2021-2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fatma KOTAN KOÇLİ

Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Rabia AKARSU
2024
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

Fatma KOTAN KOÇLİ

2021-2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Rabia AKARSU

ERZURUM-2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**2021-2023 Yılları Arasında Erzurum-Pulur Höyük Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürüne Ait Taşınabilir Kutsal Ocakların Değerlendirilmesi**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

X Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

15.05.2024

Fatma KOTAN KOÇLİ

Aslıslak imzalıdır

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir**.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Rabia AKARSU danışmanlığında, Fatma KOTAN KOÇLİ tarafından hazırlanan bu çalışma 15 / 05 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. Atila TÜRKER	İmza:	Aslıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Rabia AKARSU	İmza:	Aslıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Ahmetcuneydi HAS	İmza:	Aslıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

Aslıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **V**
RESİMLER DİZİNİ ..... **VI**
HARİTALAR DİZİNİ ..... **VIII**
ÖNSÖZ ..... **IX**
GİRİŞ **1**
I. AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM **2**

BİRİNCİ BÖLÜM
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFİ YAPISI **3**

İKİNCİ BÖLÜM
ESKİ ÇAĞLARDA ANADOLU'DA ATEŞ VE OCAĞIN ÖNEMİ
2.1. ATEŞ VE OCAK KAVRAMI **5**
2.2. ANADOLU'DA VE TÜRK İNANIŞ SİSTEMİNDE ATEŞ-OCAK KÜLTÜ **6**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN ANADOLU'DA ELE GEÇTİĞİ YERLEŞİMLER
3.1. KARAZ KÜLTÜRÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ **8**
3.2. KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN ANADOLU'DA ELE GEÇTİĞİ YERLEŞİMLER **10**
3.2.1. Erzurum-Kars Bölgesi 10
3.2.1.1. Karaz Höyük 11
3.2.1.2. Pulur Höyük 12
3.2.1.3. Güzelova Höyük 14
3.2.1.4. Sos Höyük 17
3.2.1.5. Büyüktepe Höyük 20
3.2.1.6.Çiğdemtepe Höyük 21
3.2.2. Malatya-Elâzığ Bölgesi 22

3.2.2.1. Arslantepe 23
3.2.2.2. Norşuntepe 24
3.2.2.3. Tepecik 28
3.2.2.4. Korucutepe 30
3.2.2.5. Pulur/Sakyol 32
3.2.2.6. Murat Höyük 34
3.2.3. Van-Muş Bölgesi 34
3.2.3.1. Dilkaya 35
3.2.3.2. Karagündüz 37
3.2.4. Amik Ovası Bölgesi 38
3.2.5. Orta ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi 39
3.2.5.1. Suluca Karahöyük 39
3.2.5.2. Çadır Höyük 41

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
2021-2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLAR

4.1. PULUR HÖYÜK İKİNCİ DÖNEM KAZILARI 43
4.2. PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜ'NE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLAR 44

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 48
KATALOG 58
KAYNAKÇA 85
EKLER 90
EK 1. HARİTALAR 90
EK 2. RESİMLER 92
ÖZGEÇMİŞ 122

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2021-2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fatma KOTAN KOÇLİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Rabia AKARSU

2024, 122 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Rabia AKARSU
Doç. Dr. Atila TÜRKER
Dr. Öğr. Üyesi Ahmetcuneydi HAS

Karaz Kültürü, MÖ. 4. binyıl sonlarından MÖ. 2. binyıl başlarına kadar kendine özgü mimarisi, siyah yüzeyli iyi açkılı el yapımı çanak çömleği ve karakteristik ocaklarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin neredeyse bütününde, Anadolu'nun bazı kesimleri ve komşularının da dahil olduğu geniş bir coğrafyada yayılım göstermiştir.

Bu geniş coğrafyada çalışmalar ilk olarak Türk Tarih Kurumu ve Erzurum Atatürk Üniversitesi desteği ile kültürün önemli yerleşimlerini barındıran Erzurum ve çevresinde başlatılmıştır.

Ana malzeme grubunu veren Pulur Höyük 2021-2023 yılları arasındaki kazılarda ele geçen 27 adet ocak parçası bu tez çalışmasında değerlendirmeye alınmıştır. Bunun yanında Anadolu'da ele geçen benzer malzeme grubunun da eserlerine de değinilmiştir.

Karaz Kültürü ocakları bilim insanları tarafından andiron, portatif ocak, közlük, mangal, kap altlığı, seyyar altar gibi adlarla anılmıştır. Bu ocaklar şimdiye kadar bilimsel açıdan pek fazla değerlendirmeye alınmamıştır. Bu taşınabilir ocakların tipolojisi, ne amaçla kullanıldığı gibi konular problemlidir. Bu çalışmada Pulur Höyük ocaklarının tipolojisi ve kullanım amaçlarından bahsetmeye çalışıp, diğer ocaklarla benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır. Çalışmalar sonucunda genel özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Pulur Höyük, Taşınabilir Ocak, Ocak, Ateş, İnanç.

ABSTRACT

MASTER THESIS

ASSESSMENT OF PORTABLE SACRED HEARTHS BELONGING TO THE KARAZ CULTURE IDENTIFIED IN THE ERZURUM-PULUR MOUND EXCAVATIONS BETWEEN 2021-2023

Fatma KOTAN KOÇLİ

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Rabia AKARSU

2024, 122 Pages

Jury: Assoc. Prof. Dr. Rabia AKARSU
Assoc. Prof. Dr. Atila TÜRKER
Assist. Prof. Dr. Ahmetcuneydi HAS

Karaz Culture, BC. From the late 4th millennium BC. Until the beginning of the 2nd millennium BC, with its unique architecture, black-surfaced, well-burnished handmade pottery and characteristic hearths, it spread throughout almost the entire Eastern Anatolia Region, and in a wide geography, including some parts of Anatolia and its neighbors.

Studies in this wide geography were first initiated in Erzurum and its surroundings, which host important settlements of culture, with the support of the Turkish Historical Society and Erzurum Atatürk University.

27 hearth pieces unearthed during the excavations at Pulur Mound between 2021 and 2023, which provide the main material group, were evaluated in this thesis study. In addition, the works of a similar material group unearthed in Anatolia are also mentioned.

Karaz Culture stoves have been called by scientists with names such as andiron, portable stove, embers, barbecue, pot base, mobile altar. These furnaces have not been evaluated much scientifically so far. Issues such as the typology of these portable stoves and what they are used for are problematic. In this study, we will try to talk about the typology and intended use of Pulur Mound quarries, and their similarities and differences with other quarries will be revealed. As a result of the studies, general characteristics will be determined.

Keywords: Erzurum Pulur Höyük, Portable Hearth, Hearth, Fire, Belief.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Erzurum, Karaz, Pulur, Güzelova Höyüklerinin Koşay'a Göre Tabakalanması (Işıklı, 2011). 16
Tablo 2. A. Sagona'ya göre Sos Höyük Tabakalanması (Işıklı, 2011) 17
Tablo 3. A. Sagona'ya göre Bayburt-Büyüktepe Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011). 21
Tablo 4. Arslantepe'nin Tabakalanması (M. Frangipane'ye göre) 23
Tablo 5. Norşuntepe'nin Tabakalanması **(**H. Hauptmann'a göre) 26
Tablo 6. Tepecik Höyüğü'nün Tabakalanması (Ufuk Esin'e göre). 29
Tablo 7. A. Çilingiroğlu'na göre Van-Dilkaya Höyüğü'nün Tabakalanması. 36
Tablo 8. Erzurum Pulur Höyük Ocaklarının Tipolojisi 48

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Karaz Höyük Konumu. (tayproject.org)....92
Resim 3. Karaz Höyük'ten bir görüntü. (tayproject.org)....93
Resim 4. Karaz Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)....93
Resim 5. Karaz Höyük Kutsal Ocak Örnekleri. (Akarsu, 2023)....94
Resim 6. Pulur Höyük Konumu. (tayproject.org)....94
Resim 7. Pulur Höyük (Akarsu, 2023)....95
Resim 8. Pulur Höyük 2021-2023 Yıllarında Çalışılan Plankareler (Pulur Höyük Kazı Arşivi)....95
Resim 9. Pulur Höyük 2021-2023 Yılı Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürü Mimarisi (Akarsu, 2023)....96
Resim 10. Pulur Höyük 1960 Yılı Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri. (Akarsu, 2023)....96
Resim 11. Topografik Plan Üzerinde Pulur Höyük 2021-2023 Yılları Arasında Çalışılan Plankareler (Pulur Höyük Kazı Arşivi)....97
Resim 12. Güzelova Höyük Konumu. (tayproject.org)....97
Resim 13. Güzelova Höyük'ten bir görüntü. (tayproject.org)....98
Resim 14. Güzelova Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)....99
Resim 15. Güzelova Höyük Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri (Akarsu, 2023)....100
Resim 16. Sos Höyük Konumu. 101
Resim 17. Sos Höyük'ten bir görüntü. (tayproject.org) 101
Resim 18. Sos Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntu Grubu. (Işıklı, 2011)....102
Resim 19. Sos Höyük'ten Karaz Kültürü'ne ait Ocak Ayağı ve Seramik. (Erzurum Müzesi)....103
Resim 20. Sos Höyük ve Büyüktepe Höyük Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri. (Akarsu 2023)....104
Resim 21. Arslantepe Konumu. (tayproject.org)....105
Resim 22. Arslantepe Güncel Fotoğraf. (tayproject.org) 105
Resim 23. Arslantepe Güncel Fotoğraf 2. (Arslantepe Kazı arşivi 2021)....106
Resim 24. Arslantepe Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)....107
Resim 25. Norşuntepe Harita Üzerindeki Konumu. (tayproject.org)....108
Resim 26. Norşuntepe Konumu. (tayproject.org)....108

Resim 27. Norşuntepe Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011).....109
Resim 28. Norşuntepe Karaz Dönemi. (Işıklı, 2011) 110
Resim 29. Tepecik (Çiftlik) Konumu. (tayproject.org) 111
Resim 30. Tepecik Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011) 111
Resim 31. Korucutepe Konumu. (tayproject.org) 112
Resim 32. Korucutepe Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011) 112
Resim 33. Pulur/Sakyol Konumu. (tayproject.org) 113
Resim 34. Pulur/Sakyol Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011) 113
Resim 35. Tepecik, Pulur (Sakyol), Arslantepe, Değirmentepe Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri (Akarsu, 2023).....114
Resim 36. Dilkaya Höyüğü Konumu. (tayproject.org).....115
Resim 37. Dilkaya Höyüğü'nden bir görüntü. (tayproject.org).....115
Resim 38. Dilkaya Höyüğü Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011).....116
Resim 39. Karagündüz Höyüğü Konumu. (tayproject.org).....117
Resim 40. Karagündüz Höyüğü'nden bir görüntü. (tayproject.org).....117
Resim 41. Karagündüz Höyüğü Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)....118
Resim 42. Suluca Karahöyük Ocak Ayağı Dağılımı (Türker – Çizikci, 2021).....119
Resim 43. Suluca Karahöyük At Nalı Biçimli Antropomorfik Ocak (Türker – Çizikci, 2021).....119
Resim 44. Suluca Karahöyük Teriomorfik Ocak (Türker – Çizikci, 2021) 120
Resim 45. Suluca Karahöyük Ocak Tipi (Türker – Çizikci, 2021) 120

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Doğu Anadolu Bölge Coğrafyası Sınırları.....90
Harita 2. Karaz Kültürü Yayılım Alanı. (Çalkaya, 2018).....90
Harita 3. Karaz Kültürü Yayılım Alanı 2. (Çalkaya, 2018).....91
Harita 4. Pulur Höyük Konumu (Akarsu, 2023).....91

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesinden tezin tamamlanmasına kadar geçen süre içerisinde bilgisi, deneyimleri ve yönlendirmeleri ile beni her zaman aydınlatan, çalışma sürecimdeki ateş ve ocak ile ilgili her türlü yayına ulaşmamı sağlayan, elektronik dokümanlarını benimle paylaşan ve birçok yayına ulaşmamda yardımcı olan, zorlandığım her aşamada bana karşı her zaman sabır ve ilgi ile yaklaşan, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Rabia AKARSU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimi okuyan, değerlendiren ve önerileriyle beni yönlendiren değerli jüri üyesi hocalarım Doç. Dr. Atila TÜRKER ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmetcuneydi HAS'a teşekkürlerimi sunarım.

Lisans eğitimimden itibaren bana her zaman destek olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tez yazma aşamamda hep yanımda olan çalışma arkadaşım Uzman Arkeolog Barış Can DOĞAN'a, tez yazma sürecimin başından itibaren her zaman beni destekleyen arkadaşlarım Arş. Gör. Ayşe AVLİ'ye ve Melisa ÇAMURCUOĞLU TOSUN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Başta Uzman Arkeolog Elif YURTTAŞ SOLAK ve Uzman Arkeolog Merve PAYVEREN olmak üzere Erzurum Pulur Höyük Kazısı ekip arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Bu süreçte beni destekleyen ve anlayışını esirgemeyen biricik eşim Ahmet KOÇLİ'ye, her koşulda yanımda olan birey olmamız için elinden gelenin hep bir fazlasını yapan; bize hem annelik hem babalık yapan canım annem Nilüfer KOTAN'a ve kardeşlerim Çiğdem, Erkan ve Rıdvan KOTAN'a desteklerinden dolayı minnettarlığımı belirtmek isterim.

GİRİŞ

Anadolu'nun en yüksek kesimi olarak bilinen Doğu Anadolu Bölgesi sert iklim koşullarına sahiptir. Fakat bu sert iklim koşullarının yanında bölgeyi bir geçiş-konaklama noktası yapan, burayı yaşanabilir kılan büyük ovaları ve oldukça zengin su kaynakları vardır. Bugün halen sert iklim koşullarına rağmen nüfus yoğunluğu oldukça fazladır. Araştırmalar ışığında bölgede yaşayan ilk halkın Karaz Kültürü halkı olduğunu ve Kalkolitik Çağ'dan bu yana aralıksız yerleşim gördüğünü bilmekteyiz.

Karaz Kültürü, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzeybatı ve Batı İran, Suriye-Levant ve Doğu Anadolu Bölgesi'ni de içerisine alan büyük bir coğrafyada yayılmış; Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesimi ise, kültür için merkezi bir konum niteliği taşımıştır. MÖ. IV-II. binyıl arasında tarih sahnesinde varlık gösteren bu kültürün, Anadolu topraklarında bulunan kısmının kültüre ait taşınabilir kutsal ocakları, Anadolu ve yakın çevresinde ele geçtiği yerleşimler arkeolojik veriler ışığında bu tez çalışmasında incelenecektir.

Karaz Kültürü'nün ilk keşfi 1900'lü yılların başında gerçekleşmiş, fakat ülkemizin savaş sürecinde olması nedeniyle bu dönem çalışmalar için durağan bir dönem olmak zorunda kalmıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte Türk tarihinin geçmişine yönelerek verilen değer artmış ve bu değeri perçinlendirmek amacıyla Türk Tarih Kurumu Atatürk'ün öncülüğünde, arkeoloji ve tarih biliminin ilerlemesine katkı sağlamak için kurulmuştur.

Türk Tarih Kurumu tarafından Hamit Zübeyr Koşay yönetiminde 1940-1970 yılları arasında kültürün kilit noktası olan Erzurum Ovası'nda Karaz, Pulur ve Güzelova'da bir takım sondaj ve kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar bir ilk niteliğinde olmasına rağmen kültürle ilgili pek çok bilgiye ulaşılmıştır.

Tez çalışmamızın da konusunu oluşturan taşınabilir ocakların da kendine özgü özellikleri vardır. Daha çok seramiği ve mimarisi hakkında bilgi sahibi olduğumuz kültürün, taşınabilir ocakları hakkında bilimsel anlamda çok az çalışma yapılmıştır; bu nedenle hakkında çok fazla soru işareti vardır. Tez çalışması kapsamında Pulur Höyük'e ait taşınabilir ocakların tipolojileriyle ve işlevleriyle ilgili bilgilere değinilmeye çalışılacaktır.

I. AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM

Karaz Kültürü, Levant ülkesinin kuzeyinden başlayıp Doğu Anadolu Bölgesi'ne buradan da Kuzeybatı İran, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan toprakları içerisinde devam eden geniş bir coğrafyada yayılım gösterir. MÖ IV. ve II. Binyıl arasında devam eden bu kültür için "Erken Transkafkasya", "Kura-Aras", "Khirbet Kerak", "Yanık Kültürü", "Doğu Anadolu Tunç Çağı Kültürleri" gibi çeşitli adlandırmalar yapılmaktadır. Tez çalışmasının amacını, 2021-2023 yıllarında Pulur Höyük'te yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkarılan Karaz Kültürü'ne ait taşınabilir kutsal ocakların yakın çevresi ve komşu ülkelerdeki benzer örneklerle karşılaştırılması, ortaya çıkışı ve gelişiminin değerlendirilip araştırılması oluşturmaktadır.

Karaz Kültürü'nün ülkemizdeki yayılım sahasının büyük bir bölümünü oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nde geçmiş yıllarda yapılan kazılar, bölgenin doğusunda yer alan komşu ülkelerde devam eden yerleşim kazılarının Karaz Kültürü tabakalanması hakkında literatür taraması yapılacak, bulgular değerlendirilecek ve yeni dönem Pulur Höyük kazılarının sonuçlarıyla karşılaştırma yapılarak en son bilgilerin ortaya konulmasına katkı sağlanacaktır. Pulur Höyük 2021, 2022 ve 2023 yılı kazı çalışmalarında gün ışığına çıkarılan Karaz Kültürü kutsal ocak parçalarının bilgisayar ortamında Corel Draw programı aracılığıyla çizimlerinin gerçekleştirilmesi sonucu taşıdığı özelliklerini bütünüyle ortaya koymak mümkün olacaktır. Tez kapsamında hazırlanan detaylı katalog kısmı ile Pulur Höyük son dönem kazılarında bulunan kutsal ocakların Karaz Kültürüne ait diğer örneklerle benzerlikleri ve kronolojik açıdan ilişkileri değerlendirilebilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFİ YAPISI

Karaz Kültürü, oldukça geniş bir coğrafyada yayılım göstermiştir. Kültürün yayılım alanını Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kuzeybatı İran, Kuzey Suriye-Levant ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bölümü oluşturmaktadır[1].

Bu geniş coğrafyanın karakteristik özelliklerine değinerek, Karaz Kültürü'nü daha net anlayıp, karşılaştırarak kültürün tanımını yapabiliriz.

Geniş yayılım alanı gösteren kültürde çekirdek alan konumunda olan bölge Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Kültüre adını veren Karaz Höyük bu bölgede yer almaktadır.

1941'de yapılan 1. Türk Coğrafya Kongresi'nde, yurdumuzun yedi coğrafi bölgesi tespit edilirken, Doğu Anadolu Bölgesi Anadolu'nun doğusunda konumlandığı için bu şekilde adlandırılmıştır[2]. Ülkenin, nüfus yoğunluğu ve nüfusu en az olan bölgesidir. Bunda bölgenin yüzölçümünün büyük olması etkilidir.

Bölgenin sınırları konusunda sorunlu olan kesim doğu sınırıdır. Coğrafyacılara göre bugünkü ülke sınırları bölgenin coğrafi sınırlarını yansıtmamaktadır[3].

Doğu Anadolu Bölgesi coğrafyacılar tarafından dört alt bölgeye ayrılır. Bu bölgeler kuzeyden güneye doğru şu şekilde sıralanır:

- Erzurum-Kars Bölümü
- Yukarı Fırat Bölümü
- Yukarı Murat-Van Bölümü
- Hakkâri Bölümü

Doğu Anadolu Bölgesi'nin yapısındaki temel özellik yüksekliktir. Bu özelliğinden ötürü bölge çoğu araştırmacı tarafından "yüksek ülke" olarak adlandırılmıştır. Çünkü Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı yaklaşık 2000 metrenin üzerinde yüksekliğe sahip

---

[1] Işıklı, Mehmet, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011, 37-39.
[2] Erinç, Sırrı, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İÜ Coğr. *Enst. Yay*, (15), 1953, 4.
[3] Işıklı, 2011, 15.

platolarla kaplıdır. Bu yüksek düzlükler belirli aralıklarla dar çöküntü alanları ve yüksek dağlar tarafından kesintiye uğramaktadır[4].

Bu yüksek ülke olarak adlandırılan bölgenin jeolojik yapısına bakıldığında bölgede bütün jeolojik zamanlara ait arazi ve kaya çeşitleri görülebilmektedir. Bölge topografyasının doğu-batı hizasında konumlanan dağlar genelde 3000 metreyi aşmaktadır. Bölgenin en alçak alanı 875 metre ile Iğdır Ovası'dır. Bu yükseklik İç Anadolu yükseklik ortalamasına neredeyse yakındır. Bölgenin en yüksek noktası ise 5137 metre ile Ağrı Dağı'dır[5].

Doğu Anadolu Bölgesi genel olarak "karasal iklim" kuşağındadır. Fakat bunun yanısıra fiziki coğrafya ve hava kütleleri nedeniyle yöresel iklim tipleri ve bölge ikliminde çeşitlenmeler söz konusudur. Fiziki coğrafya faktörleri adı altında kastedilenler dağların yüksekliği ve konumlarıdır. Bölge yağış rejiminde de farklılıklar söz konusudur[6]. Yağışlar genelde ilkbahar sonu ve yaz başında yoğun olarak yağmur şeklinde düşer. Bölgede nisan haziran ayları en yağışlı aylardır. Sıcaklık bölgenin genelinde olduğu gibi yüksekliğe bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Kışın sıcaklık ortalaması oldukça düşüktür. Ocak ayı ortalama -10 derecedir. En ağır kış koşullarının yaşandığı bölgede, özellikle "Erzurum Bölgesi" nde sıcaklıklar -40 dereceye kadar düşebilmektedir. Bölgede kış sezonunda donlu gün sayısı 140 olarak ölçülmüştür. Yazla birlikte alçak çöküntü alanlarında sıcak bir dönem başlar. Ölçülen sıcaklıklar 22-23 derece civarındadır. Yaz sürecinde önemli bir durum da bölge genelinde nispi ve bağıl nemin düşüklüğüdür. Buna bağlı olarak yağışların kesilmesinden sonra otlaklar alçak kesimlerde sararmaya başlar[7].

Bölgenin bitki örtüsü step ve bozkırdır. Bölgede çok sayıda akarsu vardır, çevre bölgelerin su deposu olarak da görülür. Eriyen kar suları akarsuları besler. Alçak bölgelerde ise nem tutulur ve bölgede farklı bitki tipleri de görülür. Bu tarz bölgeler mikroklima özelliğe sahiptir.

---

[4] Işıklı, 2011, 17.
[5] Erinç, 1953, 4-5.
[6] Işıklı, 2011, 19-20.
[7] Sözer, A.N., "Erzurum Coğrafyası: Tabii ve Beşerî Özellikler", *50. Yıl Armağanı; Erzurum ve Çevresi,* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 27-38.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞLARDA ANADOLU'DA ATEŞ VE OCAĞIN ÖNEMİ

2.1. ATEŞ VE OCAK KAVRAMI

İnsan hayatını devam ettirebilmek amacıyla yemek, içmek, barınmak gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra insana farklı bir amaç doğar. İlk başlarda mağarada yaşayan insan yerleşik hayata geçmiş ve avcılık toplayıcılıkla hayatını idame ettirirken tarımla uğraşmaya başlamıştır.

Hayatını devam ettiren tüm ihtiyaçlarını karşılayan insan daha sonra bir inanma ihtiyacı duymuştur. Kendinden üstün gördüğü, akıl erdiremediği, korktuğu her şeyi ilahlaştırmış ve bunlara tapınım göstermiştir. İlk başlarda yağmurdan, kardan, güneşten korkan insan gök tanrıya tapmış olmalıdır. Tarımı anlayan öğrenen insan tohum ektiğinde ona yiyecek veren toprağa tapmıştır, bundan yola çıkarak bakıldığında doğurgan kadına (ana tanrıça) daha sonra ise savaşan gücü olan erkeğe (baba tanrı) inanç doğmuş olmalıdır.

Ateşin bulunmasıyla insanoğlu tüm basamakları hızla çıkmaya başlamıştır[8]. Konumuz olan ocağı ele alabilmek için ateşe değinmek gerekir. Öyle ki ocakları var eden ateştir. Ocak ateşi sınırlandırmak için yapılmış bir araçtır[9].

Ateşin ilk kullanımı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır, fakat en erken dönemlerde bile ateşin varlığıyla ilgili kanıtlara rastlanmaktadır[10].

Ateşin ısıtmak, pişirmek, arındırmak, yaban hayatında yırtıcılardan korumak, temizlemek, ayrıştırmak ve birleştirmek gibi birçok işlevi vardır[11].

Ateş kelimesini köken olarak incelediğimizde Farsça kökenli bir kelime olduğu görülmektedir. Öz Türkçe karşılığı "od" olan kelimeye "-cak" eki eklenerek bugünkü "ocak" kelimesi türemiştir. Ocak kelimesi anlamı; ısı vererek üzerine veya içine

---

[8] Uhri, Ahmet, *Ateşin Kültür Tarihi Tarih Öncesinden İlk Çağlara*, Sakin Kitap Yayıncılık, İzmir 2021, 17.
[9] Uhri, 2021, 23.
[10] Berna, F., Goldberg, P., Horwitz, L. K., Brink, J., Holt, S., Bamford, M., & Chazan, *Microstratigraphic Evidence of in situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderwerk Cave, Northern Cape Province, South Africa. Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2012, 1215-1220.
[11] Uhri, 2021, 17.

konulan maddeleri ısıtan, pişiren, kaynatan, eriten araç veya alet olarak bilinmektedir. Fakat Türk Dil Kurumu sözlüklerinde inceleme yapıldığında çok farklı anlamlara geldiğini görmekteyiz. Örneğin; ev, aile, soy, kahvehane, cevher çıkarılan yer, bir şeyin en çok bulunduğu veya yapıldığı yer, bir kış ayı gibi.

Hitit yazılı kaynaklarında ocak tanrılarından "Dhaşşaş" ve "Dıngır.Meş KıNe" adı ile bahsedilmektedir. Luwicesi "Haşşaniti" olan ocak kelimesinin Sümerler'deki kullanımı "Gunni" dir. Ocak kültünün ailenin bütünlüğü ve devamlılığı için önemli oluşu aslında kelimenin kökeni üzerine yapılan araştırmalarda bir kez daha doğrulanmaktadır. Kelime üzerine yapılan çalışmalar, bahsi geçen Hititçe hassa kelimesinin, üremek anlamına gelen has-hass fiil kökünden türediğini ve "torun" anlamına gelen hassa- hanzassa olarak kullanılan bir kelimenin de varlığına işaret etmektedir. Bu işaretler dikkate alındığında, hassa kelimesinin kadınsı bir yapısı olduğu düşünülerek onun ocak tanrıçası olduğu düşünülmektedir, ancak bazı modern kaynaklar Hitit ocak kültünün hashas ya da hassa adlı bir tanrısı olduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim yazılı belgelerinde bazen ocak kavramının "tanrı" tanımlaması ile beraber kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, "hassa" kelimesi Hitit dininde erkeksi yapıdadır ve ocak tanrısı olarak kullanılmaktadır[12].

Günümüzde ise Azerbaycan, İran ve Hindistan gibi ülkelerde ateşe tapınma ve ateşle ilgili ritüeller devam etmektedir[13]. Günümüzde bazı toplumlarda asırlardır yanan sönmeyen ateş vardır, yeni yanacak olan ateşlere yeni kurulan evlerin ocaklarını buralardan köz alarak yakarlar, bu ritüel ise bize ata kültünün devam ettiğini, ateşin kutsallığını ve nitekim ocakla bağlantısını göstermektedir.

2.2. ANADOLU'DA VE TÜRK İNANIŞ SİSTEMİNDE ATEŞ-OCAK KÜLTÜ

Yaşadığımız coğrafyalarda yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere merkezi bir öneme sahip olan ateş, hayatla da özdeşleşmiştir. Ateşin koruyucusu olarak kadın tasvirlenmiştir. Ateşin kötülüklerden koruduğu ve insanı arındırdığı görüşü Türk halklarında ateşe saygı duyulmasını sağlamıştır. Ateşin var olma geçmişine bakıldığında 1,5 milyon yıl öncesinden söz edilmektedir. Şamanizm inanışında da ateş kültü kendine

[12] Külahlı, Nuriye, Eski Batı'nın Ocak Tanrıçaları: *Hestia-Vesta*. *History Studies, 15*(4), 2023, 875-892.
[13] Çalkaya, Nurdan, *Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü ocakları* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, 61.

özgüdür. Ateş, odak, oda, ocak ve otağ gibi sözcüklerin kökleri Od'a dayanmaktadır. Bakıldığında bir yere ev diyebilmemiz için ateşe ihtiyaç duymaktayız. Bu nedenle ateşin olması ve korunması önemlidir. Yukarı da bahsettiğimiz üzere kadın burada devreye girmekte ve önemli bir konumda bulunmaktadır. Kadının evini ve kabilesini koruması ateşe bağlıydı. Cenaze törenlerinde ölünün başında ateş yakılmakta ve bunun yanı sıra mezar içerisine yiyecek ve içecekler bırakılmaktadır. Bu ritüelin oradaki tüm ölülerin ruhunu beslediği düşünülmektedir. Şamanizm inancına göre insanoğlu içerisinde ateş bulunan bir yerde doğar ve ölürken de bu ateş tekrar temsilen yakılır. Ateş, var olan tüm inanç sistemlerinde sadece bir korku imgesi veya bir cezalandırma şekli değildir, aksine yaydığı ısı ve ışık enerjisi, oluşturduğu sinerji ve ona atfedilen kutsal değerden ötürü ateşe dualar edilmekte ve kurbanlar sunulmaktadır. Bu törenler çerçevesinde ateş güneşe, çevresinde bulunan insanlar da gezegenlere benzetilmektedir.[14]

Ateşin bu kadar kutsallaştırılmasının bir sonucu olarak "ocak" kelimesi de birçok anlam kazanmış ve hayatın her alanında kendine yer edinmiştir. Sadece semavi dinlerde olmamakla birlikte her kültür ve inanışta ateşi ve ona verilen değeri görmekteyiz. Günümüzde de devam ettirilen ritüeller, ocakların başında toplanan insanlar, ateşin üzerinden atlanarak yapılan dualar, dileklerin yakılması, ocak ve ateş başlarında edilen yeminlerin kutsal sayılması bunu kanıtlar niteliktedir[15].

Ateşe bakıp onun gücünden güç alarak kehanetlerde bulunmak eski Türk hükümdarlarında bir gelenek haline gelmiştir. Alevin renk alaşımlarına göre kırmızı olursa savaş başlayacağını, yeşil olursa bereketli bir yıl geçireceklerini, sarı olur ise salgın bir hastalıkla mücadele edeceklerini düşünmektedirler. Böyle durumlarda ateşe kurban sunularak, dualar okunmuştur. Yakutlarda ise ocaktaki külün kıpırdaması aileye bir çocuk katılacağı haberini vermektedir. Bir şeyler düşünüp, isteklerde bulunurken ateş ıslık çalarsa, istek olmayacaktır.[16]

[14] Davletov, Timur B., *Şaman Doğa'nın Şifası Uyanınca*, 1. Baskı, Asi Kitap, İstanbul 2017, 193.
[15] Tosun, M. Ç. Eski Türklerde Şamanizm ve Günümüze Yansımaları. *Ahbar*, (1), 19-29.
[16] İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN ANADOLU'DA ELE GEÇTİĞİ YERLEŞİMLER

3.1. KARAZ KÜLTÜRÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

Karaz Kültürü günümüzden yaklaşık 5500 yıl önce Anadolu'nun doğusunda yaşamaya başlamış ve bölge olarak oldukça geniş bir coğrafi sahada yayılım gösterdiği gibi aynı zamanda geniş bir kültürel birlikte de başrolü oynamıştır. Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı'na kadar yaklaşık üç bin yılı aşkın bir zaman içerisinde gelişip yayılan bu kültür Yakındoğu'nun en uzun soluklu kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geç Prehistorik Çağ'ın en karmaşık kültürlerinden biri olan Karaz Kültürü'nün arkeoloji literatüründe ortaya çıkışı 1920'lerdedir. Kültürün tespiti 1920'de W.F. Albright tarafından yapılmıştır. Filistin'deki Beth Yerah veya diğer adıyla Khirbet-Kerak yerleşimindeki farklı bir seramik grubunu yerleşimle aynı adı taşıyacak şekilde "Khirbet-Kerak Seramiği" olarak adlandırır ve böylece ilk olarak kültürün varlığı fark edilir[17].

Fakat bu tarihten kısa bir süre önce Gürcü ve Azeri bilim adamlarının kazılarından ve sondaj çalışmalarından çıkan somut veriler ışığında kültürün araştırmasına yönelik yoğunluk Kafkas ülkelerindedir. Yapılan kronoloji çalışmalarında Kafkasya'nın ilk bölgesel kronoloji önerisini oluşturmuşlardır. Bu kronoloji önerilerinde söz konusu Bronz Çağ Kültürü, genelde kabaca M.Ö. 3000 yılı civarına yerleştirilir[18].

Yakın bir geçmişe kadar bu kültürün terminolojisi hakkında öneriler sunulmuştur. Chubinishvili, Dzhaparidze ve Kuftin "Kura Aras Kültürü[19]" tanımlamasını yaparken, Krupnov ve Piotrovskii ise "Transkafkasya'nın Eneolitik Kültürü" terimini kullanmışlar, C. Burney ise "Erken Transkafkasya Kültürü" demiştir, Dyson ise İran-Yanıktepe kazılarında çıkan sonuçlar itibariyle "Yanık Kültürü" olarak adlandırma yapmıştır. Ayrıca bu terimlerin yanı sıra, "Doğu Anadolu'nun Erken Bronz Çağı" ve

[17] Işıklı, Mehmet, "Erzurum Bölge Coğrafyasına Farklı Bir Bakış'', (Eds. M. Işıklı-Mine Artu). *Geçmişten Geleceğe Armağan,* Erzurum 2010, 37.
[18] Işıklı, 2010, 37.
[19] Kuftin, Boris Alekseyeviç, "An Urartian Colombarium on the Slopes of Ararat and the Copper Age of Kura-Araxes Basin", *Vestnik Gosukarstvennogo Muzeja XIII*, 1943, 92-123.

"Transkafkasya Bakır Çağı" ve "Doğu Anadolu'nun Bakır Çağı Keramiği" gibi terimler de bu kültür hakkında kullanılan terimler arasındadır. Karaz, Güzelova, Pulur ve Sos Höyük'te yapılmış olan kazılar bu kültürün asıl merkez noktasının Erzurum ve çevresi olabileceği hakkında önemli sonuçlar ortaya koymuştur ve Hamit Zübeyr Koşay'ın bölgede yapmış olduğu Karaz Höyük kazısı sonucunda "Karaz Kültürü" olarak da adlandırılmaktadır[20].

Çanak çömleği, mimarisi ve ölü gömme gelenekleri kendine has özelliklere sahiptir. Kültürün kendine has malzeme gurubunu seramikleri oluşturur[21]. El ile şekillendirilmiş ve kendine özgün bazı tipolojik özellikler taşıyan bu seramikler, kırmızı-siyah renk kontrastına ve son derece kaliteli parlak bir açkıya sahiptir. Üç farklı teknik ile üretilen bu seramikler, bölgelere göre değişkenlik gösterebilmektedir[22].

Karaz seramiğinde bölgelere göre değişkenlik gösteren bir diğer unsur ise seramik hamurunun içeriğinde kullanılan kum, taşçık, obsidyen, deniz kabuğu, mika, kireç ve saman gibi katkı maddeleridir. Yapılan analizler ve etno-arkeolojik çalışmalar, seramik hamuru içerisine ilave edilen katkı maddelerinin kabın işlevselliğine yardımcı olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin seramik hamurunda kullanılan saman katkı, kilin işlenebilirliğini en yüksek seviyeye çıkarıp kısa zamanda içerisindeki nemi çekmesine yardımcı olurken, taşçık katkı ise ısının kap yüzeyine eşit miktarda yayılmasına ve yüksek ısıya karşı dayanıklılığını artırmasına yardımcı olmaktadır. Yapılan araştırmalar kabın boyutuna göre de hamurun katkı maddesinin değiştiğini gözler önüne sermektedir.

Bu seramiğe dair merak edilen bir diğer konu ise sahip olduğu parlak siyah rengin nasıl elde edildiğidir. Kültürün seramiğine dair en önemli sorunların başında gelen bu konu, bazı araştırmacılar tarafından pişirimin hemen ardından veya bir süre sonra uygulanan ikinci bir işlem ya da pişirim ile elde edilmiş olabileceği şeklinde

---

[20] Koşay, Hamit Zübeyr, & Turfan, Kemal (1959). *Erzurum-Karaz Kazısı Raporu*. Belleten, 23(91), 349-414.

[21] Işıklı, 2011, 64.

[22] Öztürk, Gülşah, *Erzurum Ovasındaki "Karaz, Pulur ve Güzelova" Höyüklerinden Ele Geçen Kura-Aras Bezemeli Seramiklerinin Bezeme Yapım Teknikleri Üzerine Deneysel Nitelikli Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum 2018.

yorumlamaktadır. Bu konuyla ilgili diğer bir görüş de sayın hocam Doç. Dr. Rabia Akarsu'nun dediği gibi "grafit astar" olarak adlandırılan yöntemden dolayı olabilir[23].

Kültürün çanak çömlekten sonra en zengin verileri mimari alanda görülmektedir. Zorlu bir coğrafi kuşak içerisinde kendine yayılım alanı bulan Karaz Kültürü'nün mimarisine bu durum yansımıştır. Bu izleri yerleşim düzeninden mekân içi düzenlemeye kadar hemen her alanda görebilmekteyiz[24]. Karaz Kültürü mimarisinde; "yuvarlak planlı yapılar" ve "dikdörtgen ve kare planlı yapılar" olmak üzere iki ana plan tipi ortaya çıkarılmştır. Kültürün yayılım gösterdiği alanlarda her iki plan tipine de rastlamak mümkündür.

Karaz Kültürü'nün mimarisine ilişkin bilgimiz kazı yetersizliği nedeniyle sınırlıdır. Evler çamur dal örgü tekniğiyle yapılmıştır, duvarları güçlendirmek amacıyla ahşap hatıllar kullanılmış olmalıdır. Genellikle evler taş temellidir ve tabanları sıvalı veya sıkıştırılmış kil malzemeden oluşmaktadır. Depo amaçlı kullanım alanlarının da varlığından söz edilmektedir.

Karaz kültürü insanının göçebe olup olmadıkları ve geçim şekillerinin ne olduğu her zaman tartışılan bir konu olmuştur[25]. Fakat bu konuya ilişkin net bir veri yoktur. Bu coğrafyada Karaz Kültürü'nün tespit edildiği alanlar genel olarak ova kesimleridir ve su kaynaklarına yakındır. Bu tarz bölgelere yerleşen topluluğun amacı öncelikle tarım olmalıdır. Tarım faaliyeti insanı o bölgeye bağlı tutar.

3.2. KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN ANADOLU'DA ELE GEÇTİĞİ YERLEŞİMLER

3.2.1. Erzurum-Kars Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Karaz Kültürü'ne dair en önemli verilerin toplandığı yerleşimler Erzurum-Kars Bölgesi'nde yer almaktadır. Günümüzde Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Kars, Ardahan illerini kapsayan bölgedir. Doğu Anadolu Bölgesi

[23] Akarsu, Rabia, "Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *33*(1), 33-45.
[24] Sagona, Antonio, *Settlement and Society in Late Prehistoric Trans-Caucasus" Between the Rivers and Over the Mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicate* (Ed. M. Frangiphane, H. Hauptman, M. Livaneri, P. Matthiae, M. Mellink), Roma, 1993, 453.
[25] Işıklı, 2011, 96.

coğrafi sınırları dışında kalan Bayburt ve Gümüşhane illeri kültürün yayılım alanı içinde yer aldığından bu bölgeye dahil edilmiştir[26]. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar, Kalkolitik ve Tunç çağlarında bölge içerisinde yerleşim ve nüfusta ciddi oranda büyümelere dikkat çekmektedir[27].

Kültürün köken toprakları olarak kabul edilen Güney Kafkasya'ya yakın olan bu bölge oldukça özeldir. Fakat bölge yeterince araştırılmamıştır. Anahtar bölge olarak kabul edilen yerleşimler Erzurum il sınırı içerisinde yer almaktadır[28].

3.2.1.1. Karaz Höyük

Erzurum'un 16 km kuzeybatısında yer alan höyük, ilk kazıcısı Hamit Zübeyr Koşay'ın raporuna göre 200 metre çapına ve 16 metre yüksekliğe sahiptir. Bugün höyük üzerinde kurulu olan köy Kahramanlar Köyü olarak adlandırılmıştır. Höyük günümüzde köyün evleri tarafından çevrelenmiştir. Karaz Höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 1783 metredir. Çevresi zengin sulak arazilerle kaplıdır, güney kısmında Karasu Nehri konumlanmaktadır. 1942 yılında Türk Tarih Kurumu öncülüğünde Koşay'ın yapmış olduğu çalışmalarla Karaz kazıları başlatılmıştır. Höyüğün üst tabakalarında yapılmış olan fazlaca tahribat vardır ve Bakır Çağ tabakalarına ulaşılabilinmiştir.

1942'de bir sondaj çalışması yapılmıştır. Daha sonra 1944'te kazı çalışmaları yürütülmüştür[29]. Yapılan sondaj çalışmalarında ortaya çıkan çanak çömlek gurubu ise Koşay tarafından iki ana gruba ayrılmıştır. Birinci gruptakiler Alacahöyük, Alişar ve Ahlatlıbel Tunç Çağlarıyla benzerlik göstermektedir[30]. İkinci gruptakiler ise oldukça farklıdır ve Karaz Kültürü'nün ortaya çıkma hikayesi burada başlayacaktır. Bu gruptaki kap formları ise; Anadolu'da yapılmış olan kazılardan çıkan formlarla hiç benzerlik göstermeyen kendine has bir kültürün mal guruplarıdır. Siyah renkli ve kısmen de kırmızı ile boyanmış astarlı ve perdahlı kaplardır. Süsler hafif kabartmalıdır. Bulunan

---

[26] Işıklı, 2011, 211-212.
[27] Işıklı, Mehmet, "Erzurum Bölge Coğrafyasına Farklı Bir Bakış'', (Eds. M. Işıklı-Mine Artu). *Geçmişten Geleceğe Armağan,* Erzurum 2010, 24-25.
[28] Işıklı, 2011, 212.
[29] Koşay, Hamit Zübeyr, Turfan, Kemal, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Belleten* 23/91, 1959, 351.
[30] Koşay, Hamit Zübeyr, "Karaz Sondajı'', *III. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, Ankara 1943, 165-167.

buluntular Tunç Çağlarının dönemlerine denk gelmektir ve bunların yanı sıra küçük eşya, obsidyen, bıçaklar, ok uçları, kemik aletler ve ağırşaklar da bulunmuştur[31].

Höyüğün batısında bulunan ve B alanı olarak adlandırılan alanda, basamak şeklinde açmalar mevcuttur. Bu alana sondaj vurulurken ova taban suyuna rastlanmıştır ve ana toprağa ulaşılamamıştır. En geniş çalışma bu alanda olmuştur. B Alanı 15x50 metre ölçülerindedir. Kazıcısı tarafından "*B Yarması*" olarak isimlendirilmiştir. Açmalar arasında en zengin veriye burada ulaşılmıştır. Ayrıca burada hiçbir malzeme bulunmayan sarı renkli 2.5 metre kalınlığında bir dolgu toprağı tabakası tespit edilmiştir[32].

Seramik bulgular dışında Karaz kazısı çok tatmin edici veriler sunmamıştır. Karaz Kültürü'ne ait veri veren tabakalarda madeni bulguya rastlanmamıştır. Karaz kazıları, kemik ve taş eserler açısından da önemli bir envanter sunar. Fakat bunların düzenli kayıtlarının olmaması ve tipolojik-kronolojik tasniflerinin zorluğu bu malzemenin sağlıklı değerlendirilmesini güçleşmektedir. Var olan kayıt bilgileri ışığında ele geçen kemik aletlerin çoğunluğu iğne, bız ve ok ucundan oluşmaktadır ve hemen hepsi üst seviyelerden gelmiştir[33].

3.2.1.2. Pulur Höyük

Erzurum'un yaklaşık 16 km batısında, Aziziye (eski Ilıca) İlçesi sınırları içerisinde kalan yerleşim günümüzde Ömertepe Köyü'nde yer almaktadır. Yerleşimin hemen yanından höyüğe adını veren Pulur Çayı geçmektedir. Höyük 1960 yılında 250x100 m boyutlarında ve 17 m yüksekliğinde iken günümüzde ana konisi 140x120 metre ölçülerine ve 15 metre yüksekliğe sahiptir. Hamit Zübeyr Koşay Erzurum Bölgesi'nde Karaz Höyüğü'nden sonraki kazı çalışmalarını 1960 yılında bu höyükte devam ettirmiştir.

Pulur Höyük'teki kazı çalışmaları, Karaz Höyük'teki gibi üç ayrı alanda yapılmış olup "A, B ve C" olarak adlandırılmıştır[34]. A alanı höyüğün batı eteğinde, B alanı höyüğün tepesinde ve C alanı ise höyüğün hemen doğu eteğinde oluşturulmuştur.

[31] Koşay, 1943, 167-168.
[32] Koşay, Turfan, 1959, 359.
[33] Koşay, Turfan, 1959, 378-379.
[34] Koşay, Hamit Zübeyr, Vary, Hermann, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 24. Ankara 1964, 5.

Koşay, Pulur'daki çalışmalarına ilk olarak "A" alanında başlamıştır. Batı eteğindeki bu çalışmalar neticesinde amacı en erken tabakayı bulma yönündedir. Bu alanda yaklaşık 350 m²'lik bir çalışma ortaya konulmuş ve Kalkolitik Çağ'a ait dört mimari kat kesin olarak tespit edilmiştir[35].

"B" alanı ise höyüğün tepesinde açılmış bir tür sondaj çalışması olduğundan A alanı ile kıyaslandığında dar kapsamlı bir alanı oluşturmaktadır. Yapılan çalışmaya göre en üst katta Selçuklu-Osmanlı devirlerine ait mimari yapı ile karşılaşılmıştır. İkici tabakada ise, dört köşeli taşlar ile örülü bir mimari kat saptanmış, tandırlara ve ocaklara rastlanmıştır. Bu yapı katı kaldırıldıktan sonra ise yaklaşık 6 metre derinlik boyunca malzeme vermeyen alanı Koşay ve ekibi dolgu toprak olarak nitelemişlerdir. Bu dolgu tabakanın hemen altında 2-3 metre derinlikte dolma taş yığınına rastlayan ekip A alanında olduğu gibi Kalkolitik Çağ'a ulaşıldığını düşünmüştür[36].

Höyüğün kuzeydoğusunda yer alan "C" alanı ise köylülerin höyükten toprak alırken açığa çıkardıkları mezarlardan dolayı oluşturulmuştur. Mezarlarla iç içe ele geçen mimari yapılardan dolayı Koşay buradaki üç adet mezarı "Tunç Çağın İntramural (yerleşim içi) Gömüleri" olarak tanımlamıştır[37]. Bu mezarlar I-II-III olarak numaralandırılmıştır ve kaba taşlardan örülmüş, oda mezar tipi olarak tanımlanan tarzda 200x200 cm ölçülerinde ve 40 cm yüksekliktedirler. Mezarlardan seramik ve metal ölü hediyelerinin yanı sıra çok sayıda büyükbaş ve küçükbaş hayvana ait kemik parçaları ele geçmiştir[38]. Mezarlar içerisinde III No'lu mezar çanak çömlek, bronz bilezikler, bronz iğneler, yarım ay şeklinde gümüş iğne ve boncuk buluntuları ile en zengin buluntu grubunu vermektedir[39]. Koşay bu mezarları MÖ. 1200'lere tarihleyerek Geç Tunç Çağ malzemesi olduğunu belirtir[40]. Pulur Höyük, Karaz Höyüğe göre obsidyen ve metal buluntular bakımından daha zengin bir buluntu çeşitliliği sunmaktadır. Özellikle üç mezardan ele geçen bronz mızrak uçları, hançer, balta, halkalar, iğneler önemli bir buluntu grubunu oluşturur. Bu mezarlardan seramik ele geçmemiştir.

[35] Koşay-Vary, 1964, 13.
[36] Koşay-Vary, 1964, 25.
[37] Koşay-Vary, 1964, 46; Işıklı, 2011, 218.
[38] Koşay-Vary, 1964, 46.
[39] Koşay-Vary, 1964, 47-48.
[40] Koşay-Vary, 1964, 49-50.

Höyük kazısında en yoğun malzemeyi veren alan "A" Alanı'dır. Seramikler "*Basit Çanak Çömlekler*" ve "*Karaz Tipi Çanak Çömlekler*" olarak adlandırılmıştır. Daha baskın olan seramik grubu kabartma veya oluk tekniğinde bezeli tek renk siyah-kırmızı boya astarlı olan Karaz tipi çanak çömlektir[41]. Kap formları; küpler-küpçükler, çömlekler-güveçler, çanaklar, kâse-bardak-maşrapalar, tabaklar-meyve tabakları, küçük kapçıklar-kozmetik kapçıkları, süzgeçli kaplar, kapaklar ve kaşıklar olarak gruplandırılmıştır[42].

Birer sezon devam eden çalışmalar sonucunda Karaz'da olduğu gibi burada da tabakalanmaya dair net bir sonuca ulaşılmamıştır. Nitekim 2021 yılında Erzurum Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Doç. Dr. Rabia Akarsu bilimsel başkanlığında Pulur Höyük Kazısı yeniden başlatılmıştır. Doç. Dr. Rabia Akarsu ve ekibi 2021-2023 yılları yaz sezonlarında Pulur Höyük kazılarını gerçekleştirmiştir. Elde edilen veriler sonucunda tabakalanmaya ve döneme dair daha fazla veri toplanmaya başlanmıştır. Karaz Kültürü'nün bilinmeyen yönleri gün ışığına çıkarılarak, kültüre farklı bir boyut katacağını ve her yönden elle tutulur verilerle sergileneceğini düşünmek arkeoloji dünyası için heyecan verici olmalıdır[43].

3.2.1.3. Güzelova Höyük

Koşay ve ekibinin Erzurum Ovası'nda son kazdığı yer Güzelova Höyüğü'dür. Erzurum ilinin yaklaşık 15 km kuzeydoğusunda, Dumlu Beldesi sınırları içerisinde konumlanmaktadır. Höyük Dumlu Dağları'nın arasında korunaklı bir bölgededir. Höyüğün yakınından Karasu Nehri geçmektedir, bu nedenle höyük sulak bir arazide bulunmaktadır.

Güzelova bu sebeple en çok tahribata uğrayan höyüktür. Bataklıkvari bir alandadır. Diğer höyüklerde tümsek bir görüntü olmasına rağmen Güzelova'da tam tersine çukur alan görüntüsü vardır.

---

[41] Işıklı, 2011, 219.
[42] Koşay-Vary, 1964, 17.
[43] AKARSU, Rabia, "Erzurum-Pulur Höyük'te Yeni Dönem Kazı Çalışmaları ve Doğu Anadolu Arkeolojisine Katkıları", Türkiye Yüzey Araştırmaları Webinarları IV: Güncel Araştırmalar ve Yaklaşımlar 25-26-27 Mart 2022 Bildiri Özetleri Kitabı, BURSA 2022, 21-22.

Koşay 1961 yılında Pulur kazılarına devam etmek isterken, Güzelova'nın tahribata uğramasından dolayı burayı gündeme aldığından kaynaklarında söz etmiştir[44]. 2001 yılında yapılan bir yüzey araştırmasında höyüğün varlığına dair bir iz görülmemiştir.

Koşay höyüğün ova tabanından yaklaşık 20 metre yükseklikte olması gerektiğinden bahsederken, genişliği ve uzunluğu hakkında net bir bilgi vermemiştir[45]. Höyüğün kazıları 1961 yılında tek sezon sürmüştür. Çalışmalar üç ayrı alanda, höyüğün batı kesiminde yürütülmüştür. 27x7 metre ölçülerindeki geniş bir alanda yürütülen çalışmalarda üç açma açılmıştır. Bunların ocak yapısı olduğu düşünülmektedir. Ocaklar A, B, C olarak isimlendirilmiştir[46].

Koşay, 1967 yılında yayınlanan Güzelova kazı raporunda belirttiğine göre, höyüğün doğu tarafında köylülerin yapmış olduğu iki büyük hayvan ağılı sebebiyle bu kesimin çoğunun yüksek oranda tahribata uğramış olduğuna değinmiştir. Koşay'ın küçük ağıl olarak işaret ettiği yerde ise, 8x9 metrelik alanda 8 metre derinlikte bir sondaj çalışması da yapılmıştır, ancak ana toprağa rastlanılmamıştır[47]. Bu tabakada çöp çukurlarına da rastlanılmış ve iki metre derinlikte bir yangın katında 20 cm kalınlıkta hububat kalıntıları bulunmuştur. Höyüğün tepe noktası Pulur'daki gibi dolma toprak ile yükseltildiğinden bahseden Koşay, burada pek az eser bulunduğunu belirtir.

Höyükte ilk düzgün mimarinin tepe noktasından 4.5 metre derinliğe inildikten sonra bulunduğunu rapor eder ve 6.5 m derinlikteki A Alanında taş döşemelerle kaplı ve aynı seviyede mutfak eşyalarına rastladığını bahseder. Aynı şekilde B alanında 5 metre derinlik seviyesinde taş yığınlarına denk gelindiğini ve burada da A alanındaki gibi toplu bir şekilde mutfak eşyalarının bulunduğundan söz eder. Bu seviyeden 7.25 metre derinliğe inildiğinde ise hocker pozisyonunda bir erkek iskeleti (İskelet No I) bulunduğuna dikkat çeken Koşay, bu tabakada rastlanan eserleri de bununla beraber Geç Kalkolitik Çağ'a (M.Ö. 2600) tarihlendirir[48]. B ocağındaki bu taş yığınları kaldırıldıktan sonra 8 metre derinlikte toplam 5 adet 70 cm ölçülerinde alt tarafları

[44] Işıklı, 2011, 222.
[45] Koşay, Hamit Zübeyr-Vary Hermann, *Güzelova (Tufanç) Kazısı, 1961,* Atatürk Üniversitesi Yayınları No:46, Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırmaları, Seri No:20, Ankara1964, 6.
[46] Koşay-Vary, 1967, 6.
[47] Koşay-Vary, 1967, 6.
[48] Koşay-Vary, 1967, 6-7.

kalınca yuvarlak ağaç döşeli kenarları ise taşlarla örgülü "kurun" adı verilen hayvan yemliklerine rastlamıştır. İskelet No I'de iskeletin üzerinde "seyyar ocak" olarak adlandırılan taşınabilir kutsal ocağın minyatür bir örneğini rapor eden Koşay, bu buluntunun kült eşyası olması ihtimali üzerinde durur. B ocağında ise 9 metreye varan derinlikte küp içerisinde 8-10 yaşlarında olduğu düşünülen bir iskelete rastlanılmış (İskelet No III) ve bu mezarı kaplayan taş, küpü ezmiştir. B ocağında killi kamış yığınları 9.50 metrede bulunmuştur[49]. Koşay'a göre ortaya çıkan çanak, tepsi, ocak, küp ve kapaklardan oluşan seramikler daha önce kazılarını yapmış olduğu Karaz ve Pulur Höyük'te envanterlenmiş Karaz Kültürü tipi mal gruplarıdır[50].

Güzelova'dan ele geçen seramikleri Koşay, "Kalkolitik Monokrom Seramik" olarak tanımlar. Bu yerleşimde en çok ele geçen kap formları; küpler, güveçler, maşrapalar, tepsiler, ocaklar, tepsiler, kapaklardır. Güzelova kazısında çok az sayıda metal eser ele geçmiştir. Kazı boyunca sadece birer adet metal balta, ok ucu ve halka ele geçmiştir. Asıl çoğunluk taş ve kemik aletlerdedir[51].

Tablo 1. Erzurum, Karaz, Pulur, Güzelova Höyüklerinin Koşay'a Göre Tabakalanması (Işıklı, 2011).

Güzelova	Pulur	Karaz
Orta Çağ	Orta Çağ	Osmanlı-Bizans
Dolgu (Az sayıda seramik ve yanmış tahıl)	GTÇ-EDÇ C Alanındaki 3 mezarla temsil edilir. Höyükte eşzamanlı yerleşim yoktur.	Seramiksiz Dolgu
Geç Kalkolitik	Geç Kalkolitik (İki alt evreli Erken ve Geç Peryodlar)	Geç Kalkolitik (İki alt evreli) (Erken ve Geç Peryodlar steril sarı kum katmanı ayırır.)

[49] Koşay-Vary, 1967, 7.
[50] Koşay-Vary, 1967, 9.
[51] Koşay-Vary, 1967, 8.

3.2.1.4. Sos Höyük

Pasinler Ovası'nda yer alan Sos Höyük, bölge arkeolojisine en çok katkı sağlayan yerleşimlerden biridir, en geniş arkeolojik araştırma bu bölgede yapılmıştır. Erzurum'un 24 km doğusunda, Pasinler ilçesinin de yaklaşık 13 km batısında ve Yiğittaşı Köyü ile iç içe yer alan Sos Höyük'ün, hemen yakınından Aras'ın önemli kollarından olan Dere Suyu Çayı geçmektedir. Yaklaşık 1.2 hektarlık bir alanı kaplayan höyük, yer aldığı Dere Suyu'nun bataklık ova zemininden 16 metre yüksekliğe sahiptir[52].

Sos Höyük'ün ilk duyulması Koşay'ın bölgede yaptığı kazı ve bölge gezileri ile olmuştur. İlk sistemli kazılar 1994 yılında Melbourne Üniversitesi adına Anthony Sagona tarafından yürütülür. Yaklaşık on yıl süren kazlar sonucunda Sagona hem Sos için hem de bölge için bir tabakalanma sunmuştur. Sagona'nın belirttiği gibi Sos Höyük'te Orta Çağ'dan Geç Kalkolitik Çağ'a kadar kesintisiz bir tabakalanma mevcuttur. Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim gören Sos Höyük'te yapılmış olan çalışmalarda Karaz Kültürü'ne ve bölge coğrafyasına ait çok önemli mimari bulgulara ulaşılmıştır. Sos Höyük verilerine göre kültürün en erken izleri Geç Kalkolitik Dönem'de görülür ve bu izler varlığını OTÇ sonuna kadar gösterir.

Tablo 2. A. Sagona'ya göre Sos Höyük Tabakalanması (Işıklı, 2011)

TABAKA	TARIH	ÇAG
Sos VA	MÖ3500/3300-3000	Geç Kalkolitik
Sos VB	MÖ3000-2800	ETÇ IB
Sos VC	MÖ2800-2500	ETÇ II
Sos VD	MÖ2500-2200	
Sos IVA	MÖ2200-2000	OTÇ I
Sos IVB	MÖ2000-1500	OTÇ II
Sos III	MÖ1500-1000	Geç Tunç Çağ
Sos IIA	MÖ1000750/850	Erken Demir Çağ
Sos IIB	MÖ750/850-300	Geç Demir Çağ
Sos IIC	MÖ300-200	Post-Akhamenid

[52] Işıklı, 2011, 227.

Höyükte en erken evreye ait mimari kalıntı, kıvrımlı masif taş duvardır. İlk olarak 1996 yılında tespit edilen bu duvar başlarda ETÇ'ye tarihlendirilmiştir. Fakat duvar ilerleyen çalışmalarda Geç Kalkolitik ikinci evreye tarihlenir. Yaklaşık 2 metre yüksekliğindeki duvar, düzensiz taş bloklarının eğimli bir şekilde dizilmesiyle örülmüştür ve genelde basit bir işçilik göstermektedir[53]. Duvarın üst kısmı olasılıkla kerpiçten, fakat buna dair bir veri elde edilememiştir. Bu duvar çevresinde çalışmalar yapılmıştır fakat kazıcısı işlevine dair net bir sonuç ortaya koyamamıştır. Anıtsal ölçülerde olan duvarın kamusal bir yapı olabileceği düşünülmüştür. Üç oda gün ışığına çıkarılmıştır, her bir odanın tabanında nehir kumundan tabakaların bulunduğu dairesel ocaklar yer almaktadır. Bu ocaklar dışında ev içi donanıma dair izlere rastlanmamıştır. Ayrıca yine bu evreye ait dikdörtgen planlı, taş temelli tabanı kerpiç sıvalı bir odanın yarısı net bir şekilde ortaya çıkarılabilmiştir. Oda içerisinde tespit edilen yuvarlak bir ocağın etrafında "U" şeklinde bir taş sırası yer almaktadır[54]. Ayrıca odalarda seramikler, çift boynuzlu taşınabilir ocaklar, kemik ve obsidyen aletler ele geçmiştir[55]. Duvar MÖ 3100'de yıkılmıştır ve tekrar onarılmamıştır. Daha sonra bu alana dikdörtgen planlı, taş temelli tabanı sıvalı ve içlerinde yuvarlak plana sahip ocaklar inşa edilmiştir[56]. Sos Höyük Geç Kalkolitik Dönem Mimarisi Sagona'ya göre Karaz Kültürü mimarisinden çok büyük farklılıklar göstermez[57].

Sos Höyük'te Karaz Kültürü'ne dair ciddi kanıtların görülmeye başlanması ETÇ I evresi ile olmuştur. Geç Kalkolitik'ten, ETÇ'ye geçişte bir boşluk yoktur. Yeterince iyi mimari kalıntısı olmayan ETÇ I katları Sos Höyük tabakalanmasında en çelişkili ve tutarsız C14 tarihlemeye sahiptir. Sagona'ya göre, ETÇ I evresi yaklaşık 200 yıl sürmüştür ve bu dönemi MÖ 3000-2800'e tarihlemiştir[58]. Kazıcısına göre ETÇ I dönemi seramiği Geç Kalkolitik Dönem'in gelişmiş bir aşamasını yansıtmaktadır. Bu evre seramiği el yapımıdır ve kontrollü fırınlamaya bağlı koyu siyah dış yüz, mat renkli iç yüz bu dönem için karakteristiktir. Konik gövdeli, uzun boyunlu çömlekler yaygındır.

---

[53] Sagona, Antonio, Sagona, Claudia, "Excavations at Sos Höyük, 1998-2000 Fith Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies* 37, 2000, 57.
[54] Sagona-Sagona, 2000, 60.
[55] Sagona-Sagona, 2000, 60.
[56] Sagona-Sagona, 2000, 60.
[57] Işıklı, 2011, 230.
[58]Sagona, Antonio, "Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: AProvisional Chronology for Northeastern Anatolia", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IV-III- Millenaires* (ed. par. C. Marro et H. Hauptmann), Paris, 2000, 333.

Bunların arasında en dikkat çekeni büyük boyutlu ve depolama amaçlı olduğu düşünülen seramiklerdir, bu örnekler çok yaygın değildir fakat bölgede rastlanmıştır[59]. Ayrıca karın kısmında keskinliğe sahip çanakların en erken örnekleri de bu evrede karşımıza çıkar[60].

ETÇ I evresini ETÇ II evresi takip eder. ETÇ II'de daha fazla mimari kalıntıya rastlanmıştır. Bu döneme tarihlenen en önemli yapı, tek odalı sağlam ve yüksekçe bir taş temel üzerine oturmuş, büyük bir yapıdır. Bu yapının bir kısmı bugün köy evlerinin birinin altında kalmış vaziyettedir, diğer kısmı ise mezar kazılarında tahrip olmuştur. Evin çıkarılan kısmından anlaşıldığı kadarıyla köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindedir[61]. Sos Höyük'ün bu evresine ait C14 örnekleri de çeşitlilik göstermektedir, bu nedenle Sagona höyüğün ETÇ II evresini MÖ 2800-2500 arasına tarihlemiştir[62]. Sos Höyük ETÇ II seramiği ağırlıklı olarak Karaz Kültürü'nü yansıtır. Seramiklerin genelinde kabarık bırakılmış iç yüzey dikkat çekmektedir[63]. Ayrıca döneme ait geniş kaseler ve tepsiler, zengin kaliteli ince işçilik gösteren kabartma bezemelere sahiptir. Bir önceki evrenin uzun boyunlu çömlekleri bu evrede de varlığını sürdürmüştür. Yarı küresel kaseler ve ayaklı birkaç kap örneği bu evrede ortaya çıkmış fakat varlığını sürdürememiştir[64].

Sagona ETÇ III Dönemi'ni yerleşim ve bölge için yeni bir sürecin habercisi olarak nitelendirmiştir[65]. İki gömü ve farklı işlevleri olduğu düşünülen çok sayıda çukur bulunmuştur. Evre mimarisi yetersizdir.

Dönemin en önemli bulgusu iki mezardır. Mezarlardan biri "Gömü 3" olarak adlandırılmıştır ve basit bir çukur içerisine yapılmıştır. Mezarda 19-23 yaşlarında bir erkeğe ait, bükülmüş pozisyonda iskelet ve yanında parlak siyah açkılı iri çömlek ve deniz kabuklarından yapılmış bir takı ele geçmiştir[66]. Diğer gömü ise 2 metre derinliğinde, kuyu şeklinde bir çukurdan oluşmaktadır. Derin çukurun tabanında yer alan iskelet, çapraz bir biçimde vücudunun sağ tarafına yatırılmıştır. Pozisyonundan

[59] Işıklı, 2000, 234.
[60] Sagona, 333-334.
[61] Sagona-Sagona, 2000, 46.
[62] Sagona, 2000, 334.
[63] Sagona, 2000, 334-335.
[64] Sagona, 2000, 335.
[65] Işıklı, 2011, 237.
[66] Işıklı, 2011, 238.

dolayı iskeletin mezara sonradan atıldığı düşünülmektedir. Mezarın içinden siyah parlak renkli bir çömlek ve deniz kabuklarından yapılmış bir yüzük ele geçmiştir. Bu iki mezardan alınan örneklerle Sagona ETÇ III'ü MÖ 2500-2200 arasına tarihler[67].

3.2.1.5. Büyüktepe Höyük

Sagona ve ekibinin başkanlığında kazılan höyük, Bayburt ilinin 35 km güneybatısında, Beşpınar Vadisi'nin verimli toprakları içerisinde kuzeybatı-güneydoğu ekseni boyunca yer kaplayan Büyüktepe Höyük, etkileyici görünümüyle yaklaşık 20 metre yükseklikte ve 250x180 metre ölçülerinde büyük bir höyüktür[68]. Su kaynakları bakımından zengin Beşpınar Vadisi'nde kurulan höyük iki tepeden oluşmaktadır, bu yüzden "İkiztepe" olarak da adlandırılmaktadır. Höyüğün rakımı 1500 metredir. Sagona ve ekibinin 1988 yılında yaptığı yüzey araştırmasıyla keşfedilmiştir[69]. Sagona Doğu Anadolu ve Transkafkasya arasındaki bağlantıda Çoruh ve Kelkit Vadisi'nin rolünü anlayabilmek için burada kazıya başlamıştır[70]. Kazılar 1990'da başlamış ve 1992'ye kadar devam etmiştir. İlk yıl kazılarında ETÇ malzemelerinin yanında Hellenistik ve Roma malzemesinin de varlığı tespit edilmiştir. Yüzey araştırmaları sırasında Karaz Kültürü çanak çömleği de ele geçirilmiştir[71].

Büyüktepe ETÇ katları mimari açıdan yetersizdir. Tek mimari yapı yarım daire şeklindeki taş duvardır. Sagona ilerleyen yıllarda bu yapının bir çadırın ayağını oluşturan taş sırası olduğu ve ETÇ'de buranın bir konaklama merkezi olduğu fikrini düşüncesini ileri sürmüştür[72]. Çadır kurmak için hazırlanan alanlarda ocak yerleri dışında gündelik işlerin yapıldığı derin olmayan çukurlar ve platform şeklinde düzenlemeler vardır. Ayrıca depolama alanı olduğu düşünülen çok sayıda çukur da tespit edilmiştir[73].

Büyüktepe ETÇ seramiği büyük oranda Karaz Kültürü özelliklerini yansıtmaktadır. Tamamı el yapımı olan seramiğin hamurunda taşçık ve az miktarda

---

[67] Sagona, 2000, 335-336.
[68] Sagona, Antonio, "An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions, North-Eastern Anatolia: The Pre-Classical Period", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Ankara 1990, 397.
[69] Sagona, 1990, 426.
[70] Işıklı, 2011, 244.
[71] Sagona, Antonio, Pemberton, Elizabeth, & McPHEE, I. A. N. "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies*, *42*, 1992, 29-46.
[72] Sagona, 1992, 30.
[73] Sagona, Antonio, Büyüktepe Höyük 1992, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* Ankara 1994, 229.

saman katkı maddesi dikkati çekmektedir. Seramikler ya açkılı ya da pürüzsüz düzleştirilmiş yüzeye sahiptir. Dış ve iç yüzey renk kontrastı bu höyükte de görülmektedir. Sagona bu kontrast etkisinin sebebinin iki kez fırınlama olduğu düşüncesini öne sürmüştür[74].

Büyüktepe Höyüğü kazıları, kültürün sosyo-ekonomik yapısında oldukça tartışılan yarı göçebe-yaylacı karakterine dönük sonuçlar ortaya koymaktadır. Karaz Kültürü'nün yayılım sürecinde Çoruh-Kelkit Vadisi'nin ve bölgenin ne derece kullanıldığını görmek amacıyla yapılan Büyüktepe kazıları, gerek yerleşimdeki Karaz Kültürü katlarının güçlü depozitlere sahip olmaması, gerekse malzemenin çeşitlilik göstermemesi açısından farklı bir veri sunulamamıştır.

Tablo 3. A. Sagona'ya göre Bayburt-Büyüktepe Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011).

Dönem-Tabaka	Tarih/C14
Orta Çağ	M.Ö. 1-M.S. 1 yy.
Klasik Çağ	M.Ö. 4-2 yy.
Demir Çağ	M.Ö. I. Binyıl
Hiatus	(uzun süreli)
M.Ö. II. Binyıl Yerleşimi	(kısa süreli)
E.T.Ç.	M.Ö. III. Binyılın ilk yarısı (M.Ö. 3303-2615 ve M.Ö. 2863-2330)

3.2.1.6.Çiğdemtepe Höyük

Çiğdemtepe Höyük, Bayburt ili, merkez ilçesinin kuş uçumu 11 kilometre kuzeybatısında, Aydıntepe ilçesinin güneyinde yer alan Çiğdemtepe Köyü'nün doğusunda konumlanmaktadır[75]. Höyük, doğu-batı uzantılı doğal bir platonun batı ucunda yer almaktadır. Höyüğe yaylaya çıkılan toprak yolla ulaşım sağlanmaktadır. Çiğdemtepe Höyük köy yerleşkesinden oldukça yükseğe konumlanmaktadır fakat tarımsal bölgede olması nedeniyle tahribata uğramıştır. Ayrıca höyük ücra bir köşede

[74] Sagona, 1994, 232.
[75] Akyüz, Erman, *Çiğdemtepe Höyüğü 2019-2020 yılı kazıları ve Erken Tunç Çağ Pişmiş Toprak Buluntuları* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2022, 48.

olduğu için höyüğün kuzey kısmı yasa dışı kazılar nedeni ile tahrip edilmiş ve höyüğün doğal yapısı zarar görmüştür.

Höyüğü tespit ederek Bayburt'un arkeolojik önemine dikkat çeken ilk isim Sagona'dır. Höyüğü 1990 yılında keşfederek arkeoloji dünyasına kazandıran Sagona, höyüğü küçük ölçekli höyükler kategorisinde değerlendirmiş olup höyüğün ölçülerini 50x30x6 metre olarak tespit etmiştir[76].

Höyük uzun bir aradan sonra 2019-2020 yılları kurtarma kazısında yeniden değerlendirmeye alınmıştır. Çiğdemtepe Höyüğü 2019-2020 yılı kurtarma kazılarında, tabaka dışı olarak kaydedilen fakat stilistik açıdan bakıldığında ETÇ II-III dönemine tarihlendirilen 4 adet portatif ocak parçası ele geçmiştir[77]. Çiğdemtepe Höyüğü ocaklarının sadece bir tanesinde açkı görülmüştür, fakat tüm parçalarda astar görülmektedir. Astar renkleri hamur renkleri ile orantılıdır. Ocaklardan ikisi zoomorfik, biri antropomorfik ve diğer örnek ise bezemesiz uzantılı ocak parçasıdır. Antropomorfik ocak uzantısının uç kısmı yuvarlatılmış ve gözleri ile ağzı çukur, burnu kabartma çizgi olarak gösterilmiştir. Ağzın alt kısmına ise kazıma tekniğinde çizgisel bezeme yapılmıştır. Tabara el-Akrad (MÖ 2600-2400)[78], Tell Tayinat (MÖ 2600-2400)[79], Toprakhisar Höyük (ETÇ I-II) ve Amik Ovası'nın MÖ 2700-2500'e tarihlendirilmiş H Periyodundan gelen örnekler, Alişar tabaka I (MÖ 2700-2500), Bet Yerah ETÇ III, Amiranis Gora ocaklarıyla benzerlik gösterir. ETÇ'ye ait Pulur Sakyol antropomorfik kutsal ocağı ile de benzerdir[80].

3.2.2. Malatya-Elâzığ Bölgesi

Yukarı Fırat Bölgesi olarak da bilinir. Kabaca batıda Sivas-Kangal Havzası'na, doğuda Bingöl Masifine, kuzeyde Tercan Havzası'na, güneyde ise doğal bir sınır olarak uzanan Güneydoğu Toros sırasının güney eteklerine değin uzanmaktadır[81]. Bu alt bölge incelemesinde Sivas, Erzincan ve Tunceli illeri de dahil edilmiştir. Fakat Sivas Doğu Anadolu sınırları dışında kalmaktadır.

---

[76] Akyüz E., 50.
[77] Akyüz E., 124.
[78] Akyüz E., 127.
[79] Akyüz E., 127.
[80] Akyüz E., 127.
[81] Erinç, 1953, 109.

Bu bölge yalnızca Karaz Kültürü açısından değil, tüm arkeolojik dönemler açısından Doğu Anadolu'nun en iyi araştırılan kesimi olarak kabul edilir. Bölgenin araştırılmasındaki en büyük etken Fırat Nehri üzerindeki Keban ve onunla birlikte yapılan diğer barajların ortaya çıkardığı kurtarma kazılarıdır. Bu sayede Doğu Anadolu'da saptanan yerleşimlerin yarısından çoğu bu alt bölgede toplanmaktadır.

3.2.2.1. Arslantepe

Arslantepe Höyük Doğu Anadolu Bölgesi'nin arkeolojik açıdan anahtar yerleşimidir. Malatya İli'nin hemen kuzeydoğusunda yer alan höyük 120x200 metre ölçülerindedir[82]. Höyük ova tabanından 40 metre yüksekliktedir. Höyükte araştırmalar 1932-1939 yılları arasında L. Delaporte başkanlığında Fransız bir ekibin yaptığı kazılarla başlamaktadır[83]. Kesintili devam eden çalışmalardan sonra, 1963 yılı itibariyle İtalyanlar tarafından sistemli kazılara başlanmıştır. Marcella Frangipane başkanlığındaki kazılarla Kalkolitik Çağ'dan, Ortaçağ'a devam eden kesintisiz bir yerleşim silsilesi ortaya koyulmuştur[84].

Tablo 4. Arslantepe'nin Tabakalanması (M. Frangipane'ye göre)

Tabaka	Dönem	Tarih C14
Kat. III	Geç Hitit	M.Ö. 1200-900
Kat. IV	Geç Tunç Çağ	M.Ö. 1600-1200
Kat. VA	Orta Tunç Çağ	M.Ö. 2000-1600
Kat. VI D1-3	Erken Tunç Çağ III	M.Ö. 2500-2000
Kat. VI C	Erken Tunç Çağ II	M.Ö. 2700-2500
Kat. VI B1-2	Erken Tunç Çağ IB	M.Ö. 2900-2700
Kat. VI A	Erken Tunç Çağ IA	M.Ö. 3300-2900
Kat. VII	Geç Kalkolitik	M.Ö. 3750-3300
Kat. VIII	Geç Obeyd / Geçiş (Seramikle temsil edilir.)	C14 yok. (M.Ö. V. Binyıl Sonu)

[82] Işıklı, 2011, 118.
[83] Frangipane, Marcella, "Arslantepe-Melid-Malatya" *Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme: Türkiye'deki İtalyan Kazıları* (Ed. F. Berti, D.B. Ferrero, M. Frangipane, S. Lagona) (çev. E. Özbayoğlu), Ankara 1993, 32-35.
[84] Işıklı, 2011, 119.

Arslantepe VII'nin en önemli özelliklerinden biri anıtsal olarak nitelendirilen mimarisidir. Kazıcısı tarafından "elit mimarisi" olarak tanımlanan bu mimari kamusal nitelik taşımaktadır. Ortaya çıkarılan anıtsal ölçekteki iki yapı grubundan ilki uzun dikdörtgen planlı odalardan oluşan bir komplekstir. Oldukça kalın kerpiç duvarlara sahip olan yapıdaki odalardan birçoğu depo amaçlı olarak düşünülmüştür.

Taş ve kerpiç bir platform üzerinde yükselen diğer yapı grubu ise kazıcısına göre idari ve dinsel aktivitelerin uygulandığı anıtsal bir mekandır. Teknik ve mimari açıdan diğerine benzeyen bu yapının odalarında ocaklar, kil sekiler yanında duvarlarında boya desenli süslemeler ve nişler bulunmuştur.

Arslantepe VII'de "Kırmızı-Siyah Açkılı Malların" en erken örnekleri ele geçmiştir. Arslantepe VII'de çıkarılan bu seramikler bölgeyle kuzey ilişkilerinin tahmin edilenden çok daha önce başladığı düşüncesini vermiştir.

Arslantepe VIA'da "Kırmızı-Siyah Açkılı Mallar"ın sayısında artış olmuştur. Bu seramikler yerel üretim olup elle yapılmıştır. Bu seramik grubunda küçük çömlekler, lüks olarak yorumlanan özel kaplar, konik, kulplu kulpsuz kaseler ve ayaklı meyvelikler yer almaktadır. Bunlar bilinen Karaz Kültürü çanak çömlek formlarından farklı, bölgesel özellikler gösteren formlardır. Arslantepe'nin tabakalamasında net olarak gözlemlenebilen ETÇ'ye ve dolayısıyla Karaz Kültürü'ne geçiş süreci bu yerleşimin kazıcılarına göre Arslantepe'ye özgü bir durumdur. Bölgenin diğer yerleşimleri için durum farklıdır.

3.2.2.2. Norşuntepe

1967 yılında Keban Barajı'nın yapılmasıyla birlikte Elâzığ Altınova ve Aşvan Ovaları'nda arkeolojik araştırmalar başlar. Bu çalışmalar kapsamında baraj su birikim alanında yapılan yüzey araştırmaları esnasında, bölgede tespit edilen 40 yerleşim içerisinde ölçü ve konum özellikleri bakımından en dikkat çeken yerleşim Norşuntepe'dir[85].

Elazığ'ın 29 km güneydoğusunda konumlanmaktadır. Bilim adamlarının dikkatini çok daha önceden çekmiş olsa da 1958 yılında yapılan yüzey araştırması sonucunda

[85] Hauptmann, Harold, "Norşuntepe 1968 Kazıları Ön Raporu", *Keban 1970*, Ankara 1970, 103-113.

Erken Tunç ve Demir çağlarını kapsayan bir yerleşme olduğu fikri kuvvetlenmiştir[86]. Norşuntepe 600x400 metre boyutu ve 35 metrelik yüksekliği ile yüzey araştırmaları sonunda etrafındaki daha küçük boyutlu yerleşimlerin bölgesel bir merkezi olarak düşünülmüştür[87].

İlk dönem kazılarında C.A. Burney tarafından ETÇ'den Demir Çağı sonlarına kadar yerleşim gören Norşuntepe'de dört kültür katının var olduğu tespit edilmiştir. İlk yıl çalışmalarında Karaz Kültürü'nün varlığına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Höyüğün güney terasında yapılan kazılarda Demir Çağ ile ETÇ'nin son evresini ayıran yoğun yangın içeren tabakanın altından, kazıcısının Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarının malzemesi ile karşılaştırdığı, onun terminolojisine göre "Karaz Tipi Malzemenin" ele geçmesiyle Norşuntepe'de kültürün varlığı net olarak kanıtlanmış olur[88]. Ova tabanından 35 metre kadar yüksek olan höyüğün, 17 metrelik dolgusunu Kalkolitik Çağ katları oluştururken, 18 metrelik kısmı güçlü ETÇ katlarını oluşturmaktadır[89].

Norşuntepe'de Karaz Kültürü'nün en erken izlerinin tespit edildiği evre ETÇ IA'dır (3100-2900). Bu evreye ait katlar ne yazık ki yerleşimde tespit edilememiş ve evrenin varlığı sadece seramik buluntu kanıtlarıyla ortaya konulmuştur. Bu malzemenin ele geçtiği katlar ETÇ'nin daha geç evresine ait olan kalın sur duvarı tarafından tahrip edilmiştir[90].

[86] Hauptmann, 1970, 103.
[87] Işıklı, 2011, 133.
[88] Hauptmann, 1970, 110-111.
[89] Işıklı, 2011, 133.
[90] Işıklı, 2011, 134.

Tablo 5. Norşuntepe'nin Tabakalanması **(**H. Hauptmann'a göre)

Tabaka	Dönem	Tarih/C14
13-6	ETÇ III (A, B ve C olarak üçe ayrılıyor.)	M.Ö. 2500-1900/1800
24-14	ETÇ II (A ve B olarak ikiye ayrılıyor.)	M.Ö. 2700-2500
30-25	ETÇ IB	M.Ö. 2900-2700
Yok	ETÇ IA (Seramikle temsil ediliyor.)	M.Ö. 3100-2900
Hiatus	Uruk kapları tespit edilmemiş.	
40-31	Kalkolitik Çağ	M.Ö. 4500-3500

Norşuntepe'nin erken malzemesi saman ve kum katkılı, dışı siyah içi açık kahve veya kırmızımsı renge sahip Aslantepe VIB1'in el yapımı mal grubuna benzemektedir.

Hauptmann'a göre, büyük oranda Aslantepe VIB1'in el yapımı siyah açkılı seramiğini anımsatan bu evre malzemesinde bezeme, yaygın bir özellik olmamakla birlikte rölyef ve kazıma tekniğine dair örnekler söz konusudur. Hauptmann, Norşuntepe Karaz seramiğinin gerek form gerekse bezeme açısından kültürün yayılım gösterdiği tüm alanlardaki örneklerle benzerlik gösterdiğini, fakat Kuzeybatı İran'daki örneklerle benzerliğinin son derece sınırlı olduğunu ifade etmektedir[91]. Genel bir analiz yapıldığında Norşuntepe başta olmak üzere Elâzığ-Malatya Bölgesi'nin Karaz seramiği, Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerindekinden gerek form gerekse mal özellikleri açısından belli başlı farklılıklara sahiptir. Norşuntepe Karaz seramiğinde sınırlı uygulama bulan malzeme genelde büyük kaplar üzerindedir. Kazıma ve oluk bezeme daha çok Kat. 23'ten itibaren yaygınlaşır. "Kaburga Kemiği" olarak adlandırılan bezeme motifi sevilerek kullanılır. Bu motif hem rölyef hem de kazıma tekniğinde

[91] Hauptmann, Harold, "Norşuntepe Kazıları, 1974", *Keban 1982,* Ankara 1982, 17.

uygulanmıştır[92]. Nahçıvan kulp dışında, ağız kenarına bitişik üçgen kulplar ve yatay kulplar da yaygındır. Bu tip kulplara Erzurum Bölgesi'nde Karaz, Pulur ve Güzelova'da da rastlanır. Diğer yandan gövde üzerinde üçlü yatay kulba sahip bir kap Kat.21'den gelmektedir[93].

ETÇ IIA evresinin başlangıcı ile birlikte baskın olan Karaz Seramiği'nin yanında, bir sonraki evrede yaygınlaşacak olan, boya bezemeli malların en erken örnekleri görülmeye başlar. Kat 24/23'den itibaren ortaya çıkan, bölgesel terminolojiye göre "Malatya-Elâzığ Boyalıları" olarak adlandırılan siyah-kırmızı boyalı kaplar, Hauptmann'a göre gerek form gerekse bezeme açısından Karaz Seramiği ile yakın benzerliklere sahiptir. Ayrıca bu malzemeyi değerlendiren C. Marro'da aynı fikri paylaşır[94]. İkinci parlak dönemini yaşayan Karaz Seramiği bu dönemde izole bir yerleşimde değil, kuzey ve güneyle bağlantıları devam eden, güçlü gelenekleri olan bir yerleşimde varlığını devam ettirmektedir.

Norşuntepe'de ETÇ II evresi Kat 14 ile sona erer. Kat 13/12 ile birlikte ETÇ III dönemi başlar. Bu evreye ait yeterli sayıdaki radyokarbon tarihlemeler ışığında kazıcısı bu dönemi, M.Ö. 2600/2500-2000/1900 arasına tarihler[95]. Gelişen güçlü yerel geleneklerin yanında gittikçe azalan bir Karaz Kültürü'nün varlığı dikkat çekicidir.

Kat 8'e gelindiğinde Karaz Seramik geleneğinin karakteristiği olan siyah perdahlı seramik, büyük kapların geniş yüzeyinde yiv/oluk bezeme uygulaması ile varlığını devam ettirmektedir. Bu seramikler gerek form gerekse bezeme açısından İç Anadolu'nun Karaz Kültürü seramiğine benzemektedir[96].

Artan nüfus ve artan toprak talebi nedeniyle topluluklar arası çatışmalar oluşmuştur. Bölgenin birçok merkezinde ETÇ sonlarında görülen şiddetli yangın ve yıkım izleri bununla açıklanmıştır. Sonuç olarak Hauptmann'a göre ETÇ III evresine bakıldığında Elâzığ-Malatya Bölgesi'nde var olan zenginlik kentleşmenin habercisidir. Çünkü kazıcısı, Norşuntepe'de toplumsal sınıf farkının var olduğunu düşünmektedir[97].

[92] Hauptmann, 1982, 18.
[93] Hauptmann, 1982, 18.
[94] Işıklı, 2011, 141.
[95] Işıklı, 2011, 141.
[96] Işıklı, 2011, 142.
[97] Işıklı, 2011, 143.

3.2.2.3. Tepecik

Tepecik Höyüğü Elazığ'ın en verimli toprakları üzerinde Altınova'da yer alan eski yerleşme yerlerinden biridir. Keban Barajı göl alanı içinde, su altında kalacak olan Tepecik Höyüğü Elazığ'ın 31 km. doğusundadır[98]. Bugünkü Tepecik Köyü höyüğün yaklaşık olarak 1500 metre ilerisinden başlar.

Keban Barajı kurtarma kazıları kapsamında 1968-1974 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında bir ekip tarafından kazılmıştır. "Makaraz Tepe" adıyla da anılan höyüğün ilk tespiti, Norşuntepe gibi C. Burney tarafından 1958'deki yüzey araştırması sırasında olmuştur. Burney höyükte yoğun bir ETÇ yerleşimi olduğunu rapor etmektedir[99]. Keban Barajı kurtarma kazılarından bir yıl önce, 1967'de baraj gölü su birikim alanında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında detaylı olarak incelenen höyükte, ETÇ'den Demir Çağı'na kadar kesintisiz yerleşim olduğundan söz edilmektedir[100].

300x200 metre ölçülerinde, ova tabanından yaklaşık 16 metre yüksekliğe sahip olan Tepecik, orta büyüklükte bir höyüktür. Yerleşimde ilk dönem kazılarında höyüğün güney eteğindeki bir sondajda Karaz Kültürü'nün varlığı kesin olarak saptanmıştır. Karaz Tipi Çanak Çömlek olarak adlandırılan seramik Ufuk Esin'e göre; bol saman katkılı, perdahlı veya perdahsız, el yapımı, parlak, bazısı ince, bezemesi kazıma ve kabartma, kazıma bezemelerin içi dolgulu olan bir maldır[101]. İlk yıl raporunda "Karaz Tipi" çanak çömleğin yanında Amuk G, I ve J evresi seramiği ile benzeyen bir gruptan daha söz edilmektedir[102].

Tepecik'te tabakalanmaya dair erken dönem verileri daha çok sondaj niteliğindeki çalışmalardan elde edildiği için özellikle mimarisi hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır[103].

Tepecik Kazıları'nın Karaz Kültürü'nün ve özellikle onun seramiğinin köken sorununa dair getirdiği bazı açılım ve yaklaşımlar önemlidir. Höyükte yapılan derinlik

---

[98] Esin, Ufuk, "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu", *Keban 1970*, Ankara 1970, 147.
[99] Esin 1970, 147.
[100] Whallon, Robert Jr. & Kantman, Sönmez, "Keban Barajı Su Birikim Alanı yüzey Araştırması, 1967", *Keban I*, Ankara 1970, 1-6.
[101] Işıklı, 2011, 144.
[102] Esin, 1970, 156.
[103] Esin, Ufuk, "Tepecik Kazısı 1969" Keban 1971, Ankara 1971, 110.

sondajının malzemesi ışığında Ufuk Esin ve Güven Arsebük, Karaz Tipi seramiğin kökenini bölgenin Neolitik ve Kalkolitik Dönem malı olan "Koyu Yüzlü Açkılı Mallar" da arar[104]. Bu koyu renkli açkılı mallardan gelişen Karaz seramiğinin gelişim sürecinde "Mika Katkılı Mallar" ara geçiş malzemesi olarak görülmektedir.

Tablo 6. Tepecik Höyüğü'nün Tabakalanması (Ufuk Esin'e göre).

Tarih	Dönem
M.Ö. 2.Binyıl sonu 1.Binyıl Süresi	Erken Demir Çağ
M.Ö. 2.Binyıl Süresi	Hitit Etkisinde Işuwa Kültürü
M.Ö. 4.Binyıl Sonu 3.Binyıl Süresi	ETÇ I, II, III (Karaz, Erken Transkafkasya Kültürü)
M.Ö. VI-IV Binyıllar	Kalkolitik Çağ (Güney Etkisinde Gelişim Uruk Süreci)
M.Ö. VII-VI Binyıllar	Geç Neolitik Çağ (Kuzey Mezopotamya ve Suriye Kültürleri Etkisinde Gelişim)

Tepecik'te Geç Kalkolitik evreyle ilgili daha fazla bilgiye, höyüğün batısında kalan kısımdan ulaşılmıştır. Bu alanda Geç Uruk Dönemi'ne tarihlenen, anıtsal nitelikteki iki yapının temelleri gün ışığına çıkarılmıştır. Ufuk Esin bu yapıları Obeyd Dönemi'nden itibaren Kuzey Mezopotamya'da yaygın olan, özellikle Uruk sürecinde popüler olan yapılarla karşılaştırır[105]. Ele geçen zengin seramikler yerleşimin ve bölgenin, dönemde gelişkin bir bölgelerarası ilişki ağının içerisinde olduğunu gösterir. Ele geçen seramikler arasında yoğunluğu, güney etkili Uruk Malları oluşturmaktadır. Karaz tipi seramik de anıtsal yapıdan çıkarılmıştır. Ayrıca anıtsal yapıdan çok miktarda cüruf ve metal obje çıkarılmıştır. Bu da kazıcısına burada bir ergitme işliğinin olabileceğini düşündürmüştür.

Yerleşimde ETÇ II katında Karaz Kültürü'ne ait veriler yoğunluktadır. Seramik dışında mimari verilere saptanmıştır. Özellikle evlerdeki at nalı biçimli ve yuvarlak formlu ocaklar ve kil sekiler önemli kanıtlardır.

---

[104] Arsebük, Güven, *Altınova'da Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkileri Sorunu: Kalkolitik Devir ve İlk Tunç Çağ I'e Geçiş Evresinde Elâzığ Altınova Bölgesinden Ele Geçen Koyu Yüzlü Açkılı Mallar ile Karaz Türü Çanak Çömlek Grubu İlişkileri Sorunu Üzerine Bir Araştırma,* İstanbul, 1974.

[105] Işıklı, 2011, 145.

ETÇ III evresini karakterize eden 5. mimari kattan ele geçen seramiğin neredeyse hepsini Karaz Seramiği oluşturmaktadır. Bu durum bu dönemde yerleşimde Karaz kültürünün bileşenlerinin güçlü bir biçimde varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır[106]. Ufuk Esin'in ifadesine göre Tepecik'te en çok Karaz Kültürü'ne dair veriler elde edilmiştir.

3.2.2.4. Korucutepe

Elâzığ Altınova'nın diğer bir önemli yerleşimi olan Korucutepe'de Keban Barajı Kurtarma Kazıları kapsamında kazılmıştır[107]. 1968 yılı 25 Ağustos ile 25 Kasım tarihleri arasında Korucutepe'de ortak bir çalışma yapan Chicago Üniversitesi ve California Üniversitesi kazı heyetleri höyükteki yerleşme katlarının bir kesitinin çıkarılması ve her devrin özelliği olan çanak çömlek çeşitlerinin toplanması işleriyle uğraşmışlardır. Keban Baraj Bölgesi'nde ortaya çıkarılan diğer yerleşme yerlerinin tarihlenmesinde belki faydalı olur umuduyla, çanak çömlekler üzerinde yapılan çalışmaların ilk sonuçları bu raporda oldukça ayrıntılı olarak verilmiştir[108].

Elazığ'ın 30 km kuzeydoğusunda yer alan Korucutepe Höyüğü, Tepecik ve Norşuntepe gibi C. Burney'in yüzey araştırmaları sırasında tanıtılmıştır. Whallon ve Kantman tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda höyüğün 500x300 metre ölçülerinde, ova tabanından 17 metre yükseklikte ve Tunç Çağlar'da yoğun yerleşime sahne olduğu bilgilerine ulaşılır[109].

Korucutepe bölgenin önemli yerleşimlerinden olmasına rağmen kazı açısından yetersizdir. İlk üç yıl çalışmalarını yürüten ekip, yerleşimin tüm stratigrafisini ortaya koymaya yönelik çalışmalar yürütmüştür. Üç yıl sonra kazıları yürütecek ekip ise yerleşimin daha çok Hitit Katları üzerine yoğunlaşmıştır[110]. Karaz Kültürü'ne ait çalışmalar ilk yıl çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır.

Yerleşimde ETÇ tabakalarına höyüğün kuzey-güney kesitinde rastlanmıştır. Kerpiç bir mimari yapı gözlenmiştir, bu yapıda oldukça büyük boyutlu, kubbeli bir fırın

---

[106] Işıklı, 2011, 148.
[107] Işıklı, 2011, 148.
[108] Van Loon, Maurits, & Giorgio Buccellati. "Sikago ve Kalifornia Üniversiteleri 1968 Korucutepe Kazisi Raporu." *1968 Yaz Calismalari (Sunnmer Work)* 1.1 (1970): 73-87.
[109] Whallon, Kantman, 1970, 73.
[110] Işıklı, 2011, 148.

ve kil seki bulunmaktadır. Bu yerleşim dönem mimarisinde de evler taş temelsiz kerpiç duvarlı genelde dikdörtgen planlıdır. Yapı mimarilerinde genelde tek oda ve avlu bulunmaktadır, nadiren de olsa iki odalı yapılara da rastlanılmıştır.

ETÇ II evresinde ele geçen seramiklerin büyük kısmı Karaz Kültürü çanak çömleğinin özelliklerini yansıtmaktadır. Seramikler iyi açkılı ve kimisi kabartma bezemelidir. Ayrıca yuvarlak biçimli, yonca yaprağı formlu, at nalı şekilli ocakların sabit ve taşınabilir olan örnekleri, her evde çanak çömlek dışındaki yaygın buluntulardır[111]. Ayrıca evlerden ezgi taşları ve tahıl kalıntıları da çıkarılmıştır.

ETÇ III A ile Korucutepe'de boyalı seramik ve taş mimari temel görülmeye başlanmıştır. Çıkarılan mimari yapıdan çok sayıda siyah açkılı seramik ele geçmiştir[112]. Bu alanın seramikleri Karaz Kültürü'nü yansıtmaktadır. Seramiklerin yanında dikkati çeken kültüre özgü ocak ve andironların varlığıdır. Yerleşim ETÇ III B evresinde Karaz Kültürü varlığını belli bir oranda kaybetmiş görünmektedir.

Bezeme açısından Korucutepe malzemesi zengin değildir. Kabartma ve kazıma bezeme nadir görülür. Kabartma ve kazıma örnekler daha çok Korucutepe'de ETÇ II'de görülürken, yivli bezeme ETÇ III'ün yaygın unsurudur[113]. Kapaklar da bezemesizdir. Merkezi bir tutamağa sahip olan kapaklarda tutamağın etrafında çöküntü bir kısım bulunmaktadır. Araştırmacı bu kapakların paralellerini Keban Bölgesi dışında Karaz ve Pulur'da arar[114]. Üçgen tutamak daha yaygındır. Ağız kenarına eklenen bu kulp dışında sınırlı sayıda Nahçıvan tipi kulp örnekleri söz konusudur. Korucutepe ETÇ seramiğinin bir diğer önemli buluntu grubu, bölge yerleşimleri için karakteristik olan silindirik formdaki kap altlıklarıdır[115]. Dikkati çeken diğer bir buluntu grubu minyatür kaplardır, kazıcıları bu kapların işlevselliği hakkında net bir yorumda bulunamamışlardır. Bu kapların benzerlerine Erzurum yöresindeki Pulur ve Güzelova'da rastlanmıştır.

---

[111] Işıklı, 2011, 151.
[112] Işıklı, 2011, 151.
[113] Kelly-Buccellati, "The Early Bronze Age Pottery. Descriptive and Comparative Analysis" *Korucutepe Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968-1970* (Ed. M. N. van Loon), Amsterdam, 1978, 67-96.
[114] Kelly-Buccellati, 1978, 71.
[115] Işıklı, 2011, 154.

3.2.2.5. Pulur/Sakyol

Pulur, Keban Barajı faaliyete geçtiği zaman sular altında kalacak höyüklerden biridir. Aynı adı taşıyan ve 1965 nüfus sayımına göre 70 haneli ve 400 nüfuslu olan köy halkı höyüğün hemen eteğinde yerleşmiştir. Bütün halkı Türk ve sunni olan Pulur köyünde ilk Türk yerleşmesi, arşiv belgeleriyle ispatlandığına göre Selçuklu dönemine rastlar[116].

Pulur/Sakyol, verimli Altınova'nın dışında kalan Keban Barajı su toplama alanının kurtarma kazılarından biridir. Elazığ'a 45 km mesafede bulunan höyük, Tunceli Çeşmigezek ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır[117]. Pulur/Sakyol'un ilk keşfi 1968 yılında Keban Projesi kapsamında yapılan yüzey araştırması ile olmuştur.

120x75 metre ölçülerinde, orta büyüklükteki höyük, ova tabanından 20 metre yüksekliğe sahiptir. Yüzey araştırmaları sonrasında höyükte ağırlıklı olarak ETÇ ve GTÇ yerleşimlerinin olduğu öne sürülmüştür[118]. Höyüğün kazısı Hamit Zübeyr Koşay tarafından 1968-1971 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. İlk yıl çalışmalarında yerleşimde 11 yapı katının varlığı tespit edilmiştir. Daha sonra devam eden çalışmalarla bu sayı 13'e yükselmiştir[119]. 1968 kazısının amacı, çeşitli kültür katlarının tespiti olduğu için yukardan aşağıya doğru, rastlanan her kültür katından örnekler bırakılarak inilmiş ve 11 mimarlık katı bulunmuştur. Bunlardan 6, 9 ve 11. Katlar, büyük yangınlar geçirdiklerinden en verimli bilgi sağlayanlarıdır[120].

Geç Kalkolitik dışında yerleşimde ağırlık ETÇ tabakalarından oluşmaktadır. XIII ve XII. katlar Neolitik-Kalkolitik Dönem'e tarihlenir[121]. En erken evreye dair detaylı bilgi kazı raporlarında yer almamaktadır. Bu katlara dair mimari ile ilgili buluntu tanımsız bir duvar parçası, bir ocak ve çukurdur. Bu katların seramiği için ise Koşay, basit tek renkli, koyu renk kırmızı veya kül rengi çanak çömlek ile beyaz zemin üzerine geniş kırmızı bantlı seramik tanımını vermektedir[122]. En erken katta Karaz Kültürü ile ilgili bir bulgu tespit edilememiştir.

---

[116] Koşay, Hamit Zübeyr, "Pulur (Sakyol) Kazısı 1968 Ön Raporu", *Keban 1970,* Ankara 1970, 139.
[117] Işıklı, 2011, 155.
[118] Whallon ve Kantman, 1970, 5.
[119] Işıklı, 2011, 155.
[120] Koşay, 1970, 140.
[121] Koşay, Hamit Zübeyr, "Pulur (Sakyol) Kazısı 1969", *Keban 1971,* Ankara 1971, 100.
[122] Koşay, 1970, 141.

Tipik bir ETÇ köyü olan Pulur/Sakyol'da Karaz Kültürü malzemesi veren katlardaki yapı düzensiz, dikdörtgen ve kare planlıdır. Genelde tek sıra taş temelli olan mekanların kerpiç duvarlarının kalınlığı 30-80 cm arasında değişmektedir, çoğunluğu çamur sıvalıdır. Evlerin tabanları sıkıştırılmış kilden oluşmaktadır. Ev içi aksesuarlar, genelde bölge evlerinde görmeye alıştığımız farklı boyut ve şekillerdeki kil sekiler, ahşap destek çukurları ve ocak-fırınlardır. Ocaklar kül oluklu merkezi ana ocaklar ve at nalı biçimli ocaklardır[123].

Mekanların işlevselliğine yönelik birçok buluntu grubu ele geçmiştir. Özellikle X. yapı katındaki mekanlardan bazılarının buluntularından dolayı tapınak olabileceği düşünülmüştür. Bu mekanların birçoğunda çok sayıda düzgün ocak, etekleri yaymış oturur pozisyonda ana tanrıça tasviri olarak yorumlanan ve sunak olarak düşünülen andironlar, farklı boyutlarda zengin kabartma desenli bezemeye sahip çanak çömlekler, yüzeyleri bezenmiş farklı boyutlarda kil platformlar, kanallar, ezgi ve öğütme taşları, grup halinde obsidyen ve çakmaktaşı aletler ele geçirilmiştir[124]. Tapınak olarak adlandırılan yapılar bulunmasına rağmen Koşay bu halkın dinsel dünyasında ev içi tapınım geleneğinin yaygın olduğunu ifade etmektedir[125].

Farklı bir kültür evresine ait olduğu düşünülen VIII-V. yapı katları diğer katlar gibi şiddetli yangın geçirmiştir. Düzenli yerleşim planı veren kat VIII'de 12 adet oda ortaya çıkarılmıştır. Odalardan birinden alınan C14 örneğinin analiz sonucu, M.Ö. 2470+150 tarihini vermiştir. Bu tarih Pulur/Sakyol'un Karaz Kültürü için ilk tarihtir[126]. Standart özelliklerini koruyan bu evrenin yapılarından bazıları, içlerindeki ocaklara bağlı olarak ahır veya depo yapısı olarak yorumlanmıştır[127].

Pulur/Sakyol'da üç grup seramik ele geçirilmiştir. Fakat bizi ilgilendiren grup "siyah açkılı çanak çömlek grubu" olan Karaz Seramiğidir. Bu grup Keban Bölgesi için de karakteristik olmuştur. Özellikle VI-IX. katlar arasından ele geçen seramiğin neredeyse %90'ını bu seramik oluşturmaktadır. Dışı siyah veya alacalı olan, parlak ve kaliteli açkılı bu seramik, zengin bir kabartma bezemeye sahiptir. Koşay bu

[123] Işıklı, 2011, 156-157.
[124] Koşay, 1971, 101.
[125] Koşay, 1971, 101.
[126] Koşay, Hamit Zübeyr, *Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968-1970*, O.D.T.Ü. Keban Projesi Yayınları Seri III, No:1, Ankara 1976, 10.
[127] Koşay, 1976, 9-10.

seramiklerin Karaz'dan ele geçen seramiğe çok benzediğini ifade etmiştir. Fakat Koşay, seramikler hakkında detaylı bilgiye yer vermemiştir[128].

Pulur/Sakyol Karaz Kültürü için dikkat çeken yerleşimlerden biri olmuştur. Kazısı diğer yerleşimlere göre daha kısa süreli olmuştur. Fakat buna rağmen zengin bezemeli çanak çömleği ve ocakları ile diğer yerleşimlerden daha fazla öne çıkmıştır. Pulur/Sakyol'da kazılar daha uzun süre devam etmiş olsaydı, kültürle ilgili daha farklı bir tablo karşımıza konulabilirdi.

3.2.2.6. Murat Höyük

Murat Höyük 2019 yılı kurtarma kazılarında mekân içlerinde Erken Tunç Çağı III dönemine ait 10 adet taşınabilir ocak ve 5 adet ocak uzantısı tamamı kırık biçimde ele geçmiştir[129]. Isınma dışında, yiyecek hazırlama ve pişirme aktivitelerinde elzem bir role sahip ocaklar aynı zamanda ev halkının bir araya geldiği toplumsal düşüncelerin aktarıldığı, sosyal paylaşımda bulunduğu, bir iletişim aracı görevi gördüğü şüphesizdir. Isınma ve yemek hazırlama dışında ocakların kutsal bir rol yüklenerek dinsel ritüellerin merkezine konumlandırıldığı Anadolu'da Neolitik dönemden itibaren, özellikle Tunç Çağı'nda ocak-sunak kavramıyla birlikte önemli bir konuma geldiği bilinmektedir[130]. Közlüksüz olan örneklerde yanmadan dolayı yoğun isli alacalanma gözlenmektedir. Ele geçen örnekler, at nalı/yarım daire biçimli olup, gövde merkezinde hafif bir çıkıntıya sahip ve gövdenin her iki bitiş noktasında hafif eğimle yükselen iki uzantı vardır[131].

3.2.3. Van-Muş Bölgesi

Karaz Kültürü'nün önemli bir yayılım alanı da Van-Muş Bölgesi'dir. Bu bölge kabaca bugünkü Van, Muş, Ağrı, Iğdır, Bingöl ve Bitlis illerini kapsamaktadır[132]. Bu bölge arkeolojik açıdan Elâzığ-Malatya Bölgesi kadar araştırılmamıştır. Bölgenin büyük bir kısmını kaplayan Van, Urartu Devleti'nin ana yurdu olarak kabul edilir. Bu sebeple bölgede arkeolojik açıdan ilgi buraya yönelmiştir. 19. yüzyıl sonlarında yapılan yüzey araştırmaları ve Toprakkale kazıları sonucunda burada Urartu öncesi arkeolojik

[128] Işıklı, 2011, 160.
[129] Bamyacı, A. Onur, Murat Höyük Erken Tunç Çağı Taşınabilir Ocakları ve Ocak Ayakları Üzerine Bir Değerlendirme. *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük,* İstanbul 2021, 73, 86.
[130] Bamyacı, 73.
[131] Bamyacı, 73,74.
[132] Işıklı, 2011, 181.

yerleşimler olduğu saptanmıştır, fakat öncelik her zaman Urartu olmuştur. İlgi alanımızı oluşturan Karaz Kültürü burada arka planda kalmıştır. Bölgede kazısı düzenli yapılmış Karaz Kültürü'nün bulgularını veren iki önemli yerleşim bulunmaktadır.

3.2.3.1. Dilkaya

Bölgede sistemli kazısı yapılan ilk yerleşimdir. Van ilinin 33 km güneybatısında konumlanmaktadır. Edremit ilçesi sınırları içerisinde yer alan höyük, Edremit-Gevaş ilçeleri arasındaki sahil kesiminde yer almaktadır[133]. Höyük 250x150 metre ölçülerinde göl kıyısında konik kumlu bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. 1983 yılında yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen höyükte, 1984 yılında sistematik yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir[134].

1984'de göl suyunun yükselmesi ile birlikte Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu tarafından kurtarma kazılarına başlanmış ve 1991'de son bulmuştur. Mezarlık alanı ve höyükte kazılar yapılmıştır. Mezarlık alanında Demir Çağ ile ilgili, höyükte ise Karaz Kültürü'ne dair veriler elde edilmiştir. Dilkaya Höyüğü'nün tabakalanmasını Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu yapmıştır. En erken yerleşim ETÇ II'ye tarihlenmiştir. En zengin buluntu katları Karaz Kültürü Dönemi'ne tarihlenmektedir. Mimari bakımdan önemli veriler elde edilmiştir. Evler yuvarlak ve dikdörtgen planlıdır. Yuvarlak planlı olan evler, dikdörtgen planlı olanlara göre daha erken yerleşim görmüş olmalıdır. Evlerin yapımında genellikle kerpiç malzeme kullanılmıştır, bunun yanında evler taş temelli ve taş temelsiz yaygın kullanımı görülmüştür. Taş temelli evlerin, kerpiç duvarları korunmuş olanlar günışığına çıkarılmıştır. Karaz Kültürü'nün standart ev mimarisine Dilkaya Höyüğü'nde rastlanmıştır. Dilkaya evlerinde dikkati çeken farklılık, hiçbir şekilde çatıyı taşıdığı düşünülen ahşap desteklere ait çukurlara rastlanmamış olmasıdır[135]. Çilingiroğlu'na göre evler küçük olduğu için buna ihtiyaç duyulmamıştır. Evlerde ocaklar genelde duvar diplerine yerleştirilmiştir, bu ocaklar yuvarlak, dikdörtgen ve at nalı şekillerinde olabilmektedir[136].

---

[133] Işıklı, 2011, 182.
[134] Çilingiroğlu, Altan, *Van-Dilkaya Höyüğü Ön Çalışmaları, II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir 1984, 159.
[135] Işıklı, 2011, 184.
[136] Çilingiroğlu, Altan, "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1987, 262-263.

Dilkaya Karaz Kültürü çanak-çömleği konusunda ise en detaylı araştırmayı Prof. Dr. Gülriz Kozbe yapmıştır. Siyah, açık ve koyu kahverengi, pembemsi kahverengi, kızıl kahverengi, açık ve koyu devetüyü, gri ve koyu gri Dilkaya Karaz Kültürü çanak çömleğinin dış yüzeyinde en çok rastlanan renklerdir, siyah ve koyu renkler ise dominant renklerdir[137]. Dış yüzeyin koyu iç yüzeyin ise açık olması karakteristik bir özelliktir. Genelde iki renkte olan renk alacalanmaları da sıkça gözlenen bir durumdur[138]. Seramikler el yapımıdır, hamur katkı maddesi yeterince arıtılmamıştır. Seramik hamuru bitki kalıntıları, deniz kabukları, kum, taşçık ve mikadan oluşmaktadır. Astar ve açkı uygulanmıştır. Açkı kalitesi açısından çeşitlilik gözlenmiştir ve seramikler kontrollü fırınlanmıştır[139].

Kap formlarında çeşitlilik söz konusudur. Kulp görülmüştür fakat yaygın değildir. Nahçıvan kulp dışında ip delikli kulp, yalancı delikli kulp ve şerit kulp genelde gözlenen tiplerdir[140]. Dilkaya seramiğinde bezemeye pek yer verilmemiştir. Kozbe tarafından incelen seramiğin sadece %10'luk gibi bir diliminde kazıma, oluk, kabartma ve baskı tekniğinde bezemeye rastlanmıştır[141]. Kültürün diğer tipik unsurları olan kap altlıkları ve taşınabilir ocaklara burada rastlanılmamıştır.

Tablo 7. A. Çilingiroğlu'na göre Van-Dilkaya Höyüğü'nün Tabakalanması.

Tabaka	Dönem	Tarih/C14
Tabaka I	Orta Çağ	M.S. 10 yy.
Tabaka II	Orta Demir Çağ (Urartu Krallık Dönemi)	M.Ö. 800-600
Tabaka III	Erken Demir Çağ (Urartu Beylikler Dönemi)	M.Ö. 1100-800
Tabaka IV	Erken Tunç Çağ III (E.Tr.II)	M.Ö. 1900-1400/1300
Tabaka V	Geç Erken Tunç Çağ II (E.Tr.II)	M.Ö. 2500-1900

Herhangi bir radyokarbon tarihleme olmaksızın, seramik kanıtlara dayalı olarak Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu höyükte Karaz Kültürü II ve III evrelerinin olduğunu belirtir.

---

[137] Kozbe, Gülriz, *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1987, 90.
[138] Kozbe, 1987, 93.
[139] Kozbe, 1987, 95.
[140] Çilingiroğlu, Altan, *Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* Ankara 1993, 474.
[141] Işıklı, 2011, 186.

3.2.3.2. Karagündüz

Van-Muş Bölgesi'nin ikinci anahtar yerleşimidir. Karagündüz Höyüğü Van il merkezinin 35 km kuzeydoğusunda, Van merkez ilçeye bağlı eski Karagündüz Köyündedir. Üzeri kısmen ve etekleri de tamamen bu eski köyün kerpiç evleri tarafından iskân edilmiştir. Höyük bugün 1890 metre rakımlı ve Erçek Gölü'nün kuzeydoğu kıyıları üzerindedir. Höyük ova tabanından 10 metre yüksekliğe sahip ve 130x75 metre ölçülerindedir. Dilkaya gibi yüzey araştırması sırasında incelenmiştir. C. Burney tarafından incelenen yüzey araştırmasında seramik bulgularla burada Erken Transkafkasya (Karaz) Kültürü II ve III seramiğinin var olduğunu ifade eder[142].

Höyükte kazı çalışmalarını 1994-1997 yılları arasında Prof. Dr. Veli Sevin gerçekleştirmiştir. Burada kazıya başlamasının asıl nedeni Erken Demir Çağ'a tarihlenen nekropoldür. 1992 yılında ilk kazılar nekropolde başlamıştır. Daha sonra çalışmalar 1994 yılında höyük alanına yönelmiştir. Höyükte güçlü Karaz kültürel sürecine dair katlara ulaşılmıştır.

Karagündüz en yoğun yerleşimi Karaz Kültürü sürecinde yaşamıştır. Kazının yürütüldüğü her alanda veriler elde edilmiştir. Höyük mimarisi taş temelsiz, kerpiç duvarlı genelde dikdörtgen ve kare planlı yapılardan oluşmaktadır. Yuvarlak planlı küçük bir yapı da ortaya çıkarılmıştır. Mimarisinde ana malzeme kerpiçtir. Yapı girişlerinde kapı bulunmamaktadır, bu da kazıcısına evlere çatıdan girildiğini düşündürmüştür. Ev içlerinde duvara bitişik şekilde tekli ve çiftli ocaklara rastlanmıştır. Ocaklar yuvarlak ve dikdörtgen biçimlere sahiptir. Dilkaya'da olduğu gibi burada da kültürün özelliklerini taşıyan taşınabilir ocaklara rastlanmamıştır[143].

Karagündüz Karaz Kültürü seramiği siyah ve kahverengi-gri tonlarındadır. Kapların çoğu iyi açkılanmıştır. Genelde kötü pişmiş Karagündüz seramikleri büyük oranda basit Karaz tipi formlardan oluşmaktadır, el yapımıdır ve seramikler genellikle kabadır. Seramik hamuru ana katkı maddesi kumdur[144]. Karagündüz Höyüğü geleneksel olan seramik veri yöntemiyle tarihlenmiştir. İlgili kattan alınan radyokarbon analiz sonucunda MÖ 2561-2481 zaman aralığını vererek tarihlemeyi doğrulamıştır.

---

[142] Işıklı, 2011, 187.
[143] Sevin, Veli, Özfırat, Aynur, Kavaklı, Ersin, *Van Karagündüz Höyüğü Kazıları*, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları 4242, İstanbul 2000, 860.
[144] Işıklı, 2011, 191.

3.2.4. Amik Ovası Bölgesi

Anadolu'nun önemli ovalarından olan Amik Ovası Hatay-Kahramanmaraş Grabeni olarak adlandırılan bölümün güney kesiminde, Hatay ili sınırlarında konumlanmaktadır[145]. Tektonik bir ovadır ve yüzölçümü 101.000 hektardır. Kuzey güney yönünde uzanan ovanın uzunluğu 80 kilometre genişliği ise 35 kilometredir[146]. Ovanın rakımı 80-250 metre arasında değişkenlik göstermektedir. Eğimi kuzeyden güneye doğru olan ovanın güney kesiminin rakımı daha düşüktür. Ova Akdeniz havzasında olduğu için ovanın iklimi Akdeniz iklimidir[147]. Ova akarsuların taşıdığı alüvyal topraklar sayesinde verimli bir tarım arazisine sahiptir.

Amik Ovası 1932-1938 yılları arasında Şikago Üniversitesi Şark Enstitüsünün yaptığı kazılarda ve yüzey araştırmalarında toplam 178 höyük tespit edilmiştir[148].

Amik G Evresi sonlarında Karaz Özellikli Mal Grubu ortaya çıkmıştır. Ovadaki birçok arkeolojik merkezde bu kültüre ait malzeme bulunmuştur. Bu durumda ovanın güneydeki Karaz Kültürü'nün en yoğun iskân bölgesi olduğunu göstermektedir[149].

Karaz Kültürü'nün çanak çömlekten sonraki en karakteristik unsurunu ocaklar oluşturur. Söz konusu ocaklar genel olarak sabit ve taşınabilir olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Ev içi merkezi konumlu sabit ocaklar mimarinin en önemli unsurunu oluşturmaktadır.

Amik Ovası'nda 1930lu yıllarda yapılan kazılarda Karaz Kültürü'ne ait çanak çömlek ile birlikte çok sayıda ocak parçası ele geçmiştir. Amik Ovası'nın en iyi korunmuş ocak parçaları Tabara el-Akrad Höyüğü'nde bulunmuştur[150]. Kat III'teki odanın zemininde iki parça halinde bulunan ocak; iri saman katkılı ve dış yüzeyi parlak kahverengi renktedir, yüzeyinde kararmalar bulunan ocak parçasının ateş ile temasını kanıtlamaktadır[151]. At nalı biçimli ocak parçalarının önde iki ve ortada daha uzun bir dikey çıkıntısı vardır, üç çıkıntı ucunda da kil topakları bulunmaktadır ve bu topaklar

[145] Söylemez, Beyazıt, Kalmış, Gökhan, Eskiçağ'da kültür göçüne bir örnek: Amik Ovası Karaz Kültürü ocakları. İçinde G. Kalmış ve İ. Kalaycı (Edl.), Kökenler ve Göçler, Kutlu Yayınevi, 2021, 102.
[146] Söylemez ve Kalmış, 102.
[147] Söylemez ve Kalmış, 102.
[148] Söylemez ve Kalmış, 102.
[149] Söylemez ve Kalmış, 103.
[150] Söylemez ve Kalmış, 109.
[151] Söylemez ve Kalmış, 109.

olasılıkla konulan kabın tam oturması için yapılmış olmalıdır[152]. Dikey olarak uzatılmış uçların merkeze bakan ön yüzleri insan yüzü şeklinde betimlenmiştir. Gözler ve ağız kazıma bezemeyle, burun ise kabartma olarak yapılmış insan yüzünü tasvir etmektedir[153]. Bu insan yüzü betimlemeli ocak parçasının en yakın örneği Erzurum Cinis Höyük'te görülmüştür[154].

3.2.5. Orta ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi

3.2.5.1. Suluca Karahöyük

Suluca Karahöyük, Nevşehir İli Hacıbektaş ilçesinin merkezindeki Savat Mahallesinde, 220 x 250 m ölçülerinde ve 20 m'yi geçen yüksekliğe sahip bir höyüktür. Kazısı 1967-1978 yılları arasında Kemal Balkan ve Osman Sümer tarafından gerçekleştirilmişse de kazının sadece ilk iki yılı çalışmaları yayınlanmış, sonraki bazı yıllara (1969-1976) ait kazı bilgileri Machteld J. Mellink tarafından kısaca raporlanmıştır; en son 1991 yılında müze müdürlüğü başkanlığınca bir sezon daha kazılmıştır[155].

Suluca Karahöyük kazılarında açığa çıkarılan farklı bir eser grubunu oluşturan ve Ön Asya arkeolojisinde çok sayıda örneğine rastlanan ocak buluntularına rastlanmıştır. Ocak buluntuları Antropomorfik ve teriomorfik olarak iki ana gruba ayrılmıştır[156]. Kazı yılları farklı olmasına rağmen her iki grup ocak Suluca Karahöyük V. tabakasında bulunmuştur.

Üç uzantılı antropomorfik ocak 1967 yılı kazıları B Açması V. Tabaka zemininde insitu şekilde bulunmuştur ve pişmiş topraktan yapılmıştır. Kalın gri özlü ve gözenekli kötü pişmiş hamuru taşçık, biraz talaş ve bol kum katkılıdır. Ocak altlığı olarak kullanıldığından hamuru zamanla gevreyerek ufalanır bir hal almıştır. Ocağın altındaki hasır örgü izleri, elde biçimlendiren sac ayağının bir hasır üzerinde tamamlandığını veya

---

[152] Söylemez ve Kalmış, 112.
[153] Söylemez ve Kalmış, 112.
[154] Söylemez ve Kalmış, 112.
[155] Türker Atila, Çizikci, Semih Yaşar,"Suluca Karahöyük Erken Tunç Çağı Andironları. *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür: Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (Ed. Yılmaz, MA, Can, B. ve Işıklı, M.). Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021, 773-789.
[156] Türker ve Çizikci, 775.

kurutulduğunu göstermektedir[157]. Yüzeyi hamuru renginde açık kahverenginin tonlarında alacalı olmakla birlikte, ateşe maruz kalmasından dolayı açık gri renginde isli bir görünüme sahiptir. Ocağın üç ayağından ikisi koruna gelmiş olup, birisi kırık ve eksiktir, eksik parçanın diğer ikisine benzer olduğu kabul edilebilir. Sağlam uçlardan biri önde, diğeri arkada, açı ortayın kavsindedir[158]. Her ikisi de gövdeden arkaya hafif yatay olarak yükselen uçlar, birbirine hafif kavisli bir gövdeyle bağlanmıştır, öne doğru at nalı biçiminde daralmaktadır. Uzantıları birbirine bağlayan gövde profili yukarıya doğru daraltılmış, önde düzleştirilmiş, uzantı profili ise arkada hafif kalınlaşan şerit biçimli verilmiştir. Uçların tepe noktası kenarlardan hafif yuvarlatılarak düz verilmiş, bitime yakın ön yüzlerine parmak baskıyla ikişer göz çukuru, ayrıca her iki ayağı birleştiren arka ayağın arkasına da yuvarlak kesitli bir dikey kulp oturtulmuştur. Aynı parçanın üst arka yüzüne aşağıya dikey sarkan basit ve düzensiz çizgi kazımaları yapılmıştır[159].

Sac ayaklarının bitimine parmak baskıyla yapılan sığ çukurlukların birer göz biçimli çukur şeklinde kondurulması ve arka/orta uzantının üst-arka yarısına saç biçimli çizilerin yapılması, andirona insan yüzlü bir görünüm kazandırılmıştır. Gövdeden dikey yükselen üç uzantılı taşınabilir ocak örnekleri ve Anadolu ile çevre kültür bölgelerinin birbirine yakın form ve görünüm örnekleri dikkate alındığında, Suluca Karahöyük buluntusu "At Nalı Biçimli Taşınabilir Üç Ayaklı Antropomorfik Andiron" olarak tanımlanabilir[160].

Kapadokya'nın merkezinde konumlanan Suluca Karahöyük tipi ocak, içinde bulunduğu Orta Anadolu örnekleriyle birçok yönüyle karşılaştırma olanağı vermektedir.

Suluca Karahöyük kazılarının 1972 yılı çalışmalarında, D Açması, V. tabakasında teriomorfik ocak bulunmuştur. İyi pişmiş az gözenekli hamuru kireç ve taşçık katkılıdır[161]. Ocak altlığı olarak kullanıldığından hamuru zamanla gevremiştir. İsli yüzeyi hamurunun açık tonlarında devetüyü/bej renklerinde alacalı ve astarlıdır; kimi yerlerinde astarın belirgin bir şekilde potlar yapması, kullanım esnasında oluşan

[157] Türker ve Çizikci, 775-776.
[158] Türker ve Çizikci, 776.
[159] Türker ve Çizikci, 776.
[160] Türker ve Çizikci, 776.
[161] Türker ve Çizikci, 779.

çatlakların yamandığı izlenimi vermektedir[162]. Bir yarısı hafif konik çıkıntılı yuvarlak formlu düz bir tabladan iki uzun boynuz çıkıntısına sahip bir el yapımı pişmiş toprak ocaktır. Tablanın arka yarısından yükseltilmiş iki boynuzun arası kavisli olup, bunlardan kırık olan birisi yapıştırılarak restore edilmiştir. Tablanın geniş bir kavis yapan ön yüzde, boynuzlara paralel hizada 1.5 cm'lik iki adet yuvarlak delik açılmıştır. Üçüncü bir portatif taşıyıcı unsurun eklenmesi için açıldığı anlaşılan delikler, arkasındaki boynuzlar da dikkate alındığında, göz deliği görünümü vermektedir[163].

Farklı kalınlık ve yüksekliklere sahip iki boynuz çıkıntılı taşınabilir Suluca Karahöyük eserinin karşılaştırılabilir örnekleri Kalkolitik Çağdan Erken Tunç Çağı'nın sonuna kadar uzun bir zaman diliminde görülmektedir. Orta ve Geç Tunç Çağı'nda bulunanlar daha kısa boynuzlu ve basıktırlar[164].

3.2.5.2. Çadır Höyük

Çadır Höyük, Yozgat il sınırının içerisinde yer alan Alişar Höyüğü'nün yaklaşık olarak 13 km kuzeybatısında, Sorgun İlçesi'nin güneydoğusundaki Kanak Suyu Ovası'nda, Peyniryemez Köyü içinde yer alan bir höyüktür[165]. Çadırhöyük ilk kez 1926'da Amerikalı Araştırmacı Von der Osten tarafından tespit edilmiştir. 1994 yılında Chicago Üniversitesinden Dr. Ronald L. Gorny kazı çalışmalarına başlamıştır. Çadırhöyük'te yapılan kazılar sonucunda çok sayıda farklı dönemlere ait eserler bulunmuştur. Tepe, 240 x 140 metre boyutlarında olup yüksekliği ova seviyesinden 32 metredir. Kuzey kesiminde 200 metrelik bir terası vardır ve yerleşme zaman içinde bu yöne kaymıştır. Yerleşimin, yaklaşık olarak M.Ö. 5200 yılına dayanan bir geçmişi olduğu düşünülmektedir. Höyükte yerleşimin yoğunlaştığı dönem MÖ 2. bin yıldır[166].

ETÇ I Dönemi, M.Ö. 3000-2800 yılları arasına tarihlenmektedir[167]. ETÇ I döneminde Çadır Höyük'ün aşağı şehri büyük oranda terkedilmiş, tek odalı, ince ve

[162] Türker ve Çizikci, 779.
[163] Türker ve Çizikci, 780.
[164] Türker ve Çizikci, 780.
[165] Erdoğan, Serkan, Güngör Uyak, Serap, "Arkeolojik Araştırmalar ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Çağ'da Yozgat", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (14), 2022, 284-289.
[166] Erdoğan ve Güngör Uyak, 288
[167] Erdoğan ve Güngör Uyak, 288.

çarpık duvarları ile aşağı şehirde dağınık olarak bulunan yapılar ve bu yapıların aralarında ocak işlevi görebilecek küçük ateş çukurları belirlenmiştir[168].

Geç Kalkolitik Çağ'dan Eski Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nde (M.Ö. 3200–3000/2900) ETÇ I döneminde ocak ve ateş çukurlarının temizliği, kullanımının düzensiz ve etkili olmadığına dair veriler sunmuştur[169].

[168] Erdoğan ve Güngör Uyak, 288.
[169] Erdoğan ve Güngör Uyak, 289.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2021-2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLAR

4.1. PULUR HÖYÜK İKİNCİ DÖNEM KAZILARI

Pulur Höyük'te en erken kazı çalışmaları 1960 yılında Dr. Hamit Zübeyr Koşay ve Dr. Hermann Vary tarafından yapılmıştır. 61 yıl süren aranın ardından 2021 yılında Erzurum Müzesi başkanlığında ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Doç. Dr. Rabia Akarsu'nun bilimsel danışmanlığında kazılar yeniden başlatılmıştır[170].

2021 yılında höyüğün tepe kısmından batısına doğru basamaklı açma yönteminde gerçekleştirilen çalışmalarda, tepe kısmında S19D-S18A plankarelerinde tabaka olarak açığa çıkarılan en geç kültür, Erken Demir Çağı'na ait I. tabaka olmuştur[171]. Höyüğün batı eteğinde R17B-R18C-S17A-S18D plankarelerinde Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen ve Karaz kültürünün geç evresine ait olan II. tabaka açığa çıkarılmıştır. Bu tabakadan TÜBİTAK-MAM laboratuvarında çalışılan kalibre edilmiş radyokarbon analiz sonucunun MÖ 1993-1827 tarih aralığını vermesi tarihlendirmede belirleyici olmuştur[172].

II. tabakadan Karaz kültürü mimarisine dair birbirini kesen ve kare plana sahip taş duvar temelleri, yuvarlak plan çizen ve etrafı taşlarla çevrili sabit ocaklar ve büyük boyutlu taşların oluşturduğu kuzey-güney yönünde yaklaşık 5.3 metre uzunluğa sahip olasılıkla bir çevre duvarı açığa çıkarılmıştır[173]. Seramik örnekler ise karakteristik Karaz kültürü seramiği özellikleri taşır. Buna göre, el yapımı seramiklerin yüzeyleri parlak veya mat siyah, kahverengi, kırmızı siyah, kızıl kahverengi astarlıdır[174]. Pulur Höyük'te başlatılan kazı çalışmalarıyla birlikte bölgede ilk defa çalışılan ve tanımlanan "grafit

[170] Akarsu, Rabia, "Pulur Höyük (Erzurum) 2021 ve 2022 Yılı Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürüne Ait Zoomorfik Taşınabilir Kutsal Ocaklar", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *12*(4), 2023, 1511-1535.
[171] Akarsu, 2023, 1512.
[172] Akarsu, 2023, 1512.
[173] Akarsu, 2023, 1512.
[174] Akarsu, 2023, 1512.

astarlı seramikler[175]" de Karaz seramiği içinde ayrı bir mal grubu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Söz konusu seramikler, Karaz kültürüne ait yeni tabakayla birlikte görülmeye başlar ve grafit ile iyice parlaklık kazandırılmış olup siyah renkte astarlı dış yüzeye sahiptirler. II. tabaka kap formları arasında çömlek ve küpler, çanak ve kaseler, maşrapalar, kapaklar yer alırken, nahçıvan kulp parçaları ile kabartma, kazıma, baskı-oluk bezemeli örnekler de ele geçmiştir[176].

Obsidyen, kemik ve taş aletler, taş boncuklar ile kutsal ocak parçaları ele geçen diğer buluntular arasındadır.

4.2. PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜ'NE AİT TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLAR

Genel olarak elimize kırık parçalar halinde geçen Pulur Höyük taşınabilir ocakları Üçgen Piramidal Form, Kare Oval Gövdeli Form, Yarım Daire Biçimli Form, Üç Uzantılı ve İki Uzantılı Form olarak çeşitli formlarda karşımıza çıkmıştır. Sayıca fazla olan üçgen piramidal forma sahip ocaklardır. Bunlara kısaca değinecek olursak;

Üçgen Piramidal Form, genellikle üç uzantılı ocak ucu olarak değerlendirmeye alınmıştır. Gövdeleri üçgen biçiminde yuvarlatılarak oluşmuştur. Gövdenin üç yerinden de uzantılar çıkarak oluşmuştur. Közlük olarak düşünülen gövdede delik veya çukura rastlanmamıştır. Pulur Höyük üç uzantılı ocak parçalarının uzantılarının bitiş yeri genellikle üçgen piramidal forma sahiptir. Üçgen piramidal formda olmayan ocak uçları ise düzleştirilmiş boğa boynuzu biçimli veya yuvarlatılmış fallus şeklindedir. Ataerkil bir toplum olabileceğini düşündüğümüz Karaz halkı için, inanış açısından bakarsak bu betimlemelerin dini bir sembolü temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Üç uzantılı grupta yer alan ocak parçalarının uçları üçgen prizma şeklinde olup genellikle hayvan yüzü stilize edilmiştir. Pulur Höyük kazısında elimize geçen hayvan yüzü stilize edilen örnekler arasında, **Kat. No. 1, 7, 9, 10, 16** olarak isimlendirilmiş buluntular yer almaktadır.

Kat. No. **1** buluntusu hayvan yüzü olarak stilize edilmiştir göz kısmı çukur, burun kısmı kabartma olarak verilmiştir. Ağız kısmı kazıma tekniğinde çizgisel olarak

[175] Akarsu, 2023, 33-45.
[176] Akarsu, 2023, 1512.

verilmiştir. Alın kısmı dışa doğru sivri şekilde çıkıntı yapmaktadır. Yüz kısmı eşkenar üçgen şeklinde forma sahiptir. Hamur ve astar rengi açık kahverengidir.

Kat. No. 7 buluntusu hayvan yüzü olarak stilize edilmiştir. Kutsal ocağa ait kırık uç parçasıdır. Uzunlamasına uç kısmının en üstü ve gövdesi üçgen piramidal forma sahiptir. Uç kısmının ortasında dikey çıkıntı yapılmıştır. Çıkıntının öne doğru bitirilen kısmı dışa doğru sivriltilerek burun veya ağız oluşturulmuş olmalıdır. Uç kısmının dışa doğru her iki tarafında kabartma tekniğinde 1.7 ve 1.9 cm. çaplarında gözler belirtilmiştir. Böylelikle hayvan başının stilize edildiği kutsal ocaklardan bir diğerini oluşturan örnektir. Çukur kısmını belli eden kısmı da korunmuştur. Yüzeyinde yanmadan dolayı alacalanma vardır. Parlak perdahlıdır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kızıl kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Orta pişmiştir.

Kat. No. 9 buluntusu hayvan yüzü olarak stilize edilmiştir. Kırıktır. Uç kısmının üstüne doğru giden gövde parçası büyük oranda eksiktir. Uç kısmı üçgen piramidal forma sahiptir. Hayvan başı biçiminde stilize edilmiştir. Baş kısmının arka tarafı düzleştirilmiş, yüz kısmının ortasına ise dikine inen çıkıntılar yapılmıştır ve bu yüksek ihtimalle bir burun olmalıdır. Her iki tarafında da baskı tekniğinde 1.3 cm çapında gözler açılmıştır. Yüzeyinde yanmadan kaynaklı alacalanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Ayrıca yeşil renkte kalıntılar vardır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlı ve mat perdahlıdır. Orta pişmiştir.

Kat. No. **10**, hayvan yüzü olarak stilize edilmiştir. Kırıktır. Gövde kısmı eksiktir. Üst uç kısmı tamdır. Uç kısmı üçgen piramidal forma sahiptir. Hayvan başı biçiminde stilize edilmiştir. Baş kısmının en üst bölümü düzleştirilmiştir. Öne doğru uzanan ve dikey çıkıntı yapan (burun?) kısmın iki tarafına baskı tekniğinde 1.2 cm çapında gözler açılmıştır. Göz çukurunun içine baskı tekniğinde nokta halinde gözbebeği belirtilmiştir. Yüzeyinde alacalanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kızıl kahverengi hamur rengine ve açık kahverengi astar rengine sahiptir. Mat perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Kat. No. **16** buluntusu hayvan yüzü olarak stilize edilmiştir. Oldukça tahrip olmuştur. Bir kutsal ocağın uç kısmıdır. Yukarı doğru giden alt ve üst kısımları kırıktır. Yüzeyi oldukça tahrip olmuştur. Üçgen piramidal forma sahip, hayvan başı olarak stilize edilmiştir. İç yüzeyinde astar korunmuş, dış yüzeyinde korunamamıştır. Kırmızı

renkte hamur rengine ve alacalı açık kırmızı renkte astar rengine sahiptir. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Orta pişmiştir. İç kısmında mat perdah bellidir. Tüm yüzeyinde alacalanma vardır.

Kat. No. **14** olarak isimlendirilmiş buluntu, hayvan yüzü olarak stilize edilmiştir. Kutsal ocağa ait uç parçasıdır. Üçgen piramidal formludur. Hayvan başı olarak stilize edilmiştir. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Parlak perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Kat. No. **16** numaralı buluntu hayvan yüzü olarak stilize edilmiştir. Üst yüzey kısmı oldukça tahrip olmuştur. Üçgen piramidal biçimde yapılmıştır. Her iki yanı dışa doğru özellikle çıkıntı olarak bitirilmiştir. Hayvan başı olarak stilize edilmiştir. Gövdesinin dış yüzeyinde dikine çıkıntı yapılmıştır. Köz bırakılan çukur kısımda yanmadan dolayı yoğun alacalanma vardır. Alacalanma kenarlardan dışarıya doğru da devam eder. Kırık yerlerinde de yanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kırmızı renkte hamur ve astar rengine sahiptir. Parlak perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Pulur Höyük'e ait bir diğer önemli form ise kare oval tabanlı dört uzantısının olduğunu düşündüğümüz taşınabilir ocak parçasıdır. 5 No'lu tabanın kaldırılması sırasında R18C açmasında seviye inme çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır **(Kat. No. 3)**. Kazı esnasında üç kırık parça olarak elimize geçmiştir, parçaların ikisi birbirine kolayca tutturulmuştur fakat diğer parça için bir restorasyon işlemi gerekmektedir. Eserin üç boyutlu çizimi yapılarak ayağı kaldırılmıştır. Hamur rengi kahverengidir, astar rengi açık kahverengidir. Bölgenin tunç çağı malzemesi içinde tipik olan dört çıkıntılı (?) uca sahip taşınabilir ocak eseri üzerinde yanmadan dolayı alacalanma daha çok dış yüzeyinde görülmektedir. İç yüzeyinde ise sadece bir uçta çok az yeşil renkte bir kalıntı ile beraber yanma görülmektedir. Uç kısımları düzleştirilmiş ve yanma izleri vardır. Uçlar dışa doğru çıkıntılı yapılmıştır. Sıvazlama izleri belirgindir. Taban kısmında kare biçimli oyuntu yapılmıştır (13 cm genişliğinde). Bu alanda da yoğun yanma izleri vardır. Yeşil renkli kalıntı burada da görülmektedir.

Üçgen piramidal formdan farklı gördüğümüz bir diğer örnek yine R18C açmasından 9 No'lu tabanın kaldırılması esnasında Plankarenin orta kesiminden ele geçen, dikdörtgen olarak düzleştirilmiş üst kesime ve dikdörtgen forma sahip ocak ucu parçasıdır **(Kat. No. 18)**. Közlük olarak adlandırılan çukur kısım çok az da olsa

korunmuştur. Derin perdah izleri belirgindir ve mat perdahlıdır. Tüm yüzeyinde hafif biçimde alacalanma görülmektedir. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Benzer bir diğer örnek de R17B açmasında 10 No'lu tabandan gelen kırık ocak ucu parçasıdır **(Kat. No. 20)**. Ocağa ait uzunlamasına gövde kısmı kısmen mevcuttur. Hem gövde hem uç kısmı kare biçimlidir. Uç kısmı düzgün yüzeye sahiptir. Yüzeyinde alacalanma vardır, ayrıca yeşil renkte kalıntılar görülmektedir. Kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır ve mat açkılıdır. Yüzeyinde alacalanmalar vardır.

R18C açmasından büyük boyutlu taşların batı kesiminden Karaz kültürünün karakteristik yarım daire biçimli ocak formu ele geçmiştir **(Kat. No. 5)**. Taşınabilir nitelikte olan bu ocağın tabanı düzdür ve toprak zemin üzerine bırakıldığından parlak astarlı değildir. Yerden yukarı yükselen formun yan kısmı kare kesitlidir ve gövdesi kavislidir. Yan tarafı ve orta kesiminden kırık izlere bakılırsa yukarı çıkıntı yapan uçları olmalıdır. Kare kesite yakın kısımda, iç kesimde yaklaşık 1.8 cm çapında kabartma süs yapılmıştır. Gövdenin en üst kesiminde birbirine paralel etrafı kabartma, içleri oluk yapılmış şeritlerle bezeme yapılmıştır. Tabanında ve kırık yerlerinde yeşil renkte kalıntılar vardır (yakılmış yağ gibi bir maddeye ait olabilir?). Yüzeyinde perdah izleri belirgindir. Alacalı-isli bir yüzeye sahiptir. Kızıl kahverengi hamur ve astar rengine sahip olup, parlak perdahlıdır.

Pulur Höyük ocaklarının tamamı pişmiş toprak eserdir ve el yapımıdır. Ocaklar genel olarak parçalar halinde ele geçmiştir. Hamur bazılarında iyi arındırılmış bazılarında ise katkı maddeleri eklenmiştir. Ocakların hamurlarında kum, küçük taşçık ve kireç kullanılmıştır. Hamur renkleri ve astar renkleri orantılı olup, genellikle açık kahverengi veya kırmızımsı kahverengi rengindedir. Pulur Höyük Ocakları'na açkı yapılmıştır.

Bezemeler genel olarak kazıma tekniğinde çizgisel olarak yapılmıştır, fakat hayvan yüzü stilize edilen eserlerde göz ve burun gibi detaylar kazıma, oluklu kabartma ve çukur tekniğinde yapılmıştır.

Ocak parçalarında yanmaya bağlı alacalanmalar görülmektedir. Pişme dereceleri genel olarak orta derecededir. Bazı ocak parçalarında yeşil kalıntılar görülmektedir. Mat ve parlak perdahlı ocak parçaları ele geçmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu yerleşkelerinde ve çevre bölgelerdeki yerleşkelerde arkeolojik çalışmalarda hem sabit hem de taşınabilir çok sayıda ocak ele geçmiştir[177]. Doğu Anadolu Bölgesi Karaz Kültürü'ne ait taşınabilir ocaklar, Geç Kalkolitik Çağ ile başlayıp Orta Tunç Çağı sonuna kadar devam eden Karaz kültürünün, karakteristik unsurlarından birisi olarak kabul edilmektedir[178].

Tablo 8. Erzurum Pulur Höyük Ocaklarının Tipolojisi

Kat. No. 1, kutsal ocağın kırık uç kısmına aittir. Bu uç kısmı hayvan yüzü biçimlidir. Gerçekçi üsluba sahip eserin; iki gözü çukur, burun kısmı ise kabartma olarak verilmiştir. Ağız kısmı kazıma tekniğinde çizgisel olarak gösterilmiştir. Alın kısmı dışa doğru sivri şekilde çıkıntı yapar. Yüz kısmı eşkenar üçgen şekilde forma sahiptir. Baş kısmının altında bir oyuntu vardır. Bu taşınabilir Pulur Höyük ocağına ait benzer form yine Pulur Höyük 1960 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bir eserde (**Resim. 10-5**) görülmektedir. Fakat eser 2021'de bulunan eser gibi yeterince gerçekçi bir üsluba sahip değildir. Hayvan yüzü şekil olarak benzemektedir. Gözler kazıma bezeme ile yapılmıştır ve gözbebeği vardır. Başın arka kısmı düzleştirilmiş ve tıpkı **Kat.**

[177] Akarsu, 2023, 1522.
[178] Akarsu, 2023, 1522.

No. 1 eserimizdeki gibi başın altında bir oyuntu görülmektedir, ağız burada da çizgisel olarak verilmiştir.

Kat. No. 7, kutsal ocağa ait kırık uç parçasıdır. Uzunlamasına uç kısmının en üstü ve gövdesi üçgen piramidal forma sahiptir. Uç kısmının ortasında dikey çıkıntı yapılmıştır. Çıkıntının öne doğru bitirilen kısmı dışa doğru sivriltilerek burun veya ağız oluşturulmuş olmalıdır. Uç kısmının dışa doğru her iki tarafında kabartma tekniğinde 1.7 ve 1.9 cm çaplarında gözler belirtilmiştir. Böylelikle hayvan başının stilize edildiği kutsal ocaklardan bir diğerini oluşturan örnektir. Çukur kısmını belli eden kısmı da korunmuştur. Yüzeyinde yanmadan dolayı alacalanma vardır. Parlak perdahlıdır. Yüzeyinde yanma izlerine rastlanılmıştır. Olasılıkla iki uzantılı ocağa ait kırık uzantı parçasıdır. Anadolu'da birebir benzer örneğine rastlanılmamıştır. Benzer örneklere kıyasla daha yumuşak geçişlere sahiptir. Karaz Höyük'te görülen (**Resim 5.-3,4,6**) örneklerde uçların tepe kısmı düzleştirilmiş, gözler çukurlaştırılarak verilmiştir, bu örneklerde üçgen piramidal forma sahiptir fakat kıvrımlar daha sert stilize edilmiştir. Bir başka benzer örnek Güzelova Höyük'te (**Resim 15.-2**) görülmüştür. Pulur Höyük **Kat. No. 7** örneğine göre uzantı daha sivri bir şekilde verilmiştir ve sert kıvrımlara sahiptir. Sos Höyük benzer örnekleri de (**Resim 20.-1, 2, 5, 8**) kısmen benzerdir. Sos Höyük (**Resim 20.-1,8**) örnekleri de iki uzantılı taşınabilir kutsal ocağa aittir. Uç kısımları yuvarlatılarak verilmiş fakat bu örneklerde üçgen piramidal form görülmemektedir. Suluca Karahöyük örneğinde (**Resim 43**) form üçgen piramidal değildir, iki uzantılı ocağa sahiptir ve bir tutamak kısmı vardır. Gözler çukur olarak verilmiştir. En yakın benzer örnek Pulur Höyük 1960 kazılarından (**Resim 10.-2**) gösterilebilir. Tepe kısmı düzleştirilen eser üçgen piramidal forma sahiptir. Kat. No. 7 buluntusu da üçgen piramidal form sergilemektedir fakat daha yumuşak verilen yuvarlatılmış tepe kısmı ve kabartma gözler örneğimizi benzersiz kılmıştır.

Kat. No. 9 – **Kat. No. 10**, kırık şekilde ele geçmişlerdir. Gövde kısımları eksiktir. Her iki eser de üçgen piramidal forma sahiptir. Hayvan başı biçiminde stilize edilmiştir. Her ikisinde de gözler baskı tekniğinde verilmiştir. **Kat. No. 10**'da baskı tekniğinde yapılan gözün içine yine baskı tekniğinde gözbebeği verilmiştir. Her ikisinin de yüzeyi yanmadan dolayı alacalanmıştır. Fakat **Kat. No. 9**'da alacalanma daha yoğundur. Benzer örneklere Karaz (**Resim 5.-3, 4, 5, 6**), Pulur Höyük 1960 (**Resim 10.-1, 2, 3 ,4**) kazılarında rastlanmıştır. Her iki höyükten de ele geçen örnekler hayvan yüzü olarak

stilize edilmiştir ve üçgen piramidal forma sahiptir. Baş kısımları düzleştirilmiştir. Karaz Höyük'ten ele geçen örnekte farklı olarak gözler çukurlaştırılarak verilmiştir (**Resim 5.-3,4**).

Kat. No. 16, kırıktır. Üst yüzey kısmı oldukça tahrip olmuştur. Üçgen piramidal forma sahiptir. Her iki yanı dışa doğru özellikle çıkıntı olarak bitirilmiştir. Hayvan başı olarak stilize edilmiştir. Gövdesinin dış yüzeyinde dikine çıkıntı yapılmıştır. Bir yan yüzeyinde kabartma olarak gösterilmiş göz korunmuştur. Köz bırakılan çukur kısımda yanmadan dolayı yoğun alacalanma vardır. Alacalanma kenarlardan dışarıya doğru da devam eder. Benzer örneğine Pulur höyük 1960 kazılarında rastlanmıştır (**Resim 10.-8, 9, 11**), bu eserlerde tahribata uğramıştır, üçgen piramidal forma sahiptir ve farklı olarak burada göz kazıma baskı tekniğinde verilmiştir.

Üçgen piramidal formlu bezemesiz Pulur Höyük ocak örneklerimize baktığımızda, **Kat. No. 2**, örneği bu forma sahip diğer ocak buluntularımızdan en kaliteli şekilde ele geçen eserimizdir. Yanmadan kaynaklı alacalanmalar görülmektedir. Formu iyi korunmuştur uzantının sadece baş kısmı ele geçmiştir. Üçgen piramidal formlu tepe kısmı yuvarlatılmış yumuşak hatlara sahiptir. Benzer formda örneklere Sos Höyük (**Resim 10.-6, 9, 10**) ve Güzelova Höyük'te (**Resim 15.-5, 6, 11, 13, 17**) rastlanılmıştır. Her iki höyüğün eserleri de form olarak paraleldir, fakat Pulur Höyük eserinden farklı olarak bu eserlerde hayvan yüzü stilize edilmiştir. Üçgen piramidal forma sahip bir diğer Pulur höyük **Kat. No. 4** ocağının paralel örneği Güzelova Höyük (**Resim 15.-9, 10**) ve Pulur Höyük (**Resim 10.-1, 2**) 1960 yılı kazılarında ele geçen buluntular arasında görülmektedir. **Kat. No. 4** buluntusu muhtemelen iki uçlu kutsal ocağa ait tek uç ve köz bırakılan oval çukur kısmının korunduğu taşınabilir ocak parçasıdır. Uç kısmının üst kesimi düz yapılmış ve 4.3 cm genişliğinde, 4.4 cm uzunluğundadır. Üçgen piramidal forma sahip olup, hayvan başı stilize edilmiş olmalıdır. Geniş kısmının dışa hafif çıkıntılı olması hayvan gözünü belirtmek için olabilir. Taban ve hamurda yoğun alacalanma-yanma izleri vardır. Aynı zamanda orta çukur kısmında ve uç kısmında alacalanma görülmektedir. Mat perdahlıdır. Uç kısmının yüksekliği 8 cm'dir. Küçük boyutlu olması, tek bir kişinin ritüel amaçlı kullanmasına yönelik olduğunu düşündürür. Güzelova ve Pulur Höyük 1960 örnekleri de üçgen piramidal forma sahiptir ve iki uzantılı taşınabilir ocağa aittir. Güzelova örneklerinin (**Resim 15.-9, 10**) Pulur Höyük **Kat. No. 4** örneğindeki gibi ocak uzantılarının tepe

kısmı düzleştirilmiştir, fakat üçgen kısımları öne doğru daha sivridir. Pulur Höyük 1960 örneklerinin (**Resim 10.-1, 2**) üçgen piramidal forma sahip tepe kısımları birebir paraleldir. **Kat. No. 8** buluntusu büyük boyutlu bir parçadır (8.2 cm.). Tepe kısmı üçgen piramidal forma sahiptir. Dış yüzey hariç tüm yüzeyinde alacalanma vardır. Hayvan başı biçiminde stilize edilmiş olmalıdır. Orta kısmında dikey çıkıntı yapılmıştır. Hamurunda yanma görülmektedir. Benzer form Değirmentepe kazılarından ele geçmiştir (**Resim 35.-7**). Kırıktır. **Kat. No. 8** örneğine göre daha sert kıvrımlara sahiptir. Her iki buluntunun da dışa doğru çıkıntısı bulunmaktadır. Bu çıkıntı bir kuş gagasını anımsatmaktadır. Kat. No. 8 buluntusu daha yuvarlatılmış bir forma sahiptir. **Kat. No. 14** buluntusu kırık şekilde ele geçmiştir. Taşınabilir ocağa ait uç parçasıdır. Üçgen piramidal forma sahiptir. Hayvan başı olarak stilize edilmiş olmalıdır fakat üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Üçgen piramidal formu veren tepe kısmı sağlam şekilde ele geçmiştir. Pulur Höyük 1960 (**Resim 10.-8, 11**), Güzelova Höyük (**Resim 15.-4, 5, 6, 14, 17**) ve Sos Höyük (**Resim 20.- 6, 10**) örnekleri paralellik göstermektedir.

Kat. No. 3 buluntusu diğer Karaz örneklerinden farklı olarak dört uzantılı taşınabilir ocağa aittir. Kare oval tabanlı dört uzantısının olduğunu düşündüğümüz taşınabilir ocak parçası, 5 No'lu tabanın kaldırılması sırasında R18C açmasında seviye inme çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır (**PH. 21.03**). Kazı esnasında üç kırık parça olarak elimize geçmiştir, parçaların ikisi birbirine kolayca tutturulmuştur fakat diğer parça için bir restorasyon işlemi gerekmektedir. Eserin üç boyutlu çizimi yapılarak ayağı kaldırılmıştır. Hamur rengi kahverengidir, astar rengi açık kahverengidir. Bölgenin tunç çağı malzemesi içinde tipik olan dört çıkıntılı (?) uca sahip taşınabilir ocak eseri üzerinde yanmadan dolayı alacalanma daha çok dış yüzeyinde görülmektedir. İç yüzeyinde ise sadece bir uçta çok az yeşil renkte bir kalıntı ile beraber yanma görülmektedir. Uç kısımları düzleştirilmiş ve yanma izleri vardır. Uçlar dışa doğru çıkıntılı yapılmıştır. Sıvazlama izleri belirgindir. Taban kısmında kare biçimli oyuntu yapılmıştır (13 cm genişliğinde). Bu alanda da yoğun yanma izleri vardır. Yeşil renkli kalıntı burada da görülmektedir. Buluntunun paralel örneğine rastlanılmamıştır.

R18C açmasından büyük boyutlu taşların batı kesiminden Karaz kültürünün karakteristik yarım daire biçimli ocak formu ele geçmiştir **(Kat. No. 5**). Taşınabilir nitelikte olan bu ocağın tabanı düzdür ve toprak zemin üzerine bırakıldığından parlak

astarlı değildir. Yerden yukarı yükselen formun yan kısmı kare kesitlidir ve gövdesi kavislidir. Yan tarafı ve orta kesiminden kırık izlere bakılırsa yukarı çıkıntı yapan uçları olmalıdır. Kare kesite yakın kısımda, iç kesimde yaklaşık 1.8 cm. çapında kabartma süs yapılmıştır. Gövdenin en üst kesiminde birbirine paralel etrafı kabartma, içleri oluk yapılmış şeritlerle bezeme yapılmıştır. Tabanında ve kırık yerlerinde yeşil renkte kalıntılar vardır (yakılmış yağ gibi bir maddeye ait olabilir?). Yüzeyinde perdah izleri belirgindir. Alacalı-isli bir yüzeye sahiptir. Paralel örneklere Karaz[179] (**Resim 5.-3, 4, 6**), Güzelova[180] (**Resim 15.-2**) ve Sos Höyük'te[181] (**Resim 20.-5**) rastlanılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde taşınabilir ocaklara bakıldığında formlarında farklılıklar görülmektedir. Erzurum-Kars Bölümüne bakıldığında soğuk kış şartlarına uygun günlük işlerde kolaylıkla kullanılabilen taşınabilir ocaklara rastlanmaktadır. Bu bölgede Pulur Höyük'te ilk dönem kazılarında hayvan biçiminde stilize edilmiş uç kısımları bulunan üçgen piramidal formlu ocaklar karşımıza çıkmaktadır. Bu piramidal formlu ocakların uç kısımlarına yağ konulduğu düşünülmektedir[182]. Uç kısımları üçgen piramidal formlu ocakların bezemelerine örnek olarak hayvan yüzü biçiminde ağız göz burun detaylarını da örnek verebiliriz. Yaşanılan coğrafyanın iklim şartlarına bakarak, bu söz konusu hayvanları büyükbaş veya küçükbaş hayvanlara benzetebiliriz.

Aynı bölgede bulunan Karaz kazısında ele geçirilen taşınabilir ocaklar Pulur eski dönem kazılarına göre daha fazla çeşitlilik gösterebilmektedir. Bunlara örnek olarak, at nalı şeklinde ocak, iki veya üç uzantılı ocaklar, toynak biçimli ocakları örnek verebiliriz.

Aynı bölgedeki Güzelova Höyük'ten Koşay'ın yaptığı kazılarda 20 adet ocak parçası ele geçmiştir. Tüm örneklerin hem iç hem dış kısımlarında yanma izleri mevcuttur. Pulur Höyük'teki örnekle benzer biçimde dikdörtgen gövdeli ve közlüksüz iki uzantılı iki adet ocak vardır. Birisi uç kısımları üçgen prizma formunda ve bezemesizdir. Diğerinde uzantıların uç kısmına baskı tekniğinde gözler yapılmıştır. İki uzantının dış yan yüzlerine kazıma tekniğinde çizgisel bezeme yapılmıştır. Toynak biçimli ocak uzantı parçaları da vardır. Güzelova kazılarında tepede açılan hocker tarzı erkeğe ait gömünün (iskelet No. I) üstünde bulunmuştur. "Seyyar Altar" olarak

[179] Koşay, Turfan, 1959, 359.
[180] Koşay-Vary, 1967, 6.
[181] Sagona, 2000, 334-335.
[182] Koşay ve Vary, 1967, 9.

adlandırılan minyatür iki uzantılı kutsal ocağın mezar hediyesi olarak bırakılması, bahsedilen ocakların inanç sistemiyle bağlantılı biçimde kült eşyası olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Yine aynı bölgedeki Sos Höyük kazılarında 11 adet taşınabilir ocak ele geçmiştir. Ocakların tümünde yanık izleri görülmektedir. Geç Kalkolitik Çağ'a ait olduğu düşünülen iki uzantılı boynuzlu 4 adet ocak ele geçirilmiştir. Gövdesi yarım daire biçiminde olup, yanlarından boynuza benzeyen iki uzantısı vardır. Uzantılar oval formludur. Sos Höyükte ele geçirilen bir diğer ocak grubu at nalı biçimli ocaktır. Gövdesinin ön kısmında dikey uzantıları vardır. Uç kısımları düzleştirilmiştir. Gövde ile taban birleşiminde ise bir oluk yer almaktadır. Sos Höyük benzeri ocaklar Amik Ovası'nda, Alişar Höyük'te, Karaz ve Güzelova höyüklerinde görülmektedir.

Bayburt iline bakıldığında Çiğdemtepe Höyük kazılarında ele geçirilen 4 adet taşınabilir ocak parçası vardır. Çiğdemtepe Höyüğü ocaklarının sadece bir tanesinde açkı görülmektedir, fakat tüm parçalarda astar görülmektedir. Astar renkleri hamur renkleri ile orantılıdır. Ocaklardan ikisi zoomorfik, biri antropomorfik ve diğer örnek ise bezemesiz uzantılı ocak parçasıdır. Antropomorfik ocak uzantısının uç kısmı yuvarlatılmış ve gözleri ile ağzı çukur, burnu kabartma çizgi olarak gösterilmiştir. Ağzın alt kısmına ise kazıma tekniğinde çizgisel bezeme yapılmıştır. Tabara el-Akrad (MÖ 2600-2400), Tell Tayinat (MÖ 2600-2400), Toprakhisar Höyük (ETÇ I-II) ve Amik Ovası'nın MÖ 2700-2500'e tarihlendirilmiş H Periyodundan gelen örnekler, Alişar tabaka I (MÖ 2700-2500), Bet Yerah ETÇ III, Amiranis Gora ocaklarıyla benzerlik gösterir. ETÇ'ye ait Pulur Sakyol antropomorfik kutsal ocağı ile de benzerdir.

Malatya-Elâzığ Bölgesinde yapılan kazılarında karakteristik formlara sahip boynuz çıkıntılı yarım daire şeklinde ocaklar ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanısıra ocak altlıkları ve at nalı biçimli ocaklar da görülmektedir. Bulunan bu ocakların benzerlerine de Pulur Sakyol Höyükte rastlanmaktadır. Pulur Sakyol kazılarında insan yüzü biçiminde tasvir edilmiş, at nalı şeklinde ocakları görülmektedir. Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Pulur Sakyol XI-IX tabakalarından taşınabilir ocak parçaları ele geçmiştir. At nalı biçimli taşınabilir ocak ile yarım daire formunda üç boynuz çıkıntılı bir başka küçük boyutlu taşınabilir ocak bulunmuştur. Yoğun yanma izleri barındıran söz konusu ocağın ortasında yüksek kol yeri ve arkasında delikli kulp yerleştirilmiştir.

Aynı bölgede bulunan Arslantepe Höyük'te Arslantepe kazılarında VII-VI-V. tabakalardan MÖ 4000-2000 yılları arasına tarihlenen sabit ve taşınabilir ocaklar ele geçmiştir. Taşınabilir ocaklar, değişik formlarda ocak altlıkları dışında yarım daire biçimli ve uzantılı, dikdörtgen gövdeli ve iki uzantılı ocaklardan oluşmaktadır.

Van-Muş Bölgesi'nde Van Kalesi Höyüğü'nde Pulur Sakyol ile benzer at nalı biçimli taşınabilir ocak ele geçmiştir. Muş-Varto Tepeköy Höyüğü kurtarma kazılarında at nalı biçimli ve uçları geometrik bezemeli sabit ocak dışında Erzurum-Kars Bölgesi ocaklarıyla benzer biçimde üçgen prizma uçlu ocak uzantısı da bulunmuştur.

Karaz kültürü taşınabilir ocakları çeşitli sorunları barındırmaktadır. Bunlardan ilki, kutsal ocak buluntularına ait yayınlarda terminoloji birliğinin olmaması hem buluntuların yayınlarda bulunmasını hem de anlaşılıp analiz edilmesini güçleştirmektedir. Ocaklara ilişkin ikinci sorun ise, özellikle Kuzeydoğu Anadolu'da Hamit Zübeyr Koşay'ın öncülüğünde yürütülen erken dönem kazılarına ait raporlardaki birçok eksiklikten ötürü taşınabilir ocakların ele geçtiği konumlar tam olarak saptanamamıştır.

Karaz kültürünün tespit edildiği alan kazılarında taşınır ocakların sabit ocaklara oranla çok sayıda ele geçmesi, halkın göçebe veya yarı göçebe yaşam biçimiyle bağdaştırılmaya çalışılsa da kolay kullanım ile ilişkili olduğu da düşünülmektedir. Kültür insanının gerek günlük işlerinde gerekse tapınım sırasında bu tip portatif ocakların kolaylık sağladığı tahmin edilmektedir. Ayrıca portatif ocakların sadece Doğu Anadolu'da değil, Amik Ovası, Güneydoğu, Batı ve Orta Anadolu ile yakın çevresindeki ülkelerde de ele geçtiği göz ardı edilmemelidir. Braidwood, Amik Ovası'ndan ellinin üzerinde portatif ocak parçası ele geçtiğinden bahsetmektedir[183].

Üçüncü sorun ise, taşınabilir ocaklar için tipolojik sınıflandırmalara bakıldığında ortak bir kullanım söz konusu değildir. Gövdeleri, uzantıları, uç şekilleri ve betim türleri bakımından farklı şekillerde de gruplandırılabilirler. Uzantıların uç kısımlarını da farklı formlarda görebilmekteyiz. Yaygın olarak karşımıza çıkan şekiller boynuz biçiminde uçların yuvarlatılarak meydana getirilen ve üzerine hayvan yüzü betimlerinin işlendiği üçgen prizma biçimindeki örneklerdir. Çıkan örnekler dolayısıyla bu formun özellikle

[183] Braidwood, Robert J., & Braidwood, Linda S., *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages Phases A-J.*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Chicago 1960, 371-372.

Kuzeydoğu Anadolu'da sevilerek kullanıldığını görmekteyiz. Uçların birleştiği orta kısım çukur şeklinde bırakılmış, yuvarlatılmış veya üçgen biçiminde şekillendirilmiştir. Dışa doğru sivrilerek çıkıntı yapan kısımda 1-3 cm arasında çapa sahip ayrıca bir küçük çukur daha yapılmıştır. Koşay, burasının fitille yağ yakılan yer olduğunu önermektedir[184].

Pulur Höyük'te 2021 ve 2022 yılı kazı çalışmalarında Orta Tunç Çağı'na ait II. tabakada açık alanlarda oluşturulmuş taşla çevrili sabit ocakların etrafında çok sayıda karbonlaşmış ahşap parçaları ile birlikte küllü toprak alanlar, yanmış küçükbaş ve büyükbaş hayvan kemikleri ele geçmiştir. Özellikle S18D plankaresinde seviye inme çalışmalarında, 1.5 metreye yakın çapa sahip 3 adet taşla çevrili ocağın batı tarafında aynı hizada açığa çıkarılması ve üst üste yenilenmesi, söz konusu ocakların ortak kullanım alanı olduğunu, ocağın sönmemesinin sağlanması ve civardaki halk tarafından ateş yakma etkinliklerinin nesiller boyunca bu alanda gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Büyük bir ihtimalle insanlar evlerine gereken ateşi portatif ocaklar ile buradan temin etmekteydiler.

Tez kapsamında 5 adet pişmiş topraktan hayvan yüzü stilize edilmiş taşınabilir ocak parçası olmak üzere toplam 27 adet taşınabilir ocak parçası çalışılmıştır. Hepsi kırık ve tahribata uğramış şekilde ele geçmiştir. Çalışmaların henüz başında olunduğundan ne yazık ki höyüğün en çok tahribat gören batı kesiminde çalışmalar yürütülmektedir, ele geçen mimari kalıntıların tamamı açılamamıştır[185].

Ele geçen zoomorfik ocak parçaları, kum, taşçık ve kireç katkılıdırlar. Orta derecede pişmiş ve çoğunlukla mat perdahlıdırlar. Ocakların iç kısmında kısmen fakat dış kısımlarında yoğun yanmadan dolayı is ve alacalanma vardır. Olasılıkla iki uzantılı ve közlüklü ocak grubuna ait olmalıdırlar. Uzantıların uç kısımları üçgen prizma biçiminde yapılmıştır. Yüzeylerine göz, burun, ağız işlenerek hayvan yüzü biçimi verilmiştir. Anadolu ve yakın çevresine baktığımızda üçgen prizma biçiminde uca sahip örneklerin daha çok Karaz kültürü yayılım alanının kuzeyinde yoğunlaştığını ve en güzel örneklerin Erzurum Ovası'ndan ele geçtiğini görmekteyiz. Ele geçtiği yerler arasında, Pulur, Karaz, Güzelova, Sos, Çiğdemtepe, Değirmentepe, Büyüktepe, Muş-Tepeköy; Güney Kafkasya'da Amiranis Gora ve Shengavit yerleşimleri yer alır.

[184] Koşay ve Vary, 1967, 9.
[185] Akarsu, 2023, 1523.

Koşay'ın yaptığı Pulur 1960 kazılarındaki örneklerde ağız, göz ve burun belirgindir. Çalışmalarında bulunmuş olduğum Pulur 2021 kazısında çıkan örnekte ise **(PH.21.01)** daha yumuşak göz çukurlarına sahip bir ocak parçasına rastlanmıştır, birebir aynısı olmasa da 1960 kazısındaki örneklerle benzerlikleri vardır. Karaz Höyük örneklerinde de gözlerin çukurluğu ve kazıma tekniğinde ağız betimi yapılmış olması benzerlik göstermektedir. Pulur Höyük 2021-2022 yılı kazılarında tespit ettiğimiz gözleri dışa doğru kabartma biçimde işlenen örnekler de bulunmaktadır; bunların küçükbaş veya büyükbaş hayvandan ziyade daha çok kuş benzeri bir hayvan olabileceğini düşünmekteyiz.

Taşınabilir ocaklar ile ilgili ele alınacak son sorun, Karaz kültürüne yönelik günümüze kadar yapılan çalışmalarda taşınabilir ocakların işlevlerine yönelik kesin bir bilimsel sonuç ortaya konamamıştır. Pulur Höyük'te son dönemde yapılan kazılarda ele geçen ocak parçalarının yanmış alanlardan ve sabit ocak yapılarının yakınından ele geçmesi ateşle bağlantılarını göstermektedir. Sos Höyük'te ortaya çıkarılan sabit ocaklara bakıldığında bunu bir ritüel bir ayin töreni olarak ilişkilendirebiliriz ve bu törenlerin sabit ocakların etrafına yerleştirilen bir hayvan figürini veya iyi işlenmiş kemik, taş aletler gibi belirli öğelerin dikkatli bir şekilde yerleştirilmesiyle gerçekleştirildiği söylenebilir[186]. Aynı şekilde Pulur Sakyol'da da bulunan at nalı biçimli antropomorfik sabit ocaklarda da görüldüğü kadarıyla içlerinde idol parçalarının olması günlük kullanımda değil, kült törenlerinde kullanıldığını göstermektedir.

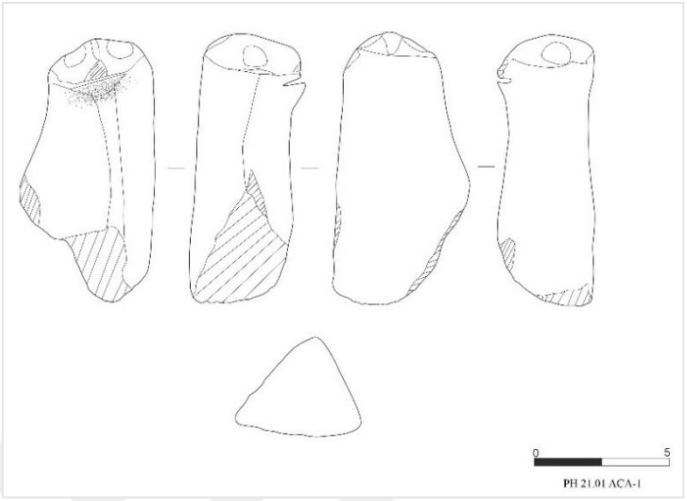
Kullanım ve yapılış amaçları ile ilgili olarak kutsal ocak parçaları ile birlikte üretime ve günlük kullanıma yönelik buluntuların, yanmış hayvan kemiklerinin de ele geçmesi, söz konusu alanların evsel ve dinsel anlamda ortak kullanım gördükleri; günlük ihtiyaçların ve dini ritüellerin aynı yerde ve aynı zamanda pratik bir biçimde hayata geçirildiği şeklinde önerilebilir. Bahsedilen dini ritüellere bakıldığında ocak, ateş ve ata kültünün yanı sıra boğa boynuzu biçimli uzantıların ve hayvan yüzünün stilize edilmesinin de hayvan ve bereketlilik içerdiği söylenebilir. Aynı zamanda Karaz kültürü figürinlerini de incelediğimizde kullanılan simgelerin daha çok koyun, boğa gibi hayvan tiplerini kapsaması da bize o dönem için hayvan kültünün ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Geçimini hayvancılık ve tarım üzerinden sağlayan, Doğu Anadolu Karaz halkı için sosyo-ekonomik açıdan üretim bolluğu ve soylarının devamlılığının

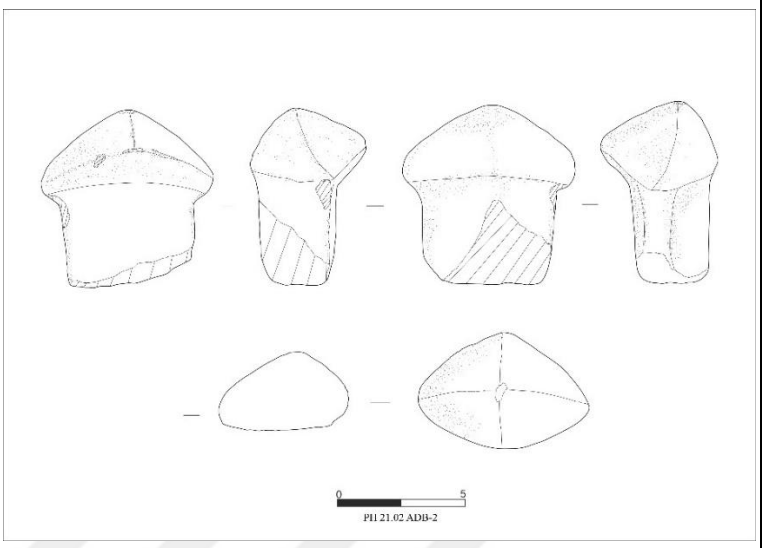
[186] Sagona-Sagona, 2000, 460.

önemi düşünüldüğünde adı geçen törenlerin ne derece önem arz ettiğini ve dolayısıyla dini inanışları kapsamında zoomorfik kutsal ocakların ne denli önemli olduğunu tartışma olmaksızın kabul etmek gerekmektedir. Görsel açıdan zengin betimlere sahip, sembolik anlamlar içeren bezemeli seramik, figürin, ocak buluntuları hayvancılık ve tarım ile uğraşan Doğu Anadolu Karaz halkının aynı zamanda plastik sanat ustası olduğuna işaret etmektedir[187].

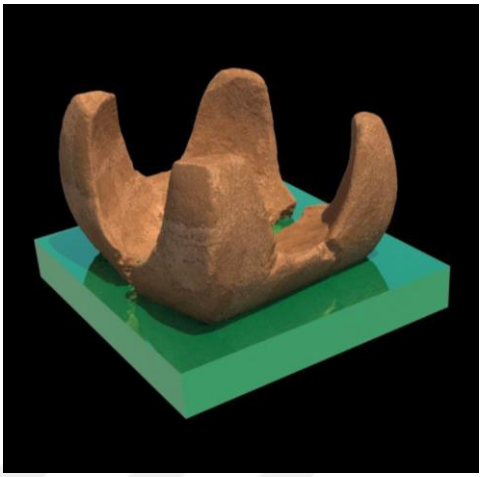
[187] Akarsu 2023, 1524.

KATALOG

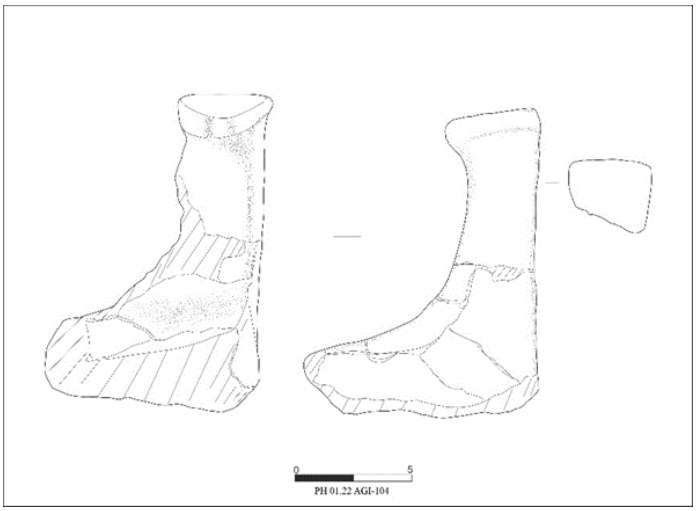
<table>
<tr><td>Kat. No. 1</td><td rowspan="2">26.08.2021, R18D2 Plankaresi. Kuzey Mekân içi, yuvarlak ocak tabanı üzeri</td><td rowspan="4">
</td></tr>
<tr><td>Buluntu Yılı ve Konumu</td></tr>
<tr><td>Buluntu Adı</td><td>Zoomorfik Yüzlü Kutsal Ocak Ucu</td></tr>
<tr><td>Kazı Envanter Numarası</td><td>PH.21.01</td></tr>
<tr><td>Yapıldığı Madde</td><td>Pişmiş Toprak</td><td rowspan="4">
</td></tr>
<tr><td>Ölçüleri</td><td>Yükseklik: 11.3 cm
Genişlik: 6.3 cm
Kalınlık: 4.2 cm</td></tr>
<tr><td>Munsel Bilgileri</td><td>Hamur Rengi: 2.5 YR 6/8
Astar Rengi: 7.5 YR 6/4</td></tr>
<tr><td>Dönem</td><td>Karaz (ETÇ I)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Açıklama: Kırıktır. Hamur rengi açık kahverengidir. Astar rengi açık kahverengidir. Katkı maddeleri kum, küçük taşçık ve kireçten oluşur. Kutsal ocağın kırık uç kısmına aittir. Bu uç kısmı hayvan yüzü biçimlidir. Gerçekçi üsluba sahip eserin; iki gözü çukur, burun kısmı ise kabartma olarak verilmiştir. Ağız kısmı kazıma tekniğinde çizgisel olarak gösterilmiştir. Alın kısmı dışa doğru sivri şekilde çıkıntı yapar. Yüz kısmı eşkenar üçgen şekilde forma sahiptir.</td></tr>
</table>

Kat. No. 2	08.09.2021, S18D1 Plankaresi. 1 nolu yuvarlak ocak yapısının kuzeydoğusu	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu	
Kazı Envanter Numarası	PH.21.02	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 7.5 cm **Genişlik:** 5.4 cm **Kalınlık:** 3.2 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 7.5 YR 6/4	
Dönem	Karaz (ETÇ III-OTÇ)	

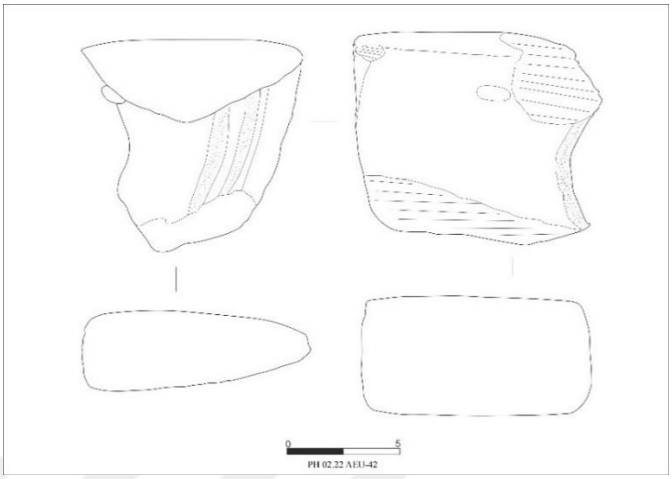
Açıklama: Kırıktır. Hamur rengi açık kahverengi, astar rengi açık kahverengidir. Katkı maddeleri kum, küçük taşçık ve kireçten oluşur. Kutsal ocağın kırık uç kısmına aittir. Uç kısmına bezeme yapılmamıştır. Üçgen piramidal forma sahiptir.

Kat. No. 3	13.09.2021, R18C1 Plankaresi. Büyük boyutlu taş sırasının güneyinde	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Dört Çıkıntılı Uca Sahip Ocak	
Kazı Envanter Numarası	PH.21.03	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 15.5 cm **Taban Genişliği:** 22 cm **Uç Kalınlığı:** 4.5 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 5 YR 5/4	
Dönem	Karaz (ETÇ III-OTÇ)	

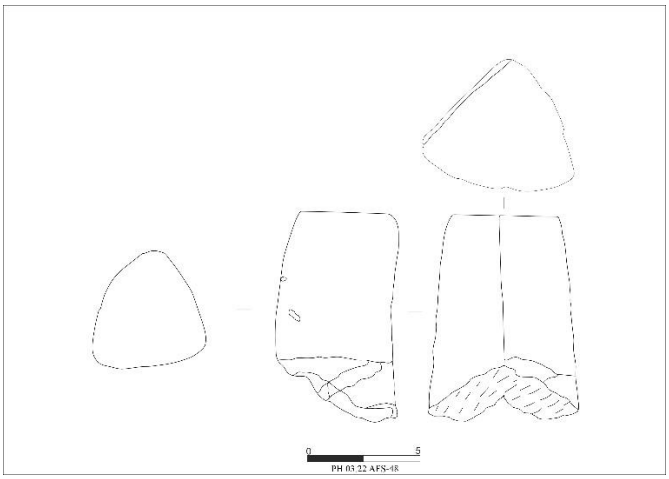
Açıklama: Kazı sırasında üç parça kırık şekilde ele geçmiştir. Parçaların ikisi birbirine tutturulabilirken diğer parçanın alçı ile tutturulması gerekmektedir. Hamur rengi kahverengidir, astar rengi açık kahverengidir. Katkı maddeleri kum, küçük taşçık ve kireçtir. Bölgenin tunç çağı malzemesi içinde tipik olan üç çıkıntılı uca sahip kutsal (?) ocak eseri üzerinde yanmadan dolayı alacalanma daha çok dış yüzeyinde görülür. İç yüzeyinde ise sadece bir uçta çok az yeşil renkte bir kalıntı ile beraber görülür. Uç kısımları düzleştirilmiş ve yanma izleri vardır. Uçlar dışa doğru çıkıntılı yapılmıştır. Sıvazlama izleri belirgindir. Taban kısmında kare biçimli oyuntu yapılmıştır (13 cm genişliğinde). Bu alanda da yoğun yanma izleri vardır. Yeşil renkli kalıntı burada da görülür.

Kat. No. 4		
Buluntu Yılı ve Konumu	16.08.2022, R18C2 Plankaresi.	
Buluntu Adı	Minyatür Kutsal Ocak Parçası	
Kazı Envanter Numarası	PH.01.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 13.7 cm **Genişlik:** 9.5 cm **Kalınlık:** 3.7 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 5 YR 6/4	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

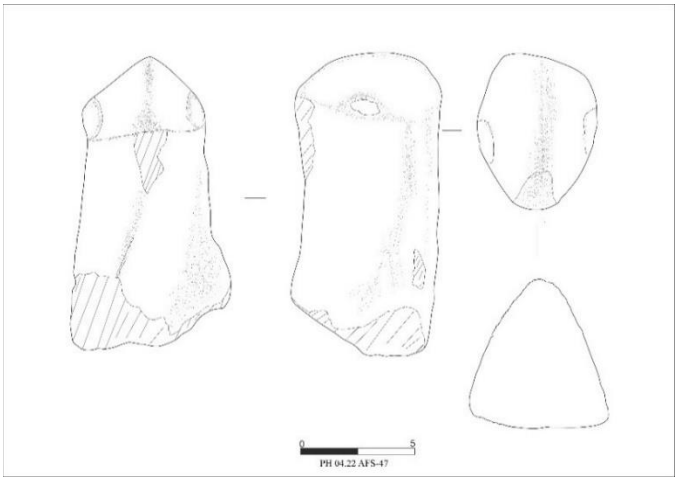
Açıklama: Kırıktır. Muhtemelen iki uçlu kutsal ocağa ait tek uç ve köz bırakılan oval çukur kısmının korunduğu parçasıdır. Uç kısmının üst kesimi düz yapılmış ve 4.3 cm genişliğinde, 4.4 cm uzunluğundadır. Üçgen piramidal forma sahip olup hayvan başı stilize edilmiştir. Geniş kısmının dışa hafif çıkıntılı olması olasılıkla hayvan gözünü belirtmek için olabilir. Taban ve hamurda yoğun alacalanma-yanma izleri vardır. Aynı zamanda orta çukur kısmında ve uç kısmında alacalanma görülmektedir. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kırmızımsı kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Mat perdahlıdır. Pişme derecesi ortadır. Uç kısmının yüksekliği 8 cm'dir. Küçük boyutlu olması, tek bir kişinin ritüel amaçlı kullanmasına yönelik olduğunu düşündürür.

Kat. No. 5	28.07.2022, R18C1 Plankaresi. Plankarenin kuzeydoğusunda etrafı yassı taşlarla çevrili küçük ocak yapısı içinde.	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Yarım Daire Biçimli Kutsal Ocak Parçası	
Kazı Envanter Numarası	PH.02.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Yükseklik:** 11.5 cm **Genişlik:** 19.5 cm **Kalınlık:** 10.2 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 5 YR 5/4	
Dönem	Karaz (ETÇ III-OTÇ)	

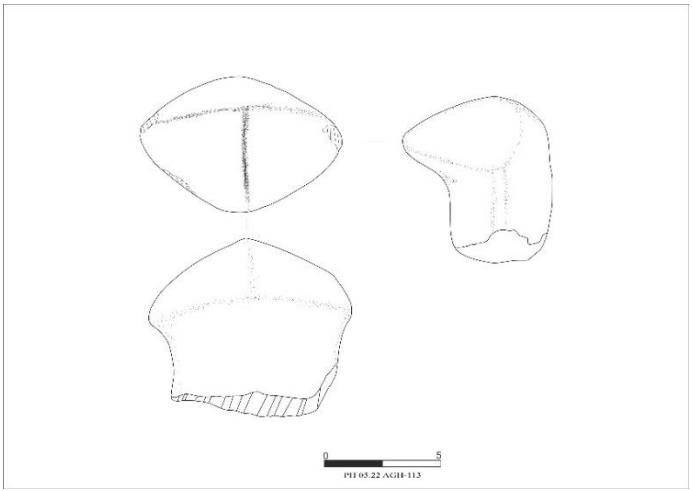
Açıklama: Kırıktır. Karaz kültürünün karakteristik yarım daire biçimli kutsal ocak formudur. Taşınabilir niteliktedir. Tabanı düzdür ve toprak zemin üzerine bırakıldığından parlak astarlı değildir. Yerden yukarı yükselen formun yan kısmı kare kesitlidir. Gövdesi kavislidir. Yan tarafı ve orta kesiminden kırık izlere bakılırsa yukarı çıkıntı yapan uçları olmalıdır. Kare kesite yakın kısımda, iç kesimde yaklaşık 1.8 cm çapında kabartma süs yapılmıştır. Gövdenin en üst kesiminde birbirine paralel etrafı kabartma, içleri oluk yapılmış şeritlerle bezeme yapılmıştır. Tabanında ve kırık yerlerinde yeşil renkte kalıntılar var (yakılmış yağ gibi bir maddeye ait olabilir?). Yüzeyinde perdah izleri belirgindir. Alacalı-isli yüzeye sahiptir. Kızıl kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Parlak perdahlıdır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Orta pişmiştir.

Kat. No. 6	04.08.2022, S18D1 Plankaresi. 3 No'lu büyük taş ocak yapısının batısında	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Ocak Uzantı Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.03.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Genişlik:** 5.1 cm **Kalınlık:** 6.8 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/6	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

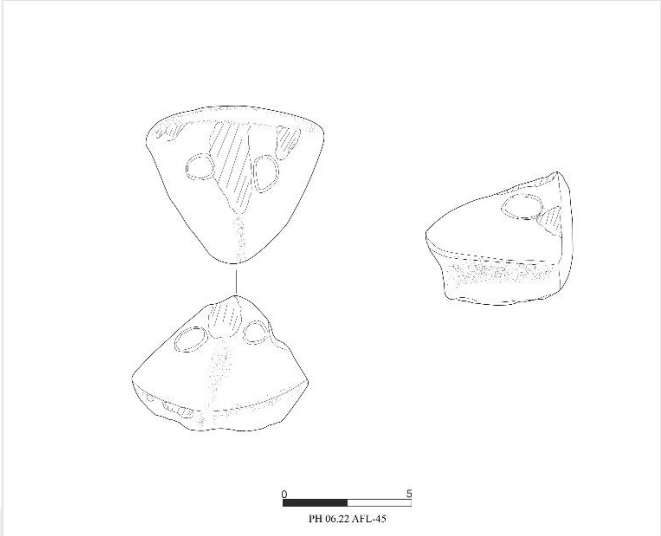
Açıklama: Kırıktır. Olasılıkla üç uzantılı ocağa ait bir uç parçasıdır. Taşınabilir niteliktedir. Üçgen piramidal gövdeye sahiptir. Taban kısmı düzleştirilmiştir. Ateş ile temasından yüzeyi aşınmış ve oldukça alacalanmıştır. Parçanın tüm yüzeyinde yanmadan dolayı alacalanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Orta pişmiştir ve mat perdahlıdır.

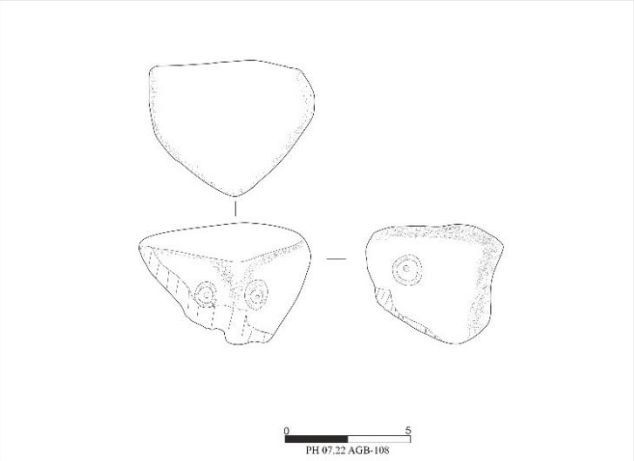
Kat. No. 7	04.08.2022, S18D1 Plankaresi. 3 No'lu büyük taş ocak yapısının batısında	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.04.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 13 cm **Genişlik:** 6.6 cm **Kalınlık:** 6.6 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 5 YR 5/6	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

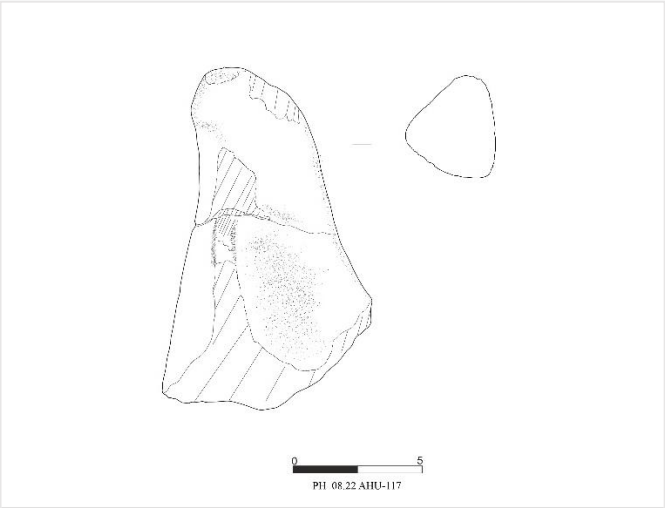
Açıklama: Kırıktır. Kutsal ocağa ait kırık uç parçasıdır. Uzunlamasına uç kısmının en üstü ve gövdesi üçgen piramidal forma sahiptir. Uç kısmının ortasında dikey çıkıntı yapılmıştır. Çıkıntının öne doğru bitirilen kısmı dışa doğru sivriltilerek burun veya ağız oluşturulmuş olmalıdır. Uç kısmının dışa doğru her iki tarafında kabartma tekniğinde 1.7 ve 1.9 cm çaplarında gözler belirtilmiştir. Böylelikle hayvan başının stilize edildiği kutsal ocaklardan bir diğerini oluşturan örnektir. Çukur kısmını belli eden kısmı da korunmuştur. Yüzeyinde yanmadan dolayı alacalanma vardır. Parlak perdahlıdır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kızıl kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Orta pişmiştir.

Kat. No. 8	15.08.2022, R18C2 Plankaresi. Höyüğün kuzeybatısında tahribatlı toprağın kaldırılması sırasında	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.05.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 8.2 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur rengi:** 7.5 YR 6/3 **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

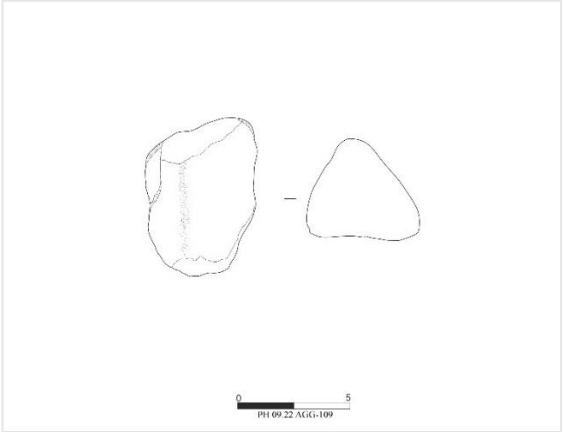
Açıklama: Kırıktır. Büyük boyutlu parçadır. Üst kısmı üçgen piramidal biçimdedir. Dış yüzey hariç tüm yüzeyinde alacalanma vardır. Hayvan başı biçiminde stilize edilmiştir. Orta kısmında dikey çıkıntı yapılmıştır. Hamurunda yanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamura ve kırmızı renkte astara sahiptir. Parlak perdahlıdır ve orta derecede pişmiştir.

<table>
<tr><td>Kat. No. 9</td><td rowspan="2">02.08.2022, S18D1 Plankaresi. Yanmış tabanın güneydoğu kesiminde</td><td rowspan="5">
</td></tr>
<tr><td>Buluntu Tarihi</td></tr>
<tr><td>Buluntu Adı</td><td>Kutsal Ocak Ucu Parçası</td></tr>
<tr><td>Kazı Etüd Numarası</td><td>PH.06.22</td></tr>
<tr><td>Yapıldığı Madde</td><td>Pişmiş Toprak</td></tr>
<tr><td>Ölçüleri</td><td>Uzunluk: 4.7 cm
Genişlik: 5.4 cm
Kalınlık: 5.1 cm</td><td rowspan="3">
</td></tr>
<tr><td>Munsel Bilgileri</td><td>Hamur Rengi: 10 YR 7/3</td></tr>
<tr><td>Dönem</td><td>Karaz (ETÇ II)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Açıklama: Kırıktır. Uç kısmının üstüne doğru giden gövde parçası büyük oranda eksiktir. Uç kısmı üçgen piramidal forma sahiptir. Hayvan başı biçiminde stilize edilmiştir. Baş kısmının arka tarafı düzleştirilmiş, yüz kısmının ortasına ise dikine inen çıkıntılar yapılmıştır ve bu yüksek ihtimalle bir burun olmalıdır. Her iki tarafında da baskı tekniğinde 1.3 cm çapında gözler açılmıştır. Yüzeyinde yanmadan kaynaklı alacalanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Ayrıca yeşil renkte kalıntılar vardır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlı ve mat perdahlıdır. Orta pişmiştir.</td></tr>
</table>

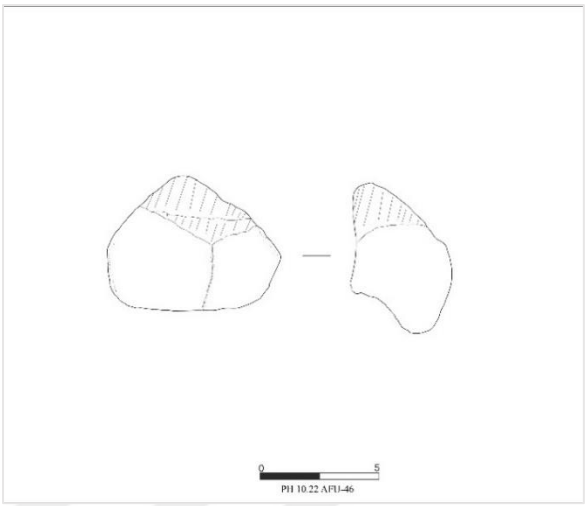
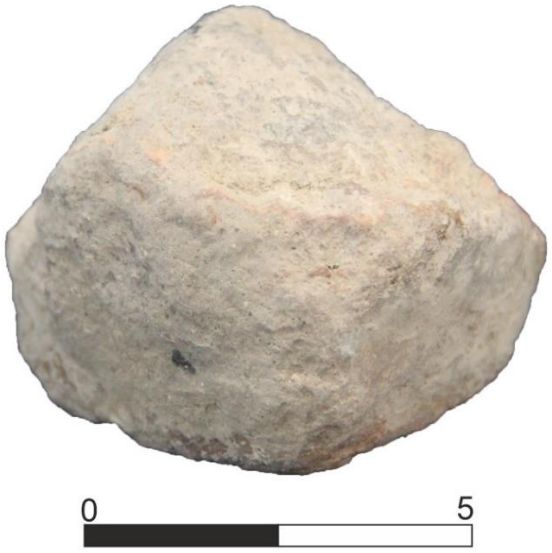
Kat. No. 10	09.08.2022, R18C2 Plankaresi. Höyüğün kuzeybatısında tahribatlı toprağın kaldırılması sırasında	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.07.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 5.2 cm **Genişlik:** 6.5 cm **Kalınlık:** 6.2 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 2.5 YR 4/6 **Astar Rengi:** 5YR 5/3	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	
Açıklama: Kırıktır. Gövde kısmı eksiktir. Üst uç kısmı tamdır. Uç kısmı üçgen piramidal forma sahiptir. Hayvan başı biçiminde stilize edilmiştir. Baş kısmının en üst bölümü düzleştirilmiştir. Öne doğru uzanan ve dikey çıkıntı yapan (burun?) kısmın iki tarafına baskı tekniğinde 1.2 cm çapında gözler açılmıştır. Göz çukurunun içine baskı tekniğinde nokta halinde gözbebeği belirtilmiştir. Yüzeyinde alacalanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kızıl kahverengi hamur rengine ve açık kahverengi astar rengine sahiptir. Mat perdahlıdır ve orta pişmiştir.		

Kat. No. 11	26.08.2022, R18C2 Plankaresi. Kare mimari içinde seviye inme.	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.08.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 13.4 cm **Genişlik:** 4.7 cm **Kalınlık:** 3.7 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 7.5 YR 6/4	
Dönem	Karaz (ETÇ I)	

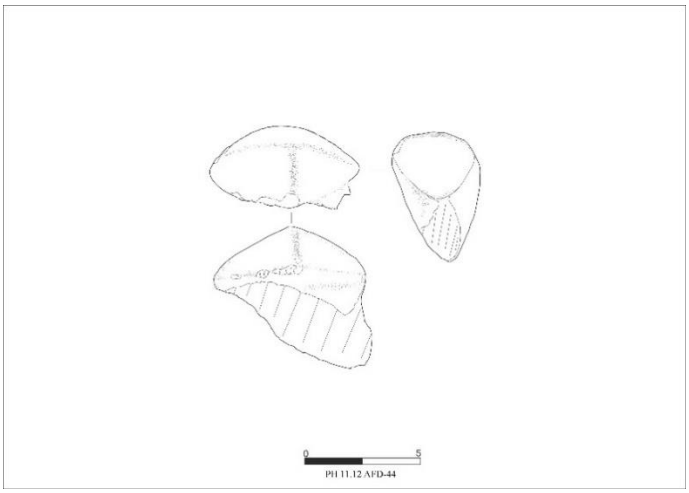
Açıklama: Kırıktır. Üst kısmında düzleşmektedir. Köz bırakılan çukur kısım kavislidir. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Hamuru yanmıştır. Kırık yerlerinde ve yüzeyinde yeşil renkte kalıntılar vardır. Açık kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Mat perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Kat. No. 12	15.08.2022, R18C2 Plankaresi. Büyük boyutlu taşların kuzeyinde (Höyüğün kuzeybatısında tahribatlı toprağın kaldırılması sırasında)	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.09.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 7.3 cm **Genişlik:** 5 cm **Kalınlık:** 4.5 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 7.5 YR 6/3	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

Açıklama: Kırıktır. Kutsal ocağa ait kırık uç parçasıdır. Kavis yapan uzun kısmı korunmuştur. Perdah izleri belirgindir. Yeşil renkte kalıntılar vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Mat perdahlıdır. Orta pişmiştir.

Kat. No. 13	05.08.2022, R18C1 Plankaresi. 3 nolu büyük taş ocağın kuzeyinde, Plankarenin güney kesiminde	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.10.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 5.8 cm **Genişlik:** 7.6 cm **Kalınlık:** 4.6 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 10 R 5/6 **Astar Rengi:** 10 R 5/3	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

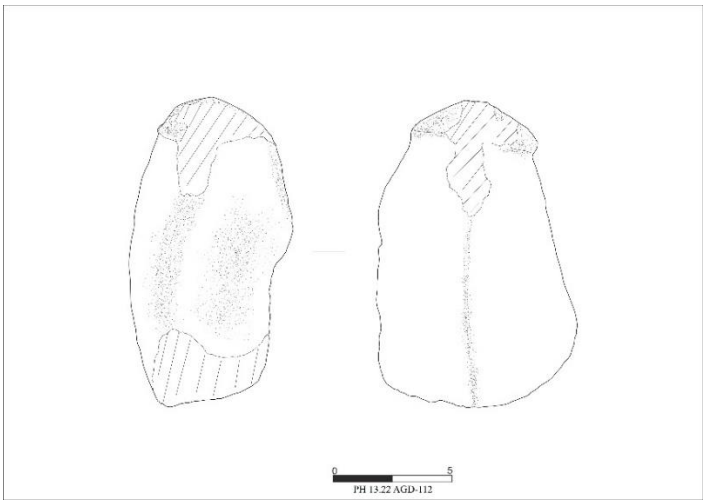
Açıklama: Kırıktır. Oldukça tahrip olmuştur. Bir kutsal ocağın uç kısmıdır. Yukarı doğru giden alt ve üst kısımları kırıktır. Yüzeyi oldukça tahrip olmuştur. Üçgen piramidal forma sahip, hayvan başı olarak stilize edilmiştir. İç yüzeyinde astar korunmuş, dış yüzeyinde korunamamıştır. Kırmızı renkte hamur rengine ve alacalı açık kırmızı renkte astar rengine sahiptir. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Orta pişmiştir. İç kısmında mat perdah bellidir. Tüm yüzeyinde alacalanma vardır.

Kat. No. 14	29.07.2022, R18C1 Plankaresi. Yassı taşların geldiği alanda	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.11.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 6 cm **Genişlik:** 6.7 cm **Kalınlık:** 3.7 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 7.5 YR 6/3	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

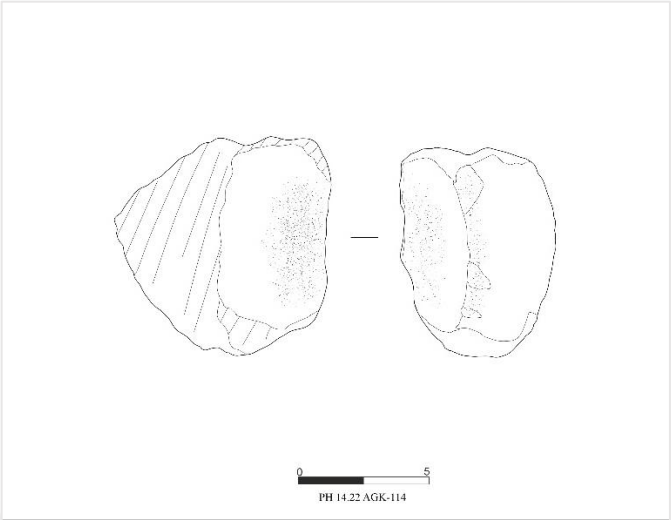
Açıklama: Kırıktır. Kutsal ocağa ait uç parçasıdır. Üçgen piramidal formludur. Hayvan başı olarak stilize edilmiştir. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Parlak perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Kat. No. 15	15.08.2022, R18C2 Plankaresi. Büyük boyutlu taşların kuzeyinde (Höyüğün kuzeybatısında tahribatlı toprağın kaldırılması sırasında)	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.12.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 6 cm **Genişlik:** 6.3 cm **Kalınlık:** 4.8 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 10 YR 5/2	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

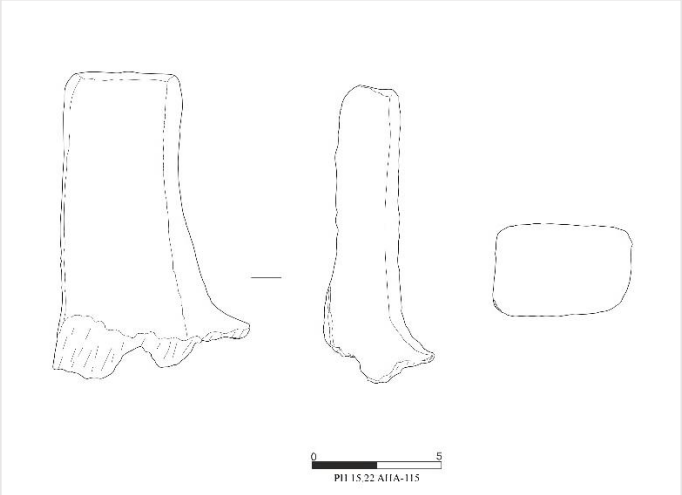
Açıklama: Kırıktır. Olasılıkla taşınabilir üç uzantılı bir ocağa ait uç parçasıdır. Düzleştirilmiş, dikdörtgen bir gövdeye sahiptir. Taban kısmı düzleştirilmiştir. Tabanda ve gövde genelinde yanmadan kaynaklı alacalanma vardır. Parça yüzeyinde ve kırığında yeşil renkte kalıntılar vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Grimsi kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Mat perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Kat. No. 16	11.08.2022, R18C2 Plankaresi. Büyük boyutlu taşların üstünde	
Buluntu Tarihi ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.13.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 13.4 cm **Genişlik:** 8.5 cm **Kalınlık:** 6 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 10 R 5/6	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

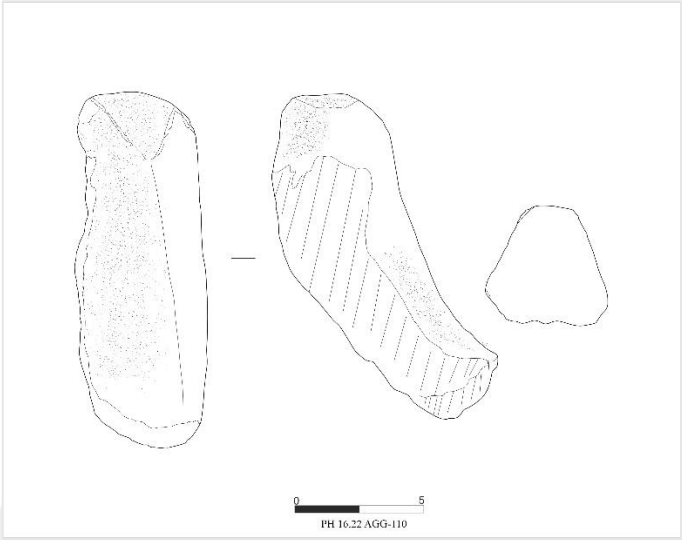
Açıklama: Kırıktır. Üst yüzey kısmı oldukça tahrip olmuştur. Üçgen piramidal biçimde yapılmıştır. Her iki yanı dışa doğru özellikle çıkıntı olarak bitirilmiştir. Hayvan başı olarak stilize edilmiştir. Gövdesinin dış yüzeyinde dikine çıkıntı yapılmıştır. Köz bırakılan çukur kısımda yanmadan dolayı yoğun alacalanma vardır. Alacalanma kenarlardan dışarıya doğru da devam eder. Kırık yerlerinde de yanma vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kırmızı renkte hamur ve astar rengine sahiptir. Parlak perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Kat. No. 17	16.08.2022, R18C2 Plankaresi. Plankarenin kuzeyinde küçük boyutlu tanımsız taşların olduğu alanda.	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.14.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 8.4 cm **Genişlik:** 8 cm **Kalınlık:** 6.5 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/3	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

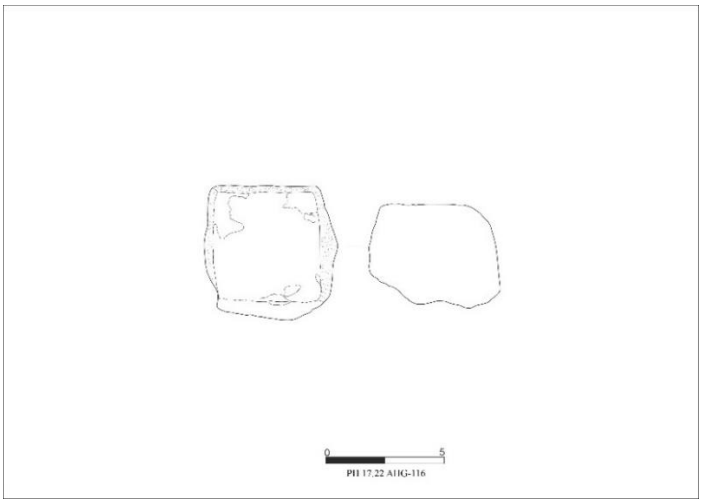
Açıklama: Gövde kırığıdır. En üst uç kısmı eksiktir. Kenarı kapatılmıştır. İç kısma çukurluk verilmiştir. Parçanın çekirdek kısmı (hamuru) yanmıştır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. İç ve dış yüzeyi parlak perdahlıdır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Orta pişmiştir.

Kat. No. 18	22.08.2022, R18C2 Plankaresi. Kuzey mekâna ait taş duvarın güneybatı köşesinden, küllü taban üzerinde.	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.15.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Yükseklik:** 12.2 cm **Genişlik:** 4.7 cm **Kalınlık:** 3.6 cm	
Munsel Bilgileri		
Dönem	Karaz (ETÇ I)	

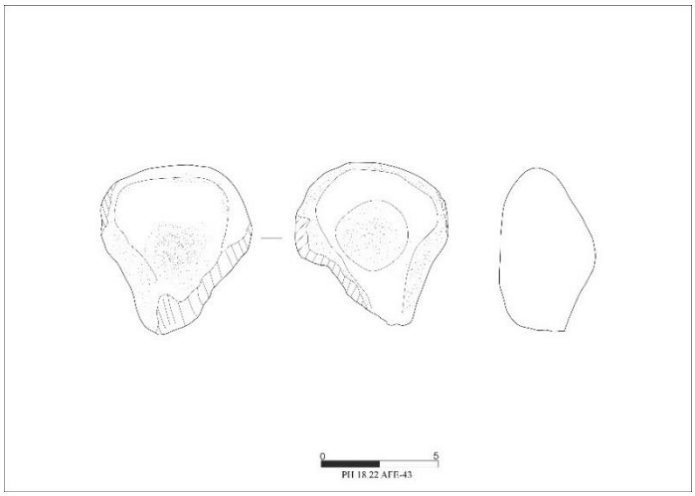
Açıklama: Kırıktır. Üçgen piramidal örneklerden farklı olarak bu kutsal ocak uç parçası, dikdörtgen forma ve dikdörtgen biçimde düzleştirilmiş üst kesimden oluşur. Köz konulan çukur kısım çok az da olsa korunmuştur. Derin perdah izleri belirgindir. Mat perdahlıdır. Tüm yüzeyinde hafif biçimde alacalanma görülür. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Orta pişmiştir.

Kat. No. 19	15.08.2022, R18C2 Plankaresi. Büyük boyutlu taşların kuzeyinde	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.16.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 14 cm **Genişlik:** 5 cm **Kalınlık:** 4.6 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 5 YR 6/4	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

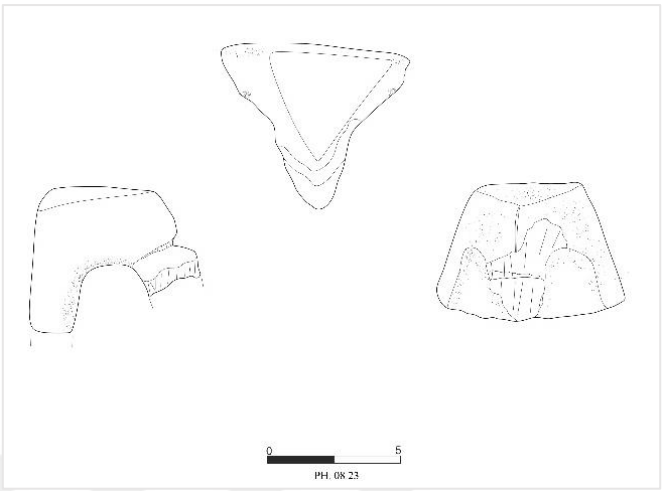
Açıklama: Kırıktır. Kutsal ocağa ait uç parçasının dikine uzunlamasına giden en üst kesimi üçgen piramidal biçimde yapılmıştır. Bu kısım oldukça tahrip olmuştur. En yoğun yanma izi bu uç kısmın üstündedir. Derin perdah izleri belirgindir. Yüzeyinde yeşil renkte kalıntılar vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Ortada çukur giden kısım korunmuştur. Açık kahverengi hamura sahiptir. Kendinden astarlıdır. Mat perdahlıdır. Orta pişmiştir.

Kat. No. 20	23.08.2022, R17B1 Plankaresi. Plankarenin doğusundan, yassı taşların üzerinde	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.17.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Yükseklik:** 4.4 cm **Genişlik:** 5.5 cm **Kalınlık:** 5.6 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 7.5 YR 6/4	
Dönem	Karaz (ETÇ I)	

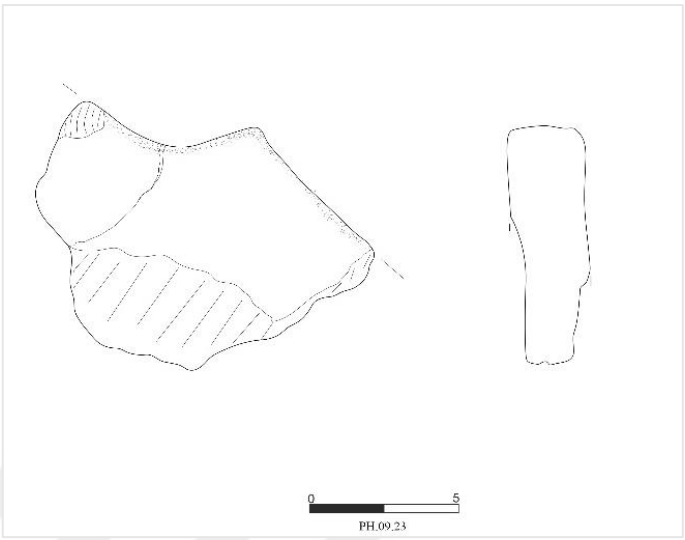
Açıklama: Kırık uç kısmıdır. Kutsal ocağa ait uzunlamasına gövde kısmı kısmen mevcuttur. Hem gövde hem uç kısmı kare biçimlidir. Uç kısmı düzgün yüzeye sahiptir. Yüzeyinde alacalanma vardır. Ayrıca yeşil renkte kalıntılar vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Mat açkılıdır. Yüzeyinde alacalanma vardır. Orta pişmiştir.

Kat. No. 21	29.07.2022, R18C1 Plankaresi. Yassı taşların geldiği alanda	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.18.22	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 7.4 cm **Genişlik:** 6.8 cm **Kalınlık:** 3.5 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur Rengi:** 7.5 YR 6/3	
Dönem	Karaz (ETÇ II)	

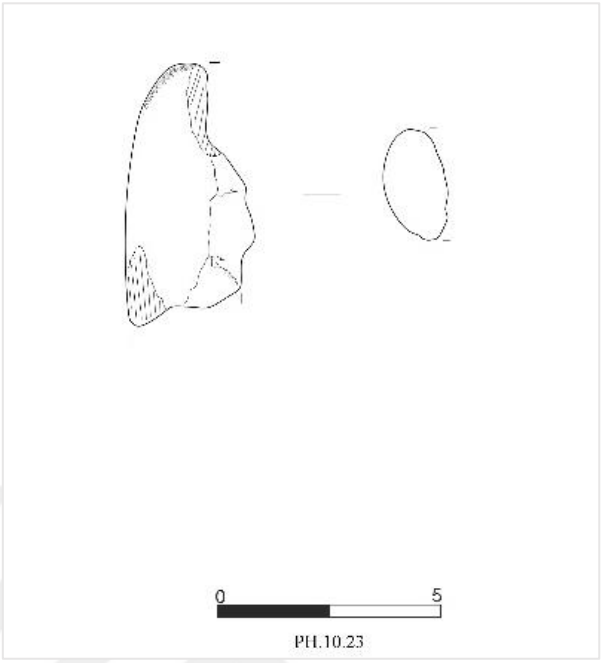
Açıklama: Kırıktır. Gövde kısmı eksiktir. İç kısmı yassılaştırılmıştır, dışa doğru uzantılıdır. Dış kısmının ortası yuvarlak biçimde çıkıntılıdır. Diğer ocak uçlarından değişik biçime sahiptir. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Mat açkılıdır. Orta pişmiştir. Yer yer alacalanma vardır. Not: Toynak biçimli ocak olabilir.

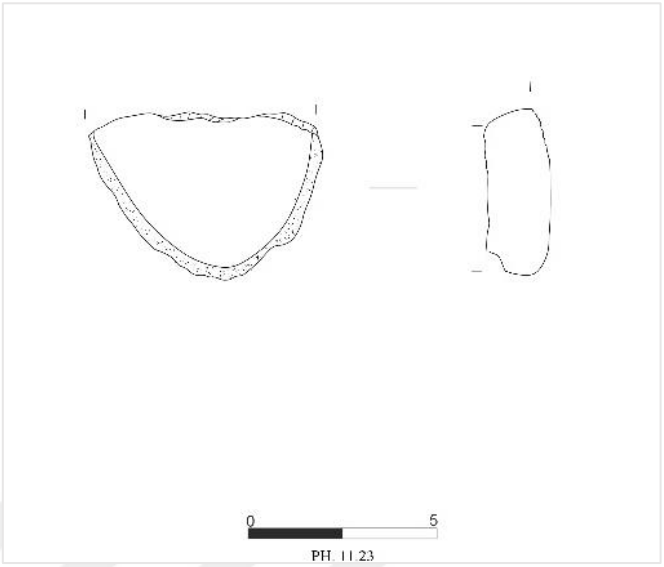
Kat. No. 22	12.09.2023, R17A1 Plankaresi. Bezemeli sabit ocağın kuzeybatısında, 1 nolu küpün kaldırılmasında	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.08.23	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 6.6 cm **Genişlik:** 8.5 cm **Kalınlık:** 3.7 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 7.5 YR 5/4	
Dönem	Karaz (Geç Kalkolitik)	

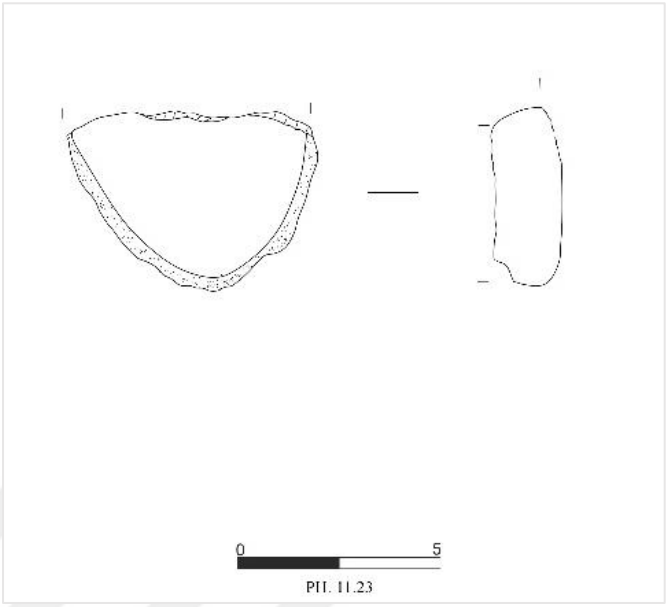
Açıklama: Kırıktır. Gövde kısmı eksiktir. Üst uç kısmında kırık parça eklenmiştir. Uç kısmı düzleştirilmiş üçgen piramidal forma sahiptir. Ön kısmında alta doğru kıvrılan kavisli kısmı mevcuttur. Üst düzgün üçgen kısmında ve iç gövde kısmında pişmeden dolayı islenme vardır. Kum, taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Perdahlıdır ve orta pişmiştir.

Kat. No. 23	12.09.2023, R17B4 Plankaresi. Bezemeli sabit ocağın batı seviyesinde	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.09.23	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 10.2 cm **Genişlik:** 7.5 cm **Kalınlık:** 3.4 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 5 YR 5/4	
Dönem	Karaz (Geç Kalkolitik)	

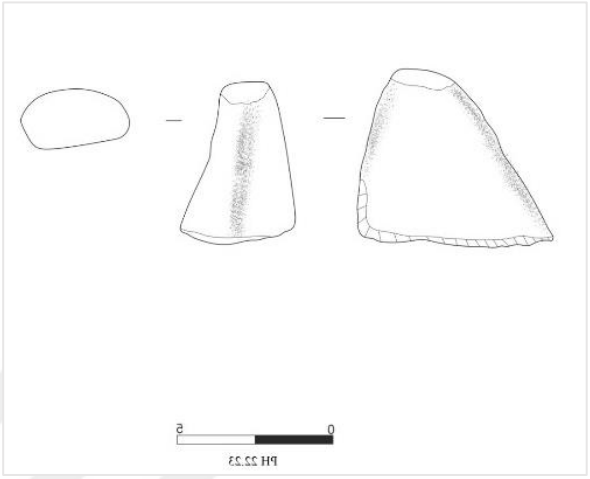
Açıklama: Kırıktır. Bilindik kutsal ocak uçlarından farklı formdadır. Yassı gövdesi vardır. Uç kısmı kavisli biçimde bitirilmiştir. Büyük kısmı eksiktir. Hamuru oldukça döküntülüdür. Ancak iç-dış yüzeyleri iyi astarlanmış ve perdahlanmıştır. Hamur rengi ve astar rengi kızıl kahverengidir. Kum, taşçık, kireç katkı maddesine sahiptir. Mat ve perdahlıdır. Kötü pişmiştir.

Kat. No. 24	14.09.2023, R17B2 Plankaresi. Güney mekânın batısında, mimariye ait taşların olduğu tabanda.	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.10.23	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 7.2 cm **Genişlik:** 4.9 cm **Kalınlık:** 1.6 cm	
Munsel Bilgileri	**Astar Rengi:** 7.5 YR 6/3	
Dönem	Karaz (Geç Kalkolitik)	
Açıklama: Kırıktır. Gövde kısmı eksiktir. Oval biçimde daralan uç kısmı vardır. Kırık olan kısmında yeşil renkte kalıntılar vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Mat perdahlıdır. Orta pişmiştir.		

<table>
<tr><td>Kat. No.
25</td><td rowspan="4">05.09.2023, S17A1 Plankaresi. Kümelenmiş büyük taşların batısında, taş ocak içinde</td><td rowspan="4">
</td></tr>
<tr><td>Buluntu Yılı ve Konumu</td></tr>
<tr><td>Buluntu Adı</td><td>Kutsal Ocak Ucu Parçası</td></tr>
<tr><td>Kazı Etüd Numarası</td><td>PH.11.23</td></tr>
<tr><td>Yapıldığı Madde</td><td>Pişmiş Toprak</td><td></td></tr>
<tr><td>Ölçüleri</td><td>Uzunluk: 2.1 cm
Genişlik: 7.1 cm
Kalınlık: 2.1 cm</td><td rowspan="3">
</td></tr>
<tr><td>Munsel Bilgileri</td><td>Hamur Rengi: 10 YR 6/3</td></tr>
<tr><td>Dönem</td><td>Karaz (ETÇ I)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Açıklama: Kırıktır. Uç kısmı korunmuştur. Uç kısmı düzleştirilmiş üçgen piramidal forma sahiptir. Üst ve boyun kısmında pişmeden dolayı alacalanmalar vardır. Kırık kısmında yeşil renkte kalıntılar vardır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Açık kahverengi hamur rengine sahiptir. Kendinden astarlıdır. Mat perdahlıdır. Orta pişmiştir.</td></tr>
</table>

Kat. No. 26	21.09.2023, R18D4 Plankaresi. Kare planlı mimarinin kuzeyinde, bezemesiz sabit ocağın batısında	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.12.23	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Uzunluk:** 7.5 cm **Genişlik:** 7.5 cm **Kalınlık:** 3.3 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 2.5 YR 5/4	
Dönem	Karaz (Geç Kalkolitik)	

Açıklama: Kırıktır. Bir taşınabilir kutsal ocağın taban kısmına ait olmalı. Tabanı düzleştirmiştir, kare biçimlidir. Dış yüzeyinde alacalanmalar yer yer vardır. Tabanı astarsızdır. İç kısmı kaba ve kavislidir. Astarlı değil sadece perdahlanmıştır. Kızıl kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Parlak perdahlıdır. Kum, küçük taşçık ve kireç katkılıdır. Kötü pişmiştir.

Kat. No. 27	25.09.2023, R18D4 Plankaresi. Bezemesiz sabit ocağın kaldırılmasından sonra altından gelen taş çevrili ocağın çevresinde	
Buluntu Yılı ve Konumu		
Buluntu Adı	Kutsal Ocak Ucu Parçası	
Kazı Etüd Numarası	PH.22.23	
Yapıldığı Madde	Pişmiş Toprak	
Ölçüleri	**Yükseklik:** 6 cm **Genişlik:** 3.5 cm **Kalınlık:** 1.7 cm	
Munsel Bilgileri	**Hamur ve Astar Rengi:** 5 YR 6/6	
Dönem	Karaz (Geç Kalkolitik)	

Açıklama: Kırıktır. Üst kısmında düzleşmektedir. Taban kısmına doğru kavislidir. İç ve dış yüzeyinde yoğun pişmeden dolayı yanma izleri vardır. Kum, kireç ve taşçık katkılıdır. Açık kahverengi hamur ve astar rengine sahiptir. Mat perdahlıdır. Orta derecede pişmiştir.

KAYNAKÇA

Arsebük, G., Altınova'da Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkileri Sorunu: Kalkolitik Devir ve İlk Tunç Çağ I'e Geçiş Evresinde Elâzığ Altınova Bölgesinden Ele Geçen Koyu Yüzlü Açkılı Mallar ile Karaz Türü Çanak Çömlek Grubu İlişkileri Sorunu Üzerine Bir Araştırma, İstanbul, 1974.

Akarsu, R., "Erzurum-Çiğdemli Höyük'te Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmaların Doğu Anadolu Arkeolojisi İçin Önemi: Karaz Kültürüne Ait Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi". *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür* (pp.1-18), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2021.

Akarsu, R., "Erzurum-Pulur Höyük'te Yeni Dönem Kazı Çalışmaları ve Doğu Anadolu Arkeolojisine Katkıları", Türkiye Yüzey Araştırmaları Webinarları IV: Güncel Araştırmalar ve Yaklaşımlar 25-26-27 Mart 2022 Bildiri Özetleri Kitabı, BURSA 2022, 21-22.

Akarsu, R., "Pulur Höyük (Erzurum) 2021 ve 2022 Yılı Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürüne Ait Zoomorfik Taşınabilir Kutsal Ocaklar". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *12*(4), 2023, 1511-1535.

Akarsu, R., "Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *33*(1), 33-45, 2023.

Akyüz, E., *Çiğdemtepe Höyüğü 2019-2020 yılı kazıları ve Erken Tunç Çağ Pişmiş Toprak Buluntuları,* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2022.

Bamyacı, A. O., "Murat Höyük Erken Tunç Çağı Taşınabilir Ocakları Ve Ocak Ayakları Üzerine Bir Değerlendirme". *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük,* İstanbul 2021, 73-86.

Berna, F., Goldberg, P., Horwitz, L. K., Brink, J., Holt, S., Bamford, M., & Chazan, Microstratigraphic Evidence of in situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderwerk Cave, Northern Cape Province, South Africa. Proceedings of the National Academy of Sciences, 2012, 1215-1220.

Braidwood, Robert J., & Braidwood, Linda S., Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages Phases A-J., The University of Chicago Oriental Institute Publications, Chicago 1960.

Çalkaya, N., *Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü ocakları* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

Çilingiroğlu, A., Van-Dilkaya Höyüğü Ön Çalışmaları, II. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İzmir, 1984.

Çilingiroğlu, A., "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 1987.

Çilingiroğlu, A., "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış". *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 469–491, 1993.

Davletov, Timur B., *Şaman Doğa'nın Şifası Uyanınca*, 1. Baskı, Asi Kitap, İstanbul 2017.

Erdoğan, S., Güngör Uyak, S., "Arkeolojik Araştırmalar ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Çağ'da Yozgat". *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (14), 2022.

Esin, U., "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu", *Keban 1970,* Ankara 1970.

Esin, Ufuk, "Tepecik Kazısı 1969" Keban 1971, Ankara 1971.

Erinç, S., *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İÜ Coğr. Enst. Yay, (15), 1953.

Frangipane M., "*Excavations at Arslantepe Malatya The 1989 Campaign*", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara 1991, 209-224.

Frangipane, M., "Arslantepe-Melid-Malatya" *Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme: Türkiye'deki İtalyan Kazıları* (Ed. F. Berti, D.B. Ferrero, M. Frangipane, S. Lagona) (çev. E. Özbayoğlu), Ankara, 1993.

Hauptmann, H., "Norşuntepe 1968 Kazıları Ön Raporu", *Keban 1970,* Ankara 1970, 103-111.

Hauptmann, H., "Norşuntepe Kazıları, 1974", *Keban 1982,* Ankara 1982.

Işıklı, M., *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Işıklı, M., "Erzurum Bölge Coğrafyasına Farklı Bir Bakış", (Eds. M. Işıklı-Mine Artu). *Geçmişten Geleceğe Armağan,* Erzurum 2010.

Işıklı, Mehmet "Erken Transkafkasya Kültürü'nde Din ve Dini Aktiviteler ile Kült Objelerine Yönelik Genel Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'na Armağan Kitap,* (Eds. H. Sağlamtimur vd.), 2009.

İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2017.

Kelly-Buccellati, "The Early Bronze Age Pottery. Descriptive and Comparative Analysis" *Korucutepe Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968-1970* (Ed. M. N. van Loon), Amsterdam, 1978.

Koşay, H. Z.-Vary H., Güzelova (Tufanç) Kazısı, 1961, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:46, Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırmaları, Seri No:20, Ankara 1964.

Koşay, H. Z., Vary, H., Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 24. Ankara 1964.

Koşay, Hamit Zübeyr, "Pulur (Sakyol) Kazısı 1968 Ön Raporu", Keban 1970, Ankara 1970.

Koşay, H. Z., *Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968-1970*. O.D.T.Ü. Keban Projesi Yayınları Seri III, No:1, Ankara 1976.

Koşay, H. Z., "Keban'ın Pulur (Sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar" *VIII. TTK Kongresi*, Ankara 1976, 77-80.

Koşay, H. Z. ve Turfan, K., "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Belleten,* 23(91), Ankara 1959.

Koşay, H. Z., "Karaz Sondajı'', *III. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler,* Ankara 1943.

Kozbe, G., *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1987, 90-95.

Kozbe, G. "Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* 1990, 533-554.

Kuftin, B. A., “An Urartian Colombarium on the Slopes of Ararat and the Copper Age of Kura-Araxes Basin”, *Vestnik Gosukarstvennogo Muzeja XIII*, 1943, 92-123.

Külahlı, N., “Eski Batı'nın Ocak Tanrıçaları: Hestia-Vesta”, *History Studies*, *15*(4), 2023.

Öztürk, G., *Erzurum Ovasındaki “Karaz, Pulur ve Güzelova” Höyüklerinden Ele Geçen Kura-Aras Bezemeli Seramiklerinin Bezeme Yapım Teknikleri Üzerine Deneysel Nitelikli Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum 2018.

Sagona, A., “An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions, North-Eastern Anatolia: The Pre-Classical Period”, *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Ankara 1990, 397.

Sagona, Antonio, Pemberton, Elizabeth, & McPHEE, I. A. N. “Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: Second Preliminary Report”, Anatolian Studies, 42, 1992, 29-46.

Sagona, A., “Settlement and Society in Late Prehistoric Trans-Caucasus” *Between the Rivers and Over the Mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicate* (Ed. M. Frangiphane, H. Hauptman, M. Livaneri, P. Matthiae, M. Mellink), Roma 1993.

Sagona A., “Büyüktepe Höyük 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara 1994, 229-234.

Sagona, Antonio, Sagona, Claudia, “Excavations at Sos Höyük, 1998-2000 Fith Preliminary Report”, Ancient Near Eastern Studies 37, 2000.

Sagona, Antonio, “Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: AProvisional Chronology for Northeastern Anatolia”, Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrate aux IV-III- Millenaires (ed. par. C. Marro et H. Hauptmann), Paris, 2000.

Sevin, V., Özfırat, A., Kavaklı, E., *Van Karagündüz Höyüğü Kazıları*, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları 4242, İstanbul 2000.

Söylemez, B., Kalmış, G., *Eskiçağ'da Kültür Göçüne Bir Örnek: Amik Ovası Karaz Kültürü Ocakları*. İçinde G. Kalmış ve İ. Kalaycı (Edl.), Kökenler ve Göçler, Kutlu Yayınevi, 2021.

Sözer, A. N., "Erzurum Coğrafyası: Tabii ve Beşerî Özellikler", *50. Yıl Armağanı; Erzurum ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 27-38.

Tosun, M. Ç. Eski Türklerde Şamanizm ve Günümüze Yansımaları. *Ahbar*, (1), 19-29.

Türker, A., & Çizikci, S. Y. (2021). "Suluca Karahöyük Erken Tunç Çağı Andironları". *Anadolu Arkeolojisiyle harmanlanmış bir ömür: Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (Ed. Yılmaz, MA, Can, B. ve Işıklı, M.). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 773-789, 2021.

Uhri, A., *Ateşin Kültür Tarihi Tarih Öncesinden İlk Çağlara*, Sakin Kitap Yayıncılık, İzmir 2021.

Van Loon, M., Buccellati, G., "Şikago ve California Üniversiteleri 1968 Korucutepe Kazısı Raporu", *Keban 1970*, Ankara 1970.

Van Loon M. & Güterbock, H.G., "Korucutepe Kazısı,1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları,* ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:3, Ankara 1972, 79-86.

Whallon, R.Jr., Kantman, S., "Keban Barajı Su Birikim Alanı yüzey Araştırması, 1967", *Keban I,* Ankara 1970.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.bilgiustam.com/dogu-anadolu-bolgesi/ ,Erişim Tarihi: 21.05.2024.

http://www.tayproject.org/ , Erişim Tarihi: 10.12.2023.

EKLER

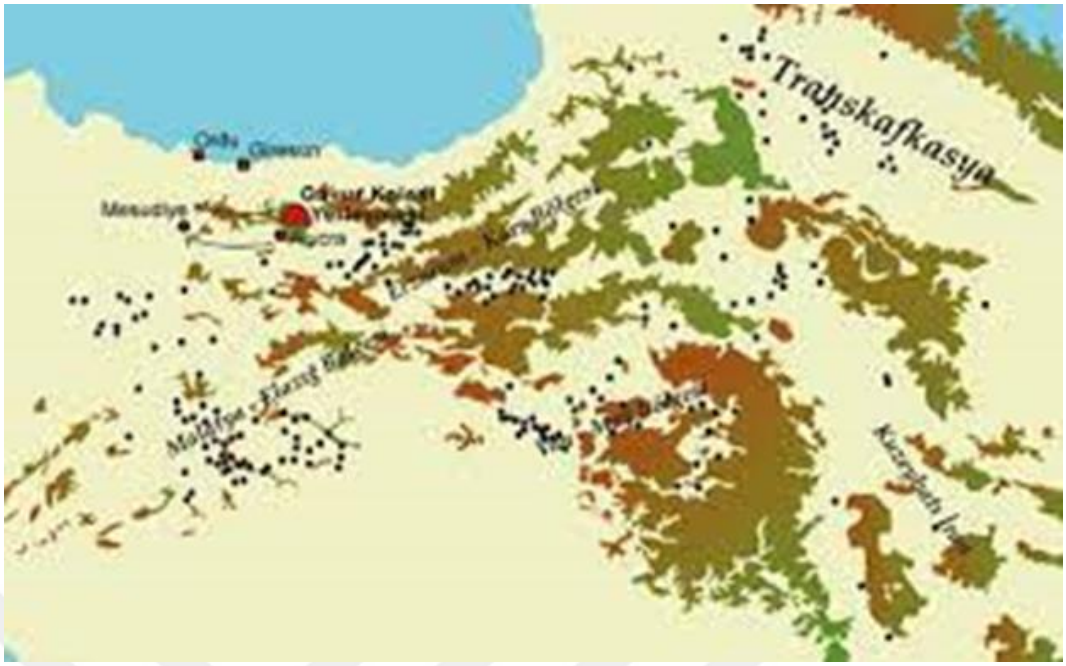
EK 1. HARİTALAR

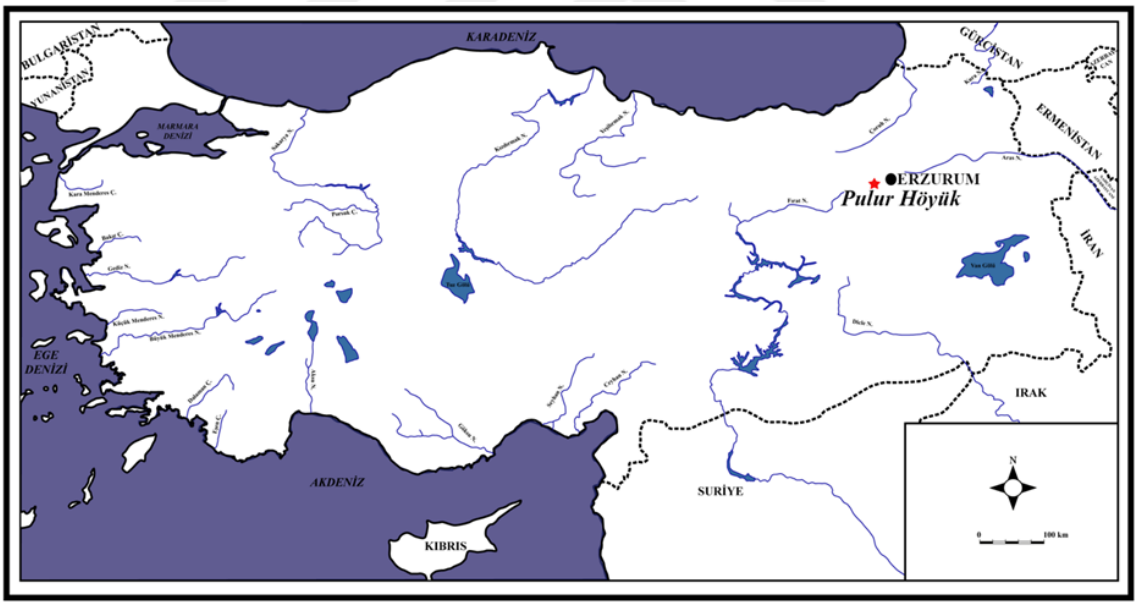
Harita 1. Doğu Anadolu Bölge Coğrafyası Sınırları.
(https://www.bilgiustam.com/dogu-anadolu-bolgesi/ , Erişim Tarihi: 21.05.2024)

Harita 2. Karaz Kültürü Yayılım Alanı. (Çalkaya, 2018)

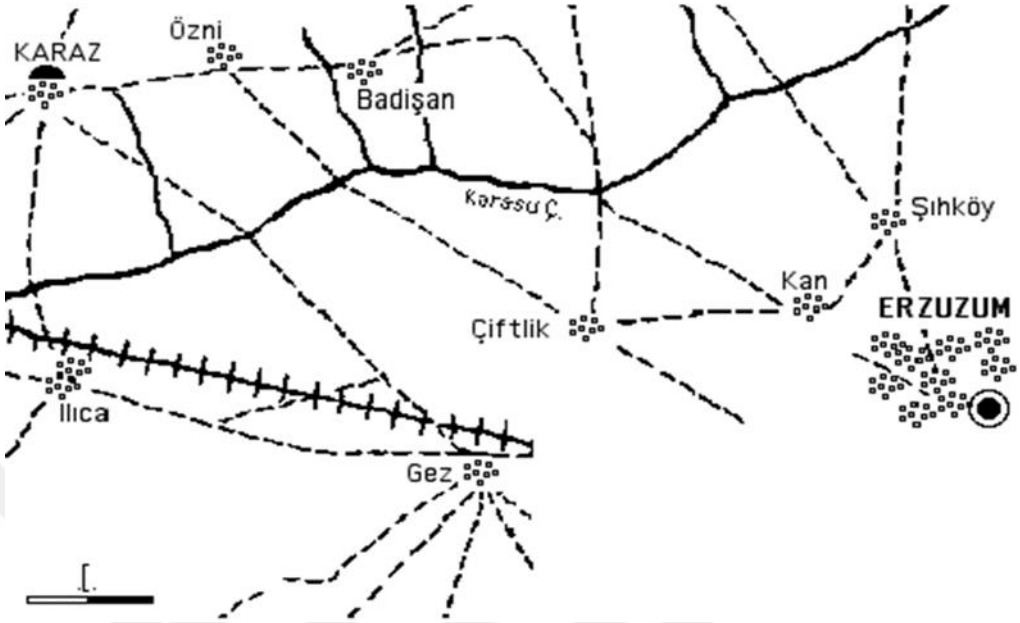

Harita 3. Karaz Kültürü Yayılım Alanı 2. (Çalkaya, 2018)

Harita 4. Pulur Höyük Konumu (Akarsu, 2023)

EK 2. RESİMLER

Resim 1. Karaz Höyük Konumu. (tayproject.org)

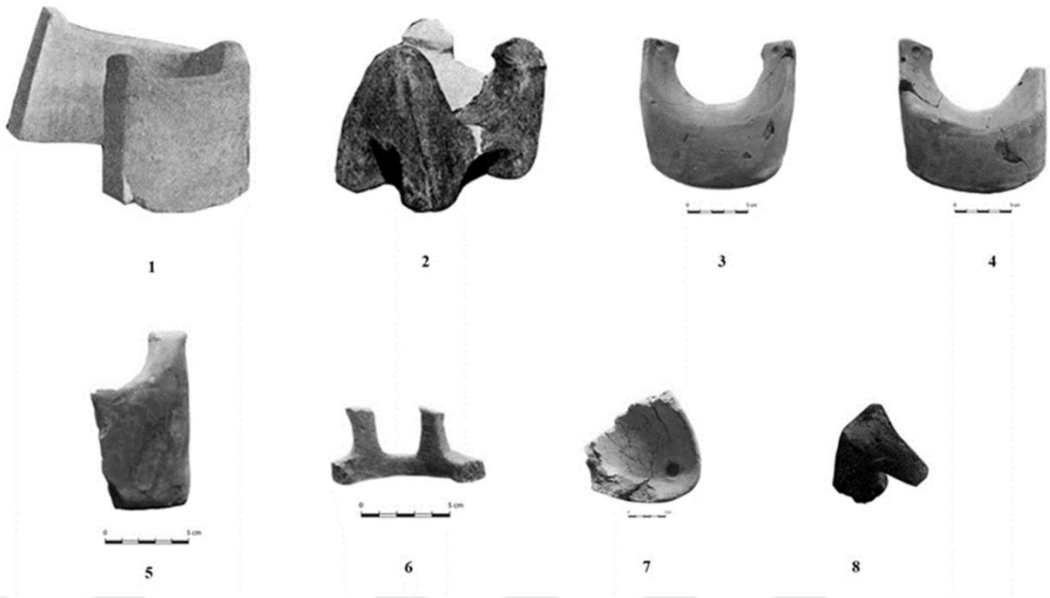
Resim 2. Karaz Höyük'ten bir görüntü. (tayproject.org)

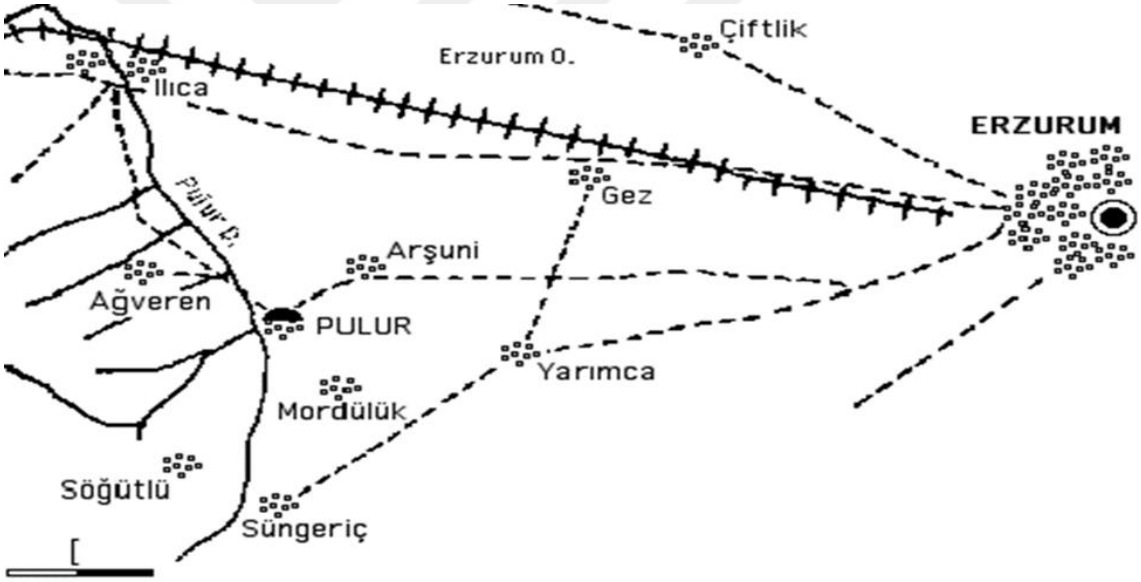
Resim 3. Karaz Höyük'ten bir görüntü. (tayproject.org)

Resim 4. Karaz Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

Resim 5. Karaz Höyük Kutsal Ocak Örnekleri. (Akarsu, 2023)

Resim 6. Pulur Höyük Konumu. (tayproject.org)

Resim 7. Pulur Höyük (Akarsu, 2023)

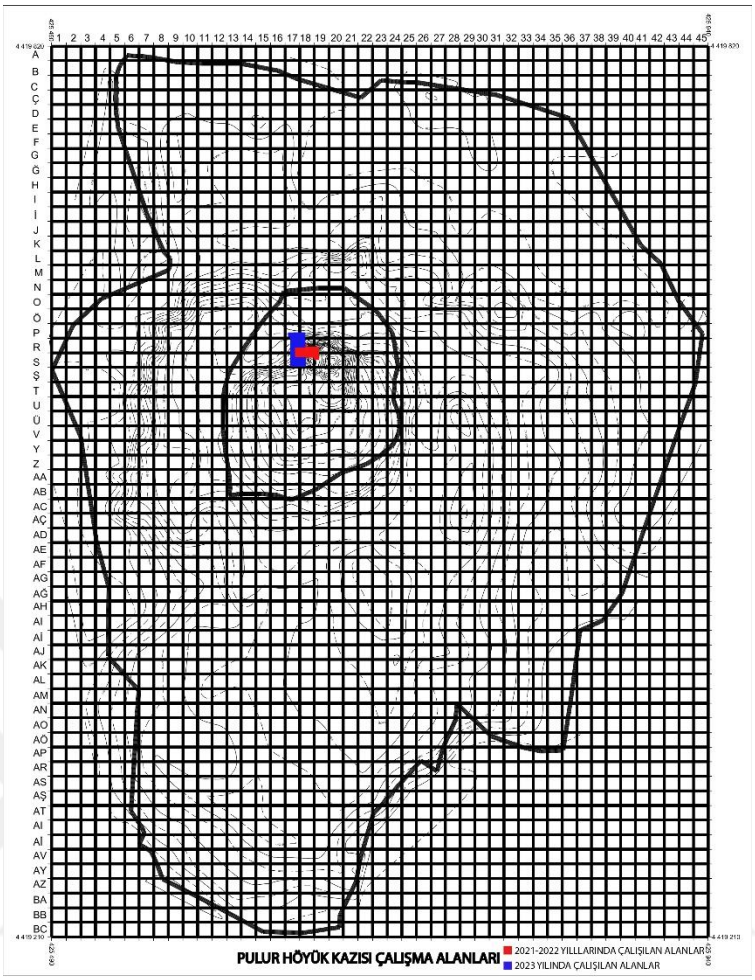
Resim 8. Pulur Höyük 2021-2023 Yıllarında Çalışılan Plankareler (Pulur Höyük Kazı Arşivi)

Resim 9. Pulur Höyük 2021-2023 Yılı Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürü Mimarisi (Akarsu, 2023)

Resim 10. Pulur Höyük 1960 Yılı Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri. (Akarsu, 2023)

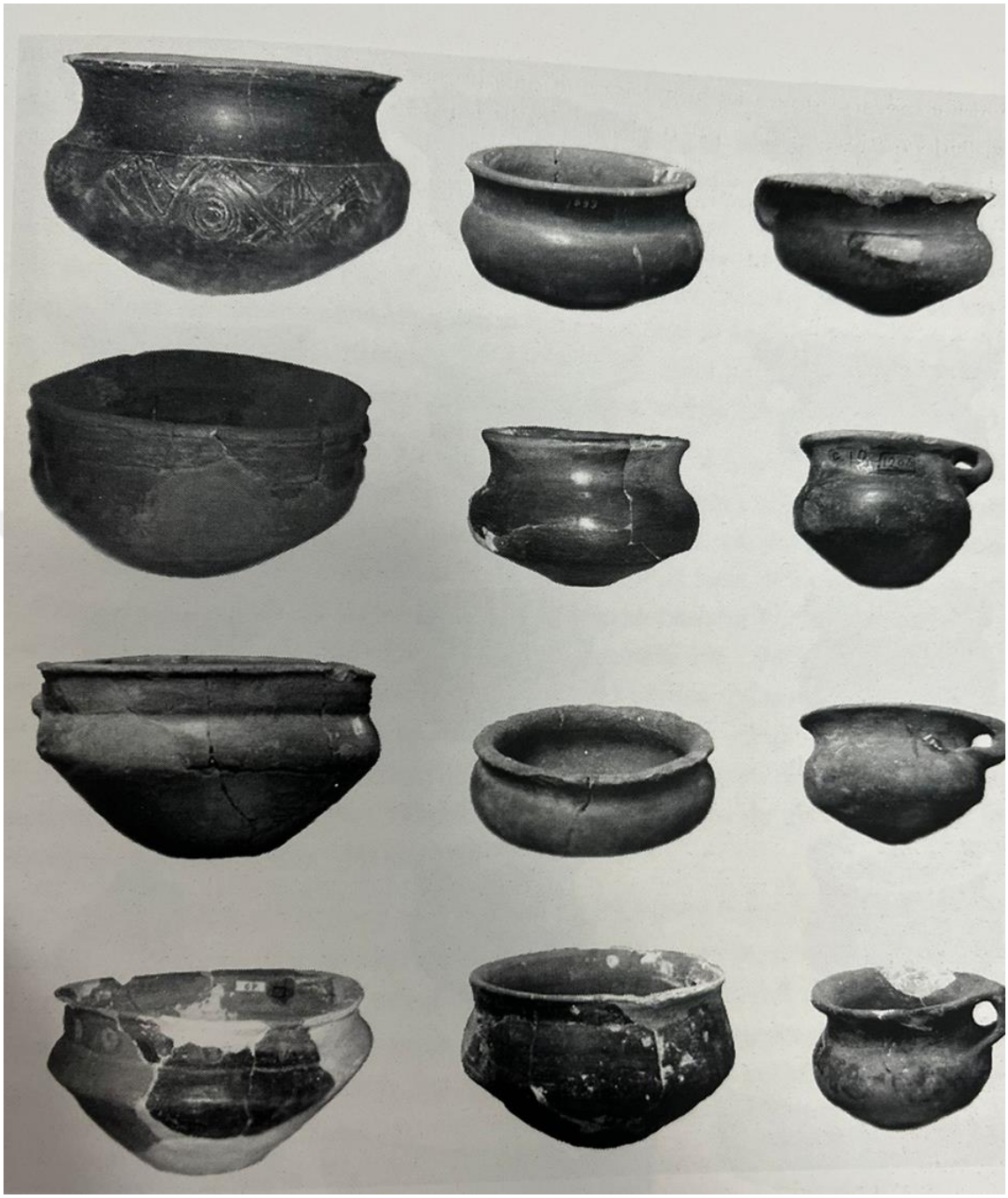
Resim 11. Topografik Plan Üzerinde Pulur Höyük 2021-2023 Yılları Arasında Çalışılan Plankareler (Pulur Höyük Kazı Arşivi)

Resim 12. Güzelova Höyük Konumu. (tayproject.org)

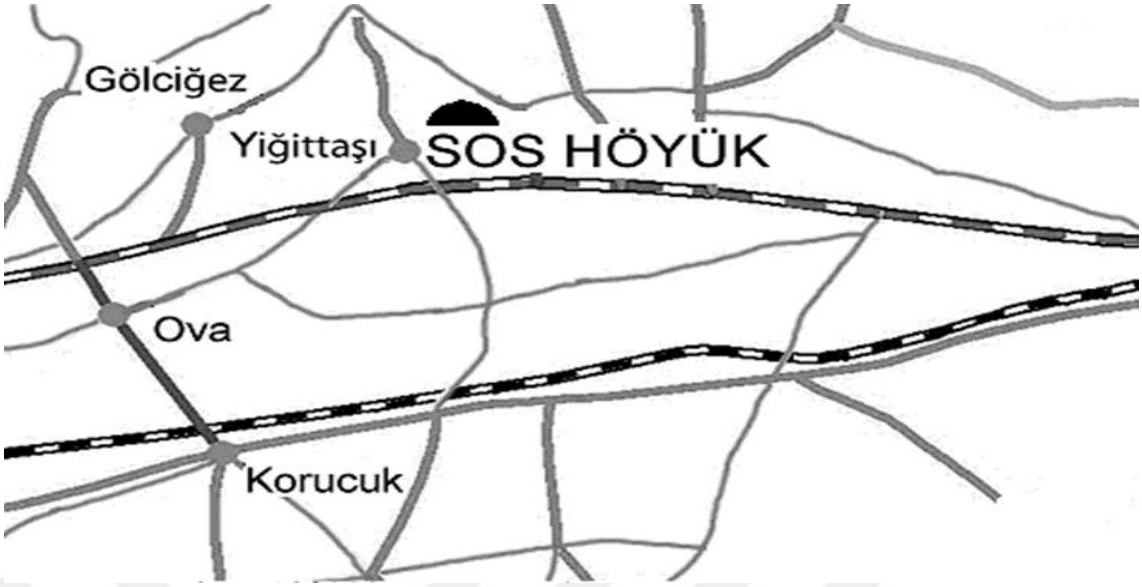
Resim 13. Güzelova Höyük'ten bir görüntü. (tayproject.org)

Resim 14. Güzelova Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

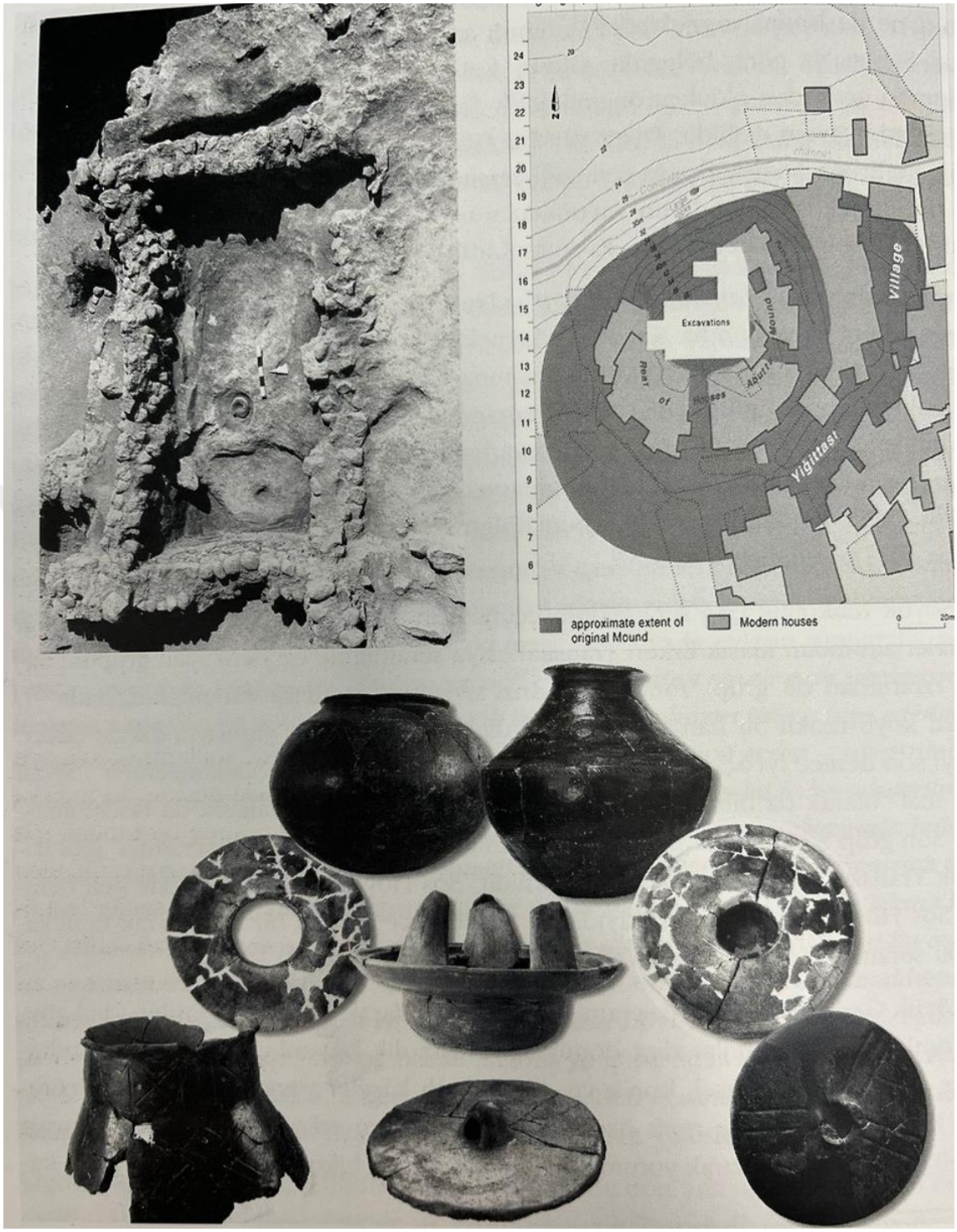
Resim 15. Güzelova Höyük Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri (Akarsu, 2023)

Resim 16. Sos Höyük Konumu.

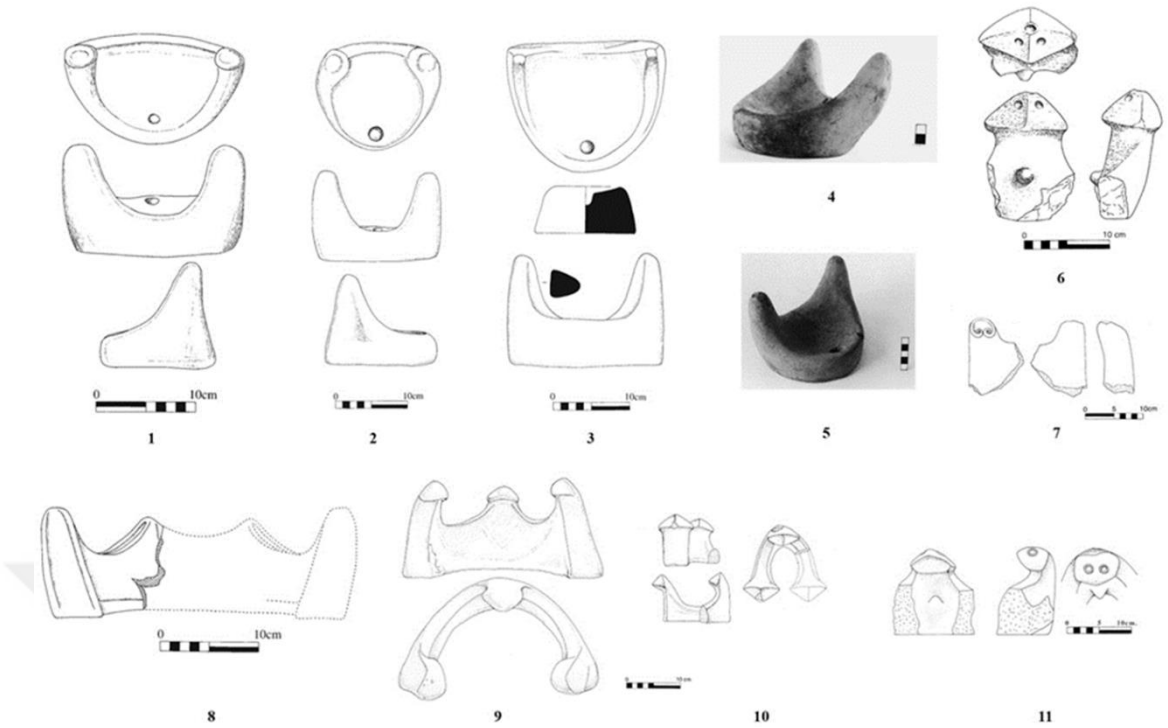
Resim 17. Sos Höyük'ten bir görüntü. (tayproject.org)

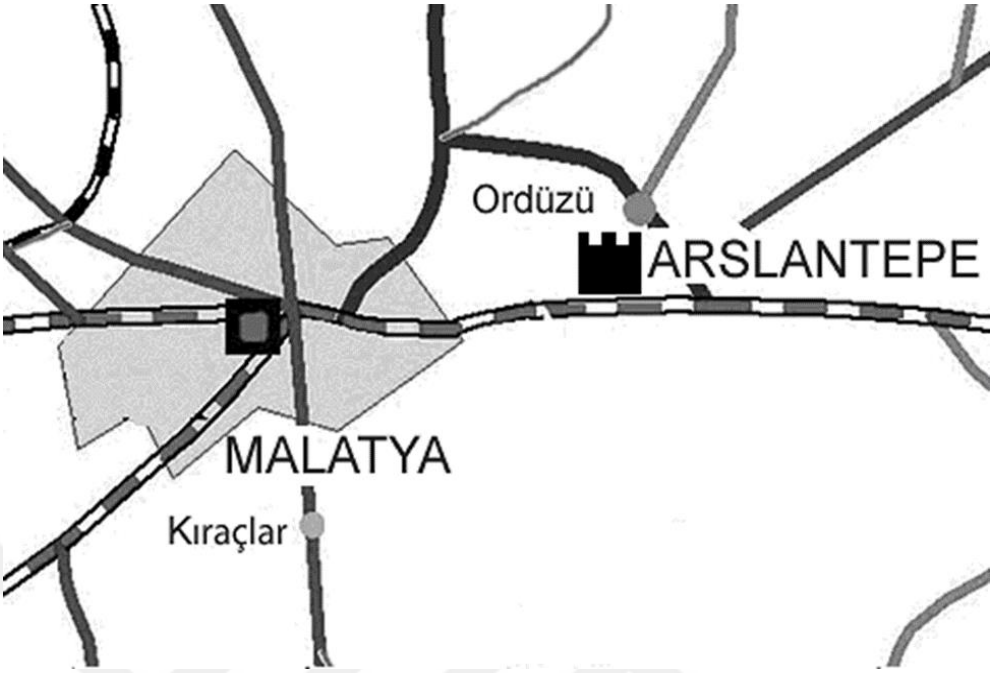
Resim 18. Sos Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntu Grubu. (Işıklı, 2011)

Resim 19. Sos Höyük'ten Karaz Kültürü'ne ait Ocak Ayağı ve Seramik. (Erzurum Müzesi)

Resim 20. Sos Höyük ve Büyüktepe Höyük Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri. (Akarsu 2023)

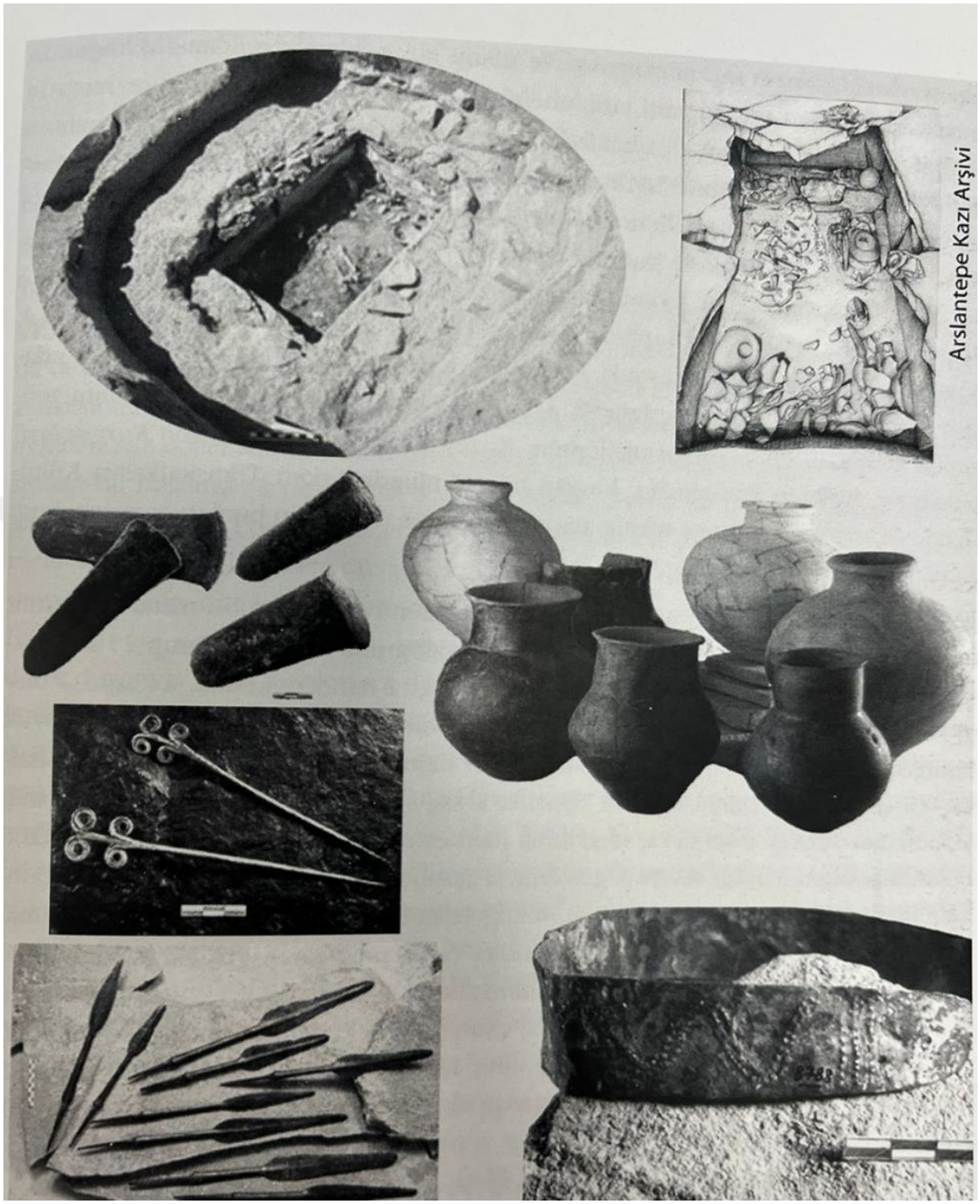
Resim 21. Arslantepe Konumu. (tayproject.org)

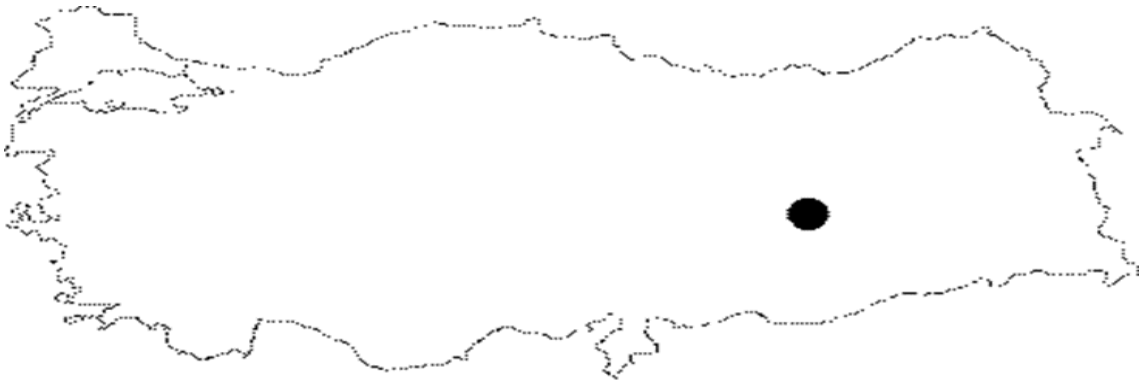
Resim 22. Arslantepe Güncel Fotoğraf. (tayproject.org)

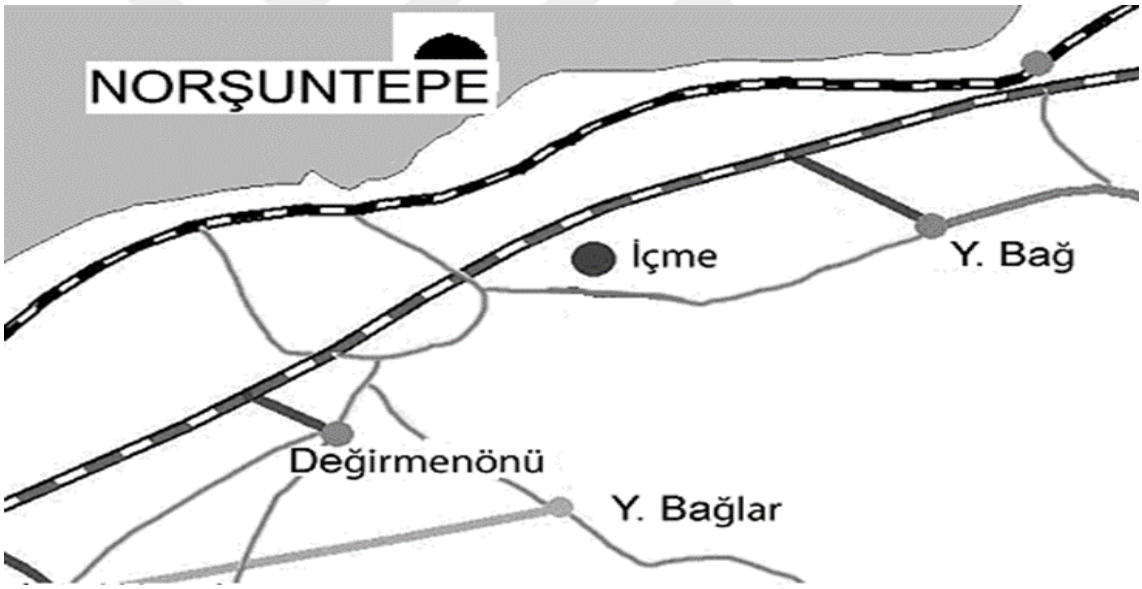
Resim 23. Arslantepe Güncel Fotoğraf 2. (Arslantepe Kazı arşivi 2021)

Resim 24. Arslantepe Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

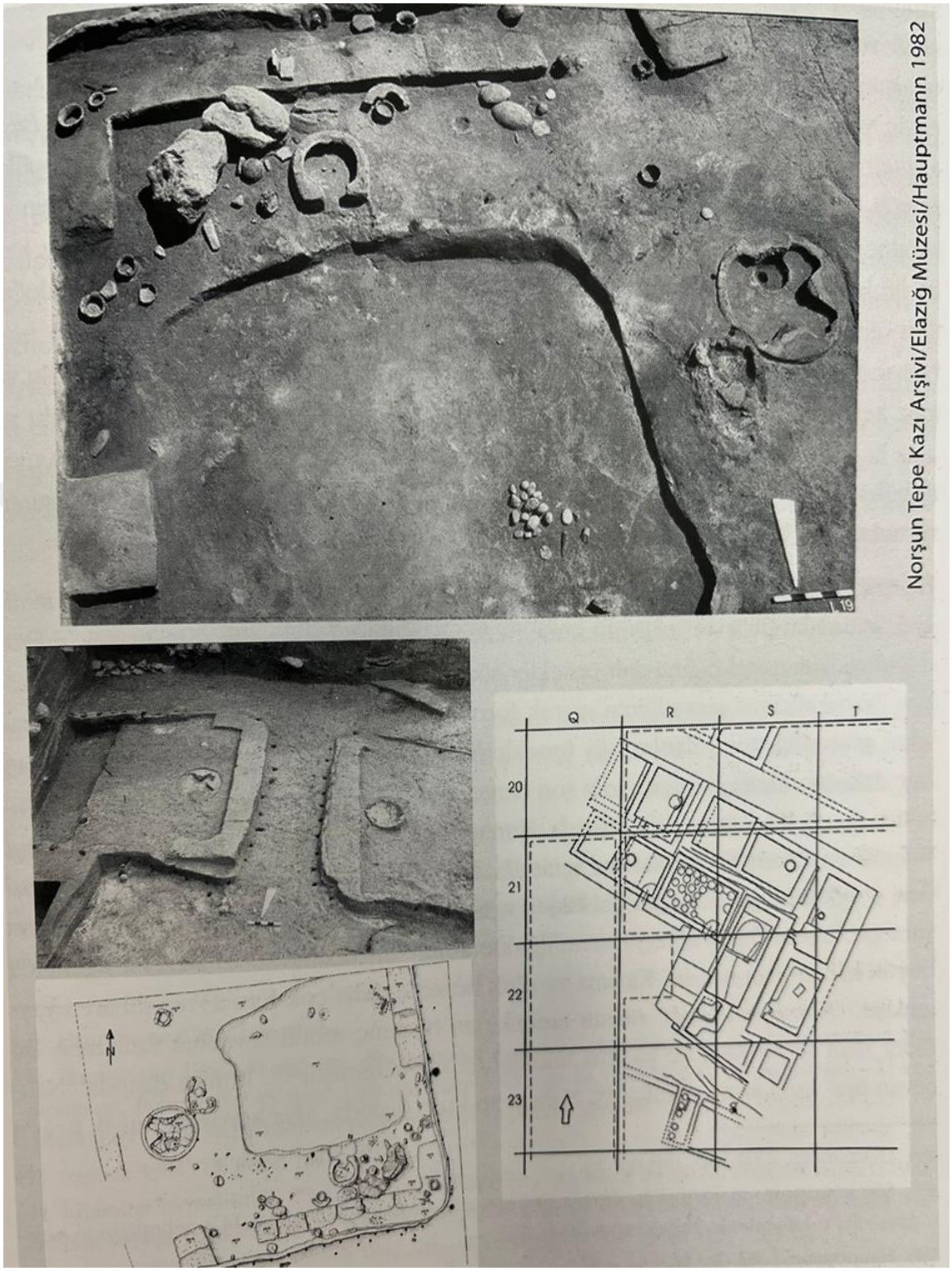
Resim 25. Norşuntepe Harita Üzerindeki Konumu. (tayproject.org)

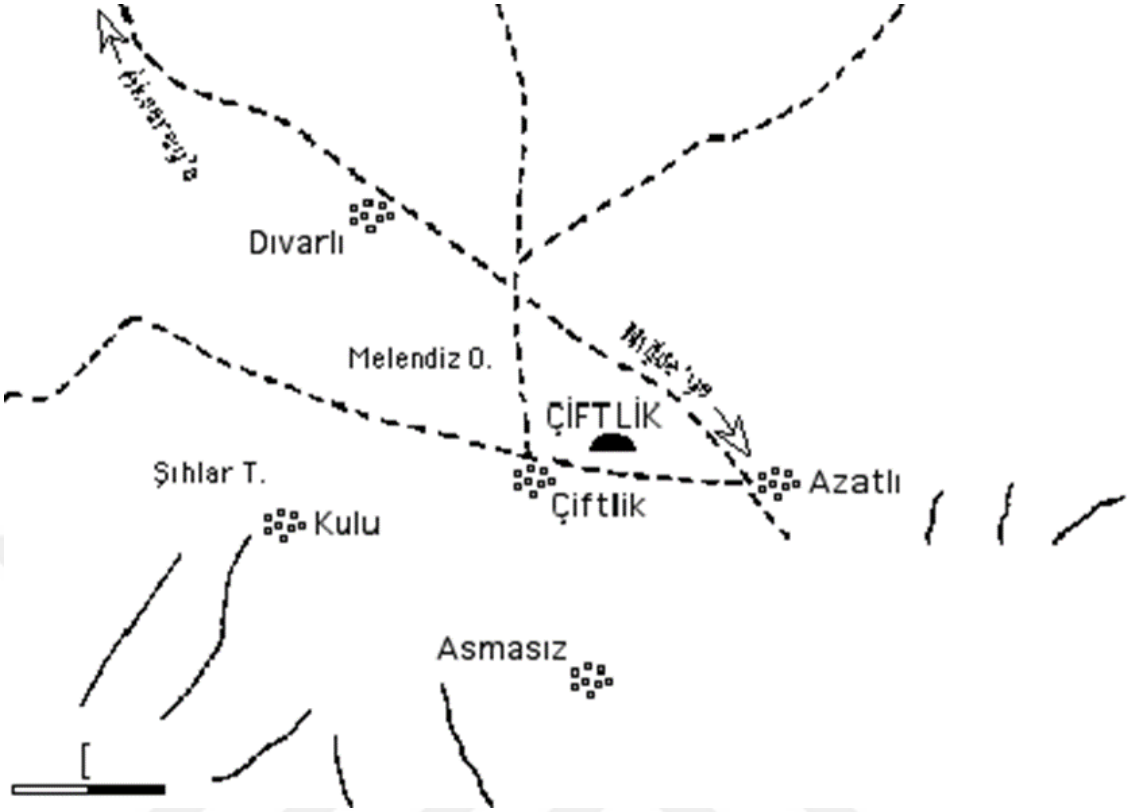
Resim 26. Norşuntepe Konumu. (tayproject.org)

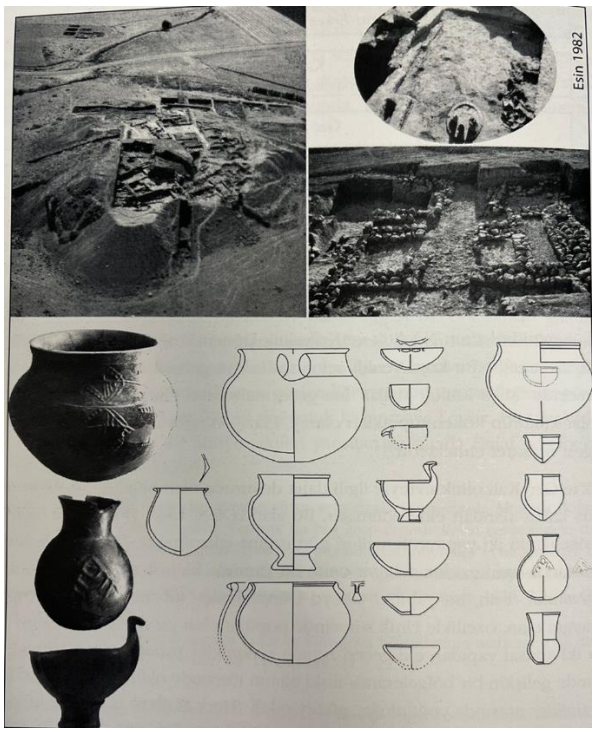
Resim 27. Norşuntepe Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

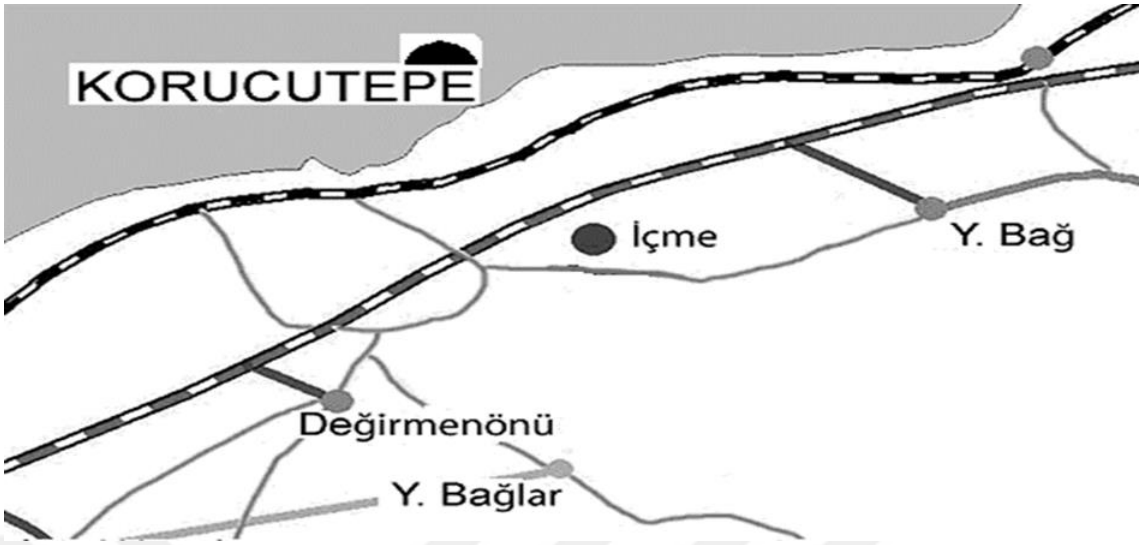
Resim 28. Norşuntepe Karaz Dönemi. (Işıklı, 2011)

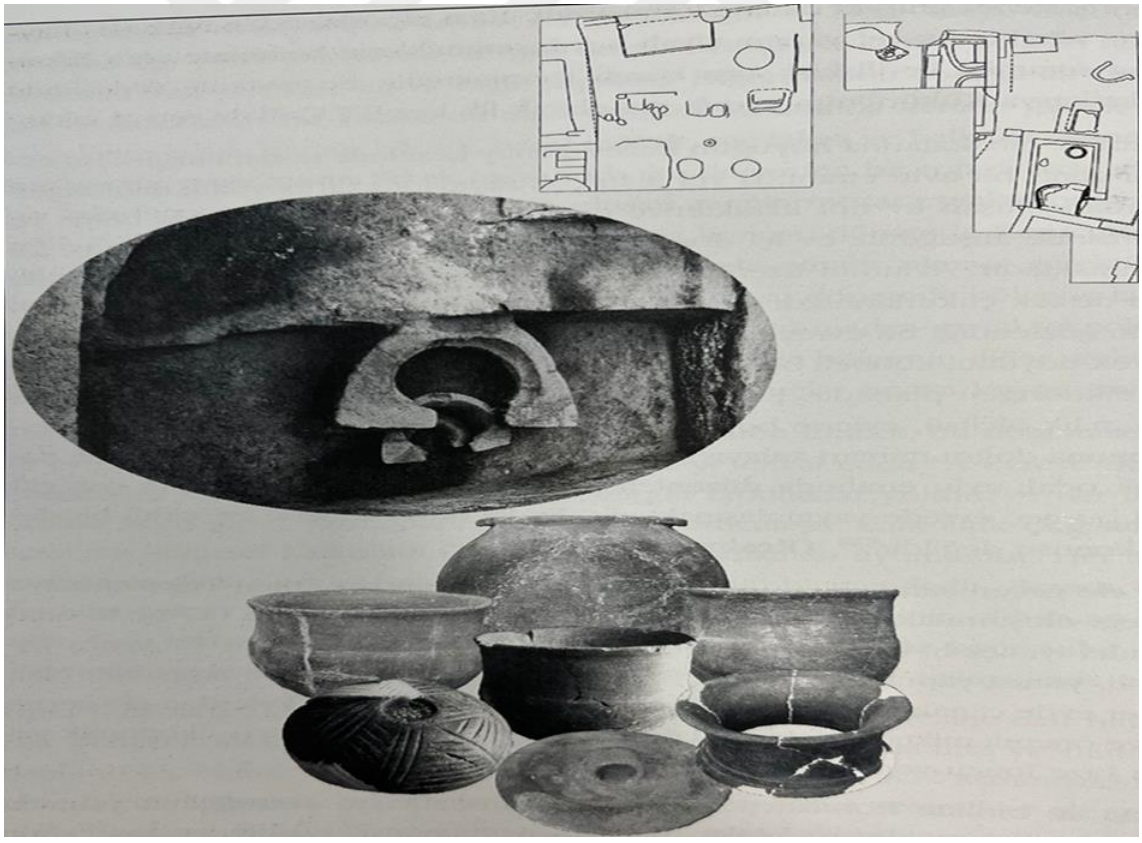
Resim 29. Tepecik (Çiftlik) Konumu. (tayproject.org)

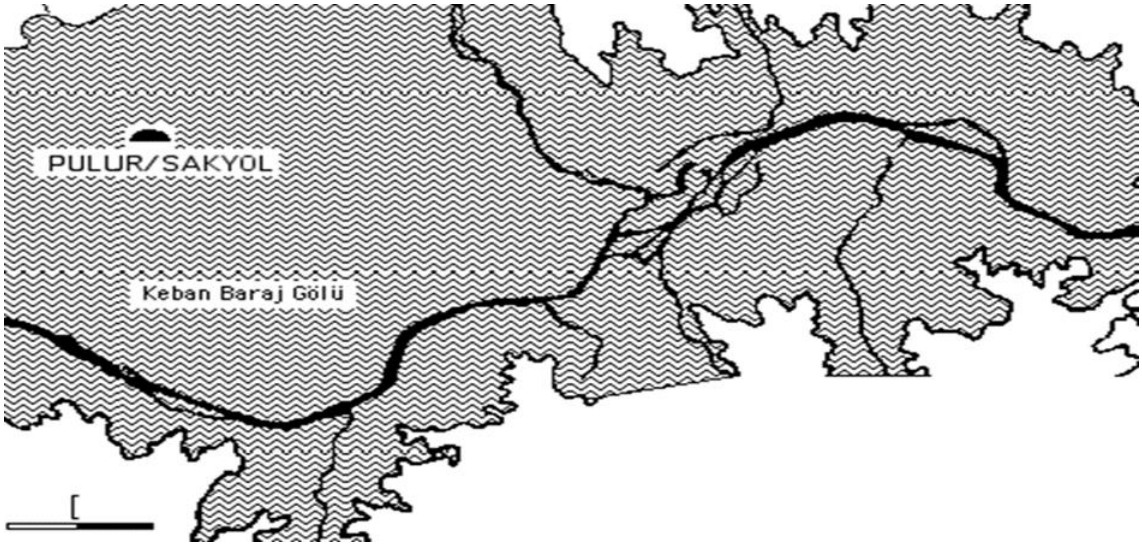
Resim 30. Tepecik Höyük Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

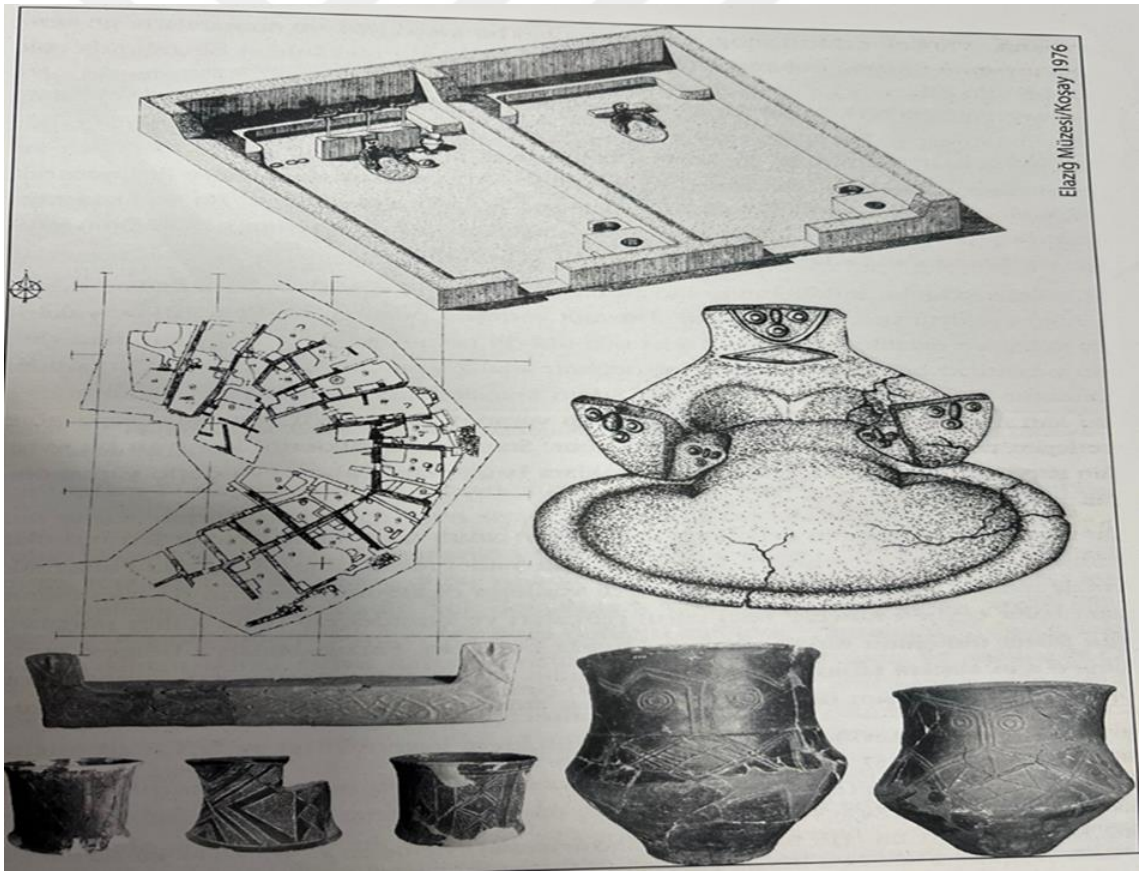
Resim 31. Korucutepe Konumu. (tayproject.org)

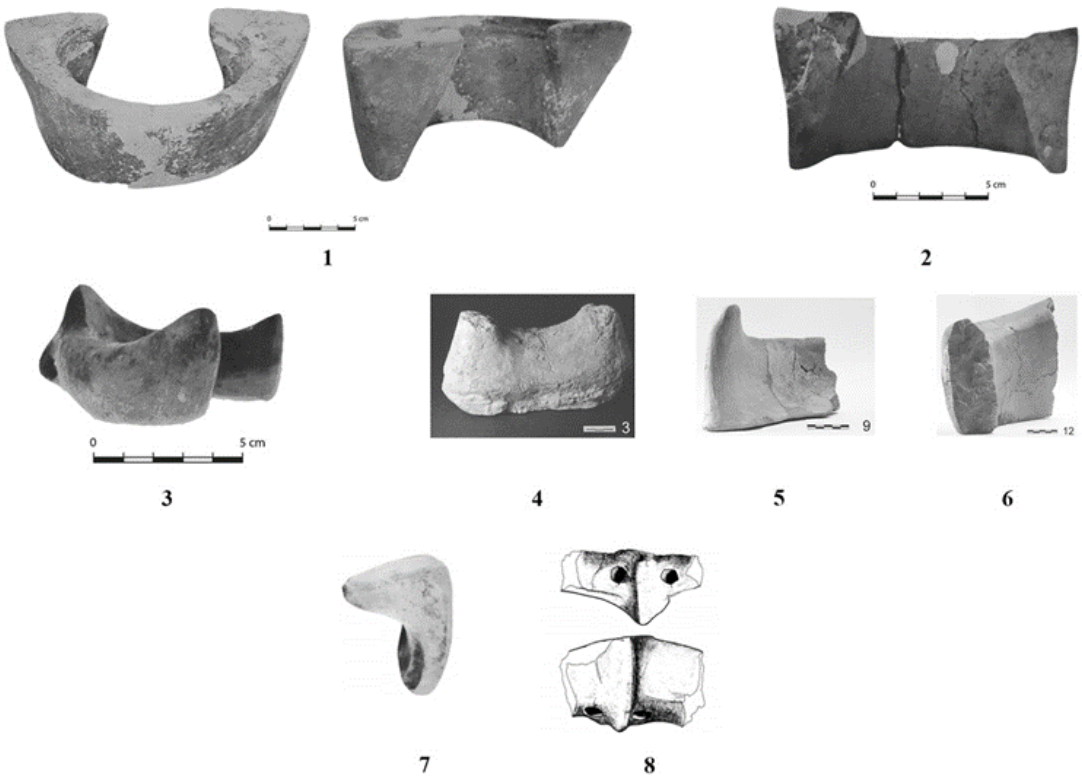
Resim 32. Korucutepe Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

Resim 33. Pulur/Sakyol Konumu. (tayproject.org)

Resim 34. Pulur/Sakyol Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

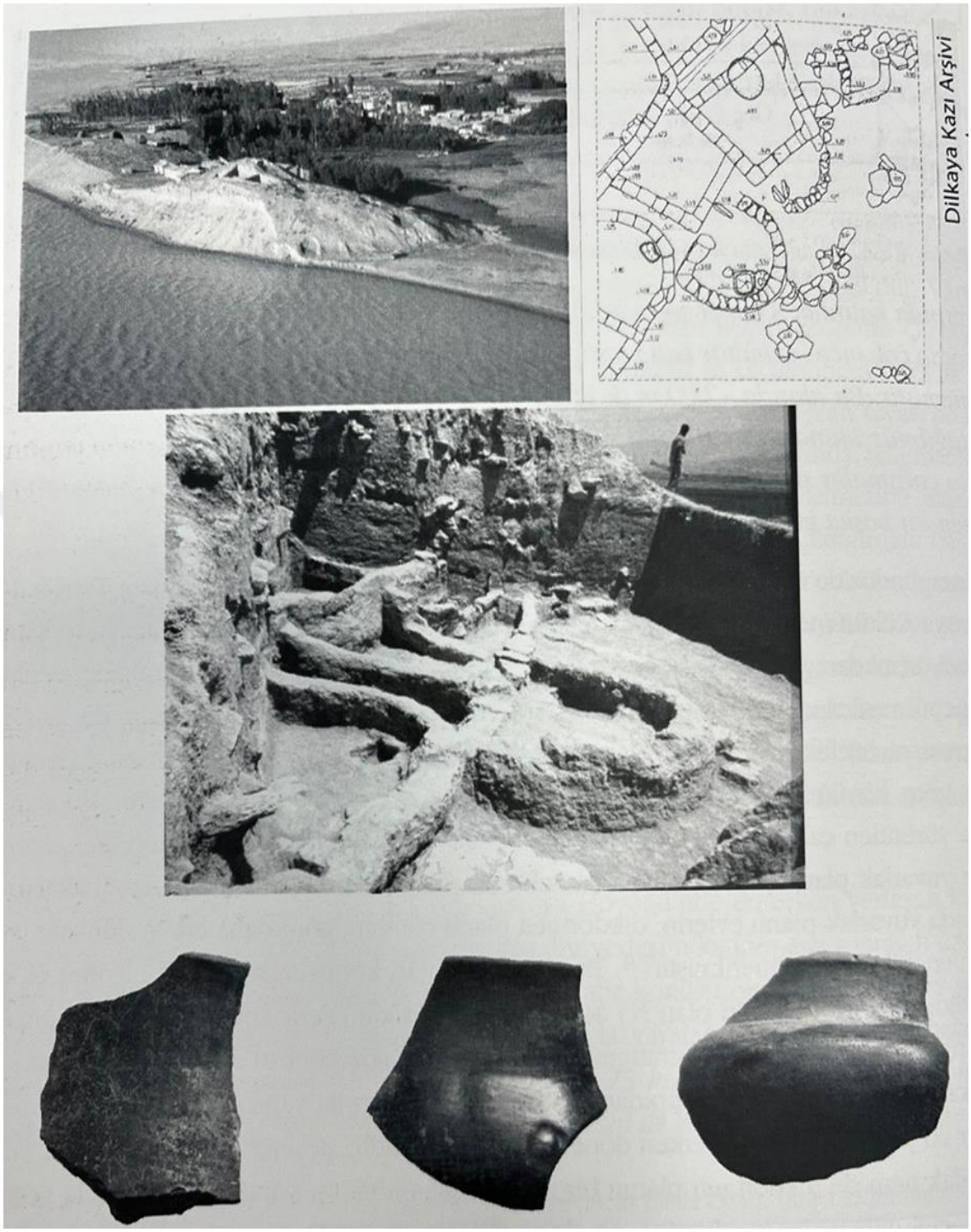
Resim 35. Tepecik, Pulur (Sakyol), Arslantepe, Değirmentepe Kazılarından Kutsal Ocak Örnekleri (Akarsu, 2023)

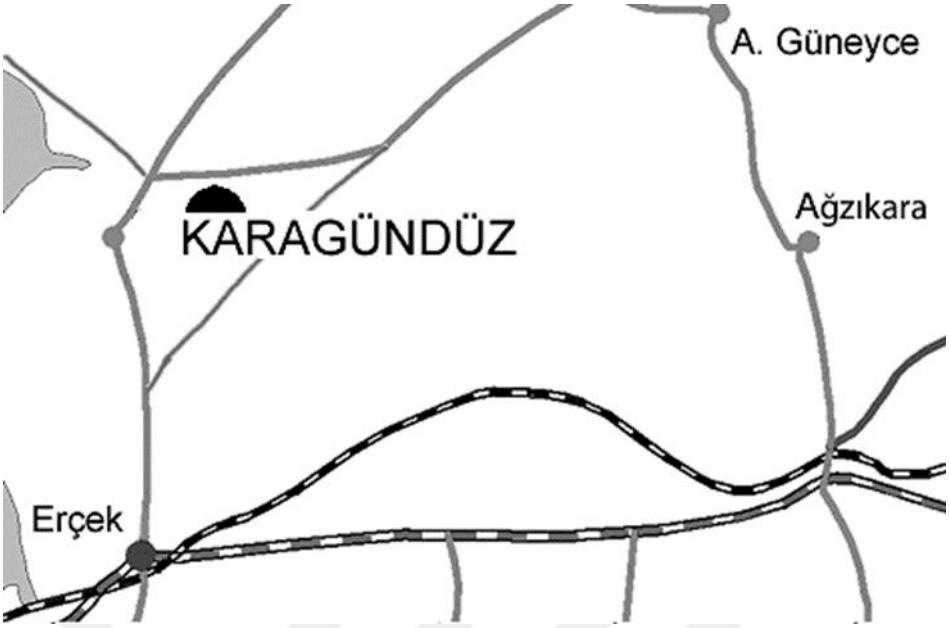
Resim 36. Dilkaya Höyüğü Konumu. (tayproject.org)

Resim 37. Dilkaya Höyüğü'nden bir görüntü. (tayproject.org)

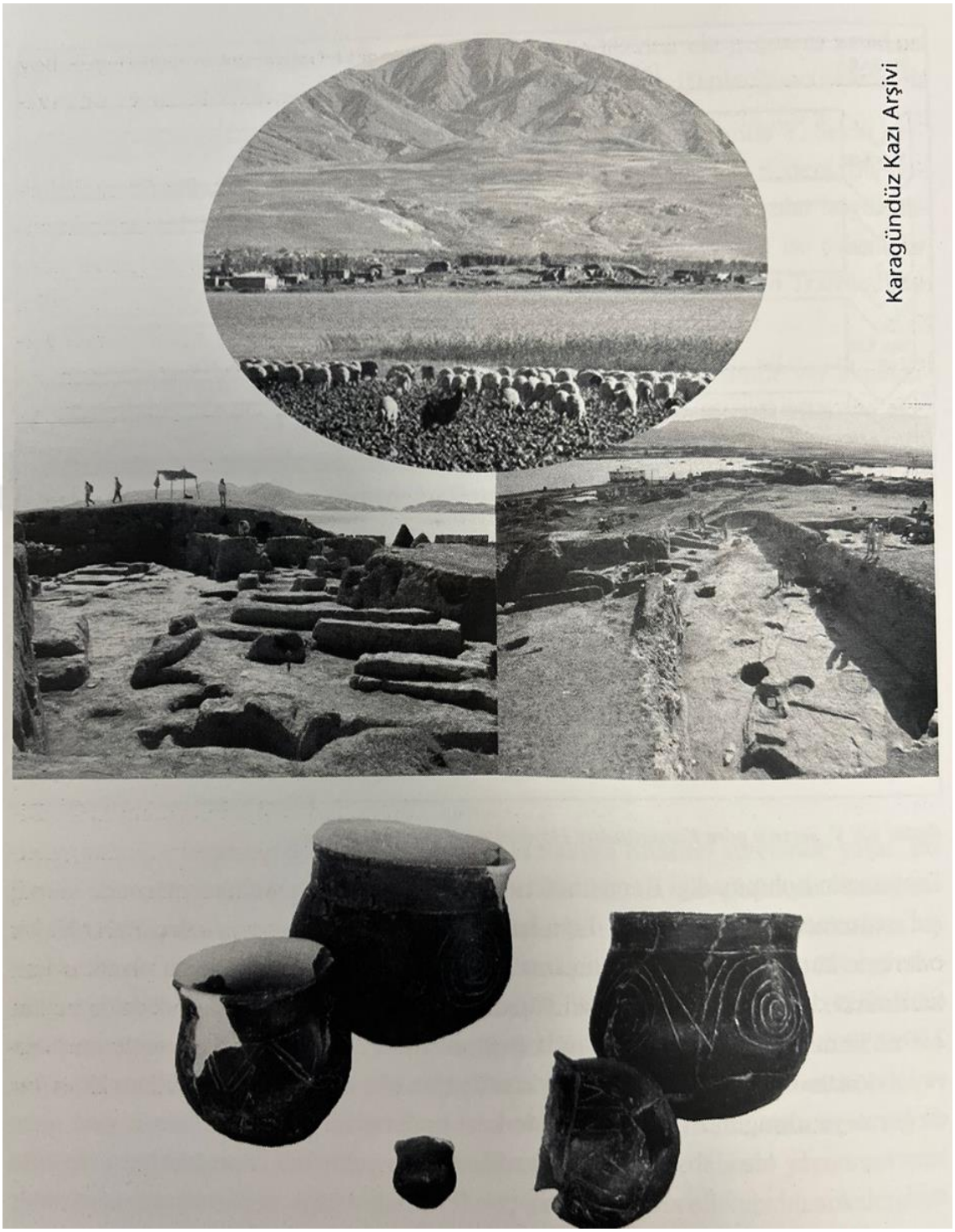
Resim 38. Dilkaya Höyüğü Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

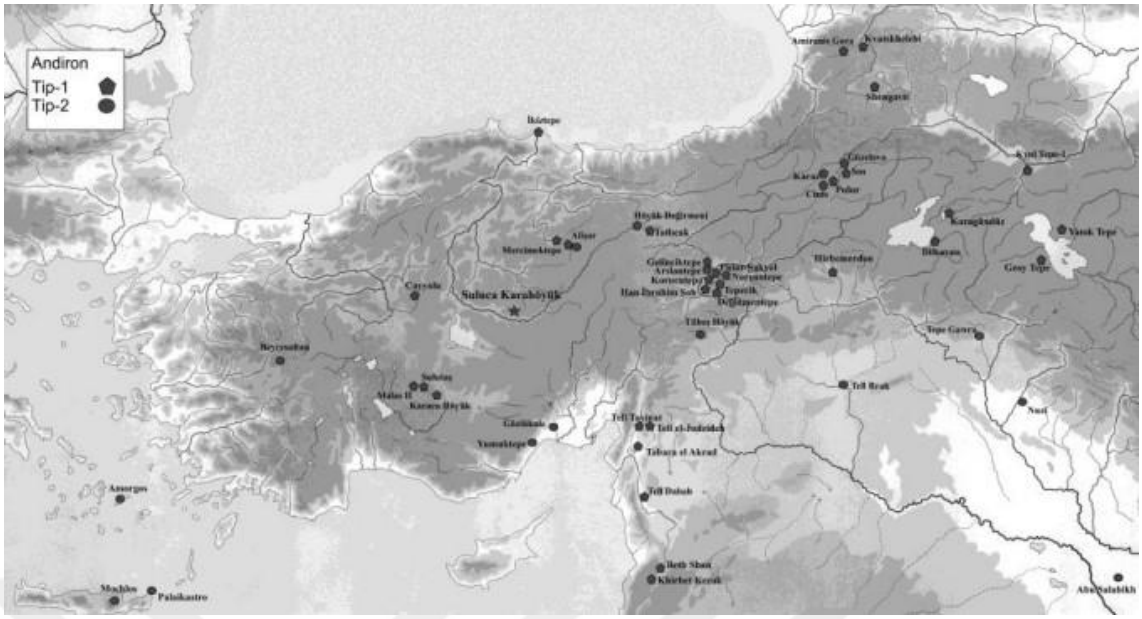
Resim 39. Karagündüz Höyüğü Konumu. (tayproject.org)

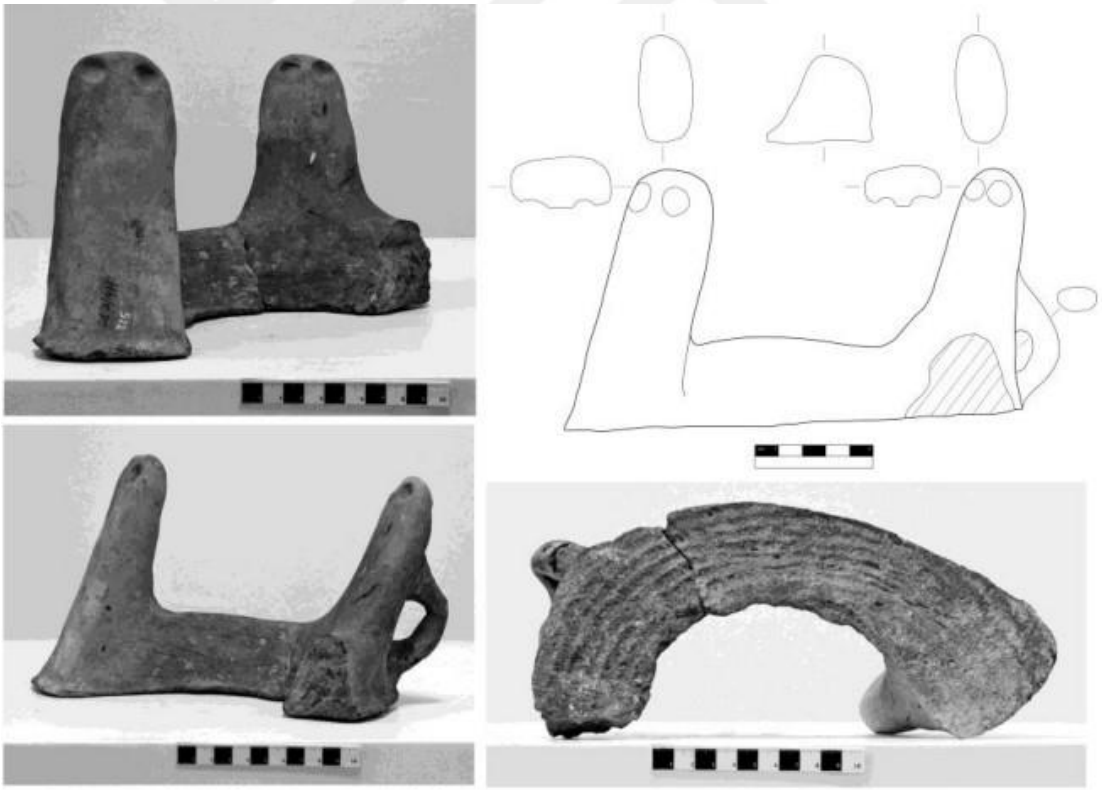
Resim 40. Karagündüz Höyüğü'nden bir görüntü. (tayproject.org)

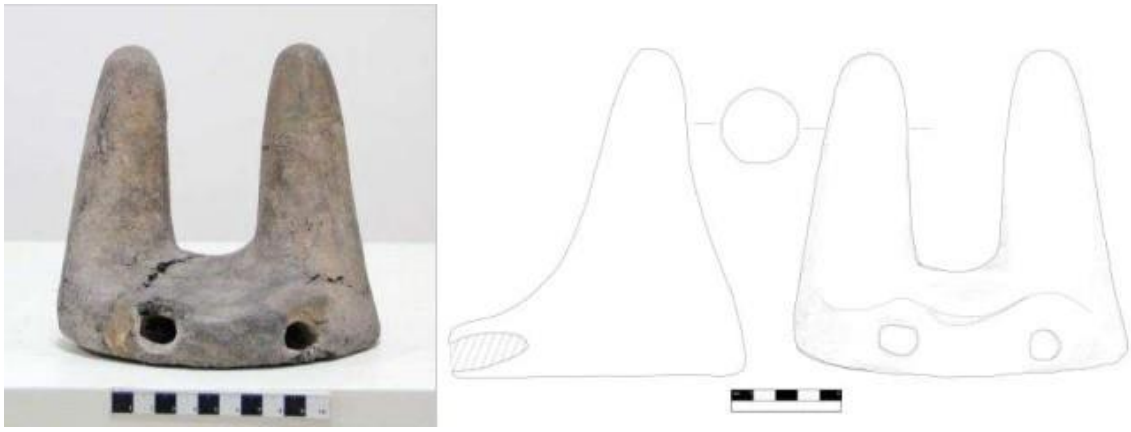
Resim 41. Karagündüz Höyüğü Karaz Kültürü Dönemi Buluntuları. (Işıklı, 2011)

Resim 42. Suluca Karahöyük Ocak Ayağı Dağılımı (Türker – Çizikci, 2021)

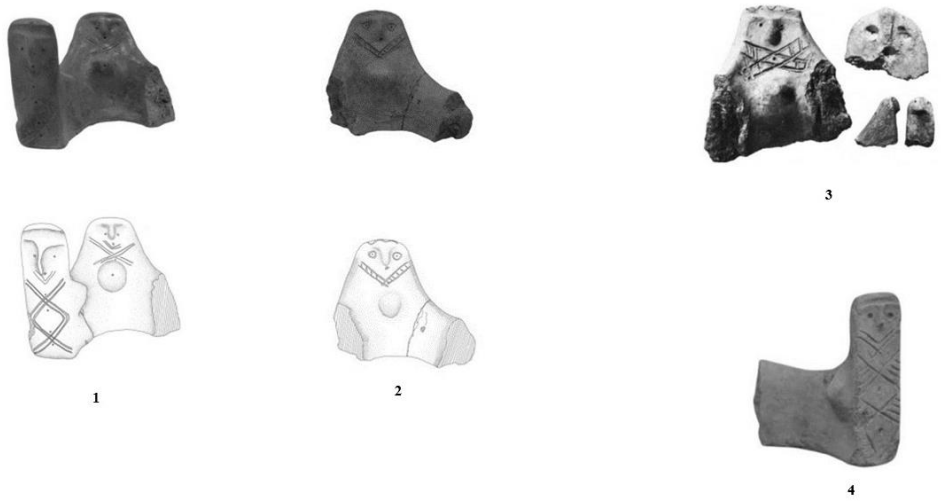
Resim 43. Suluca Karahöyük At Nalı Biçimli Antropomorfik Ocak (Türker – Çizikci, 2021)

Resim 44. Suluca Karahöyük Teriomorfik Ocak (Türker – Çizikci, 2021)

Resim 45. Suluca Karahöyük Ocak Tipi (Türker – Çizikci, 2021)

Resim 46. Amik Ovası Ocak Tipleri (Söylemez - Kalmış, 2021)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fatma KOTAN KOÇLİ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	15.05.2024